3

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1982

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Uredrički odbor

Glavni i odgovorni urednik:

Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 60.— d.

Godišnja pretplata 360.— d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102 - 678 - 448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101 - 620 - 16

2424091010

Tisak »Plamen«, Slav. Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb, broj 229/1-1979. od 15. II 1979.

MARULIĆ
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 3 ZAGREB, svibanj — lipanj 1982. GOD. XV

Radovan GRGEC

Uz rub (22)

Prošli smo put u ovoj rubrici govorili o tom kako umjetnost i religioznost imaju neke srodne kvalitete i zapravo zajedničko ishodište. Usprkos dihotomiji, odnosno trihotomiji između misli, riječi i djela umjetnika i čovjeka, za ideal umjetničke i ljudske čistoće valja se boriti i za njime težiti, a ne stidjeti ga se ili odricati.

Jesu li ideali nešto o čemu smo sanjali u vrijeme romantizma i što smo prerasli u vrijeme realizma i naturalizma? Na mjesto starih ideala dođoše dugokosi idoli »ribljočorbastih« dimenzija, koji nam viču u uši: »Za ideale ginu budale!« Ta vika i dreka kao svojevrsni izraz protesta para nam živce, ali nas, kako rekosmo, na svoj način upozorava da je »nešto trulo u državi Danskoj«. I taj protest nezadovoljnih i nezadovoljenih mladića i djevojaka upućen je »mudrosti« racionalističkog realizma i potrošačkog naturalizma. U toj zagađenoj atmosferi, u civilizaciji imanja i blagostanja, Govor na gori, ponavljamo i opet, javlja se kao izazov čovječanstvu koje stari i umire, kao dah svježine i mladosti. Možda nikada toliko kao danas mladi nisu čeznuli za uzvišenim vertikalama i čistim vidicima evanđeoskih ideala.

Pa ipak, govor autentičnog evanđeoskog kršćanstva jest »tvrd govor« za naše uši. Stoga smo i radikalne evanđeoske riječi pokušali »prerećí« kako nam to konvenira da ne bismo »šokirali« sugovornike, suputnike i supatnike. Onaj koji je »donio na svijet oganj« proglašuje blaženima »siromašne u duhu i progonjene«, traži od čovjeka da ostavi najbliže, da postane »eunuh« radi Kraljevstva, da si radije dadne iskopati oko ili odsjeći ruku nego da počini grijeh, da »pruži i drugi obraz«, da podijeli sve što ima, da uzme svoj križ i slijedi njega, ukratko da bude svet kao i Otac na nebesima. A čovjek je ipak čovjek, i teško mu je to i čuti a kamoli izvršiti. Teško shvaća i prihvaća kako treba da »mrtvi sahranjuju mrtve«, kako prvi mogu biti posljednji, a najmanji najveći. Vjerujući svom »zdravom razumu« i »euklidovskoj geometriji«, ne može vjerovati da postoje i drugačije »geometrije« i »logike«, da Božji putovi nisu ljudski putovi, da ideje nisu himere a ideali neostvarive iluzije. I zato pjesnici i djeca, još nekontaminirana egoizmom i racionalizmom, lakše prihvaćaju logiku evanđeoskih paradoksa i lakše shvaćaju kako je »ludost hrabrih mudrost života«.

O tom »bezumlju hrabrih« pjevali su pjesnici svih vremena, i ta pjesma bila je mladost čovječanstva. Ljudsko srce gorjelo je uvijek za određene ideale i znalo da su oni ostvarivi, samo ako se u njih vjeruje, ako se za njih čovjek bori, ako za njih živi i umire.

Toliko smo puta naglasili da je kršćanski humanizam herojski humanizam i da je kršćanski moral herojski moral. »Mudrima ovoga svijeta« taj će ideal uvijek biti sablazan ili ludost, ali jedino on može zadovoljiti čovjeka koji je rođen »za više stvari«, za junačku hrabrost i za vječnu ljubav. Čak i oni koji su ga javno prezreli, u ime realizma, razuma ili napretka, ili jednostavno iz slaboće ili zloće, u dubini srca možda mu se dive, instinktivno priželjkujući da ih iz kala i sivila svagdašnjice podigne netko tko će riječju i djelom za taj ideal svjedočiti.

* * *

Dok je suvremena literatura, kao i suvremeni život, sa svih strana zapljuskivana panseksualizmom i nerazumijevanjem obiteljske institucije, kršćanski bračni moral javlja se također kao ideal, od kojega čovjek sve češće odstupa, pokušavajući uz pomoć zakonoznanaca i moralista »izvrdati« »okrutni« zakon ženidbene nerazrješivosti. I tu se nađoše toliki »filantropi« koji čak i s kršćanskog stanovišta pokušavaju umanjiti odgovornost ljudske svijesti i savjesti pri sklapanju braka kako bi se on, iako je nerazrješiv, mogao bar poništiti. Možda ćemo uskoro i »zaljubljenost«, koja umanjuje lucidnost svijesti pa čak, kako reče jedan psihijatar, u stanovitom smislu »hipnotizira« čovjeka, moći ubrojiti u opravdane razloge za poništenje braka.

Svakako, kršćanstvo ima razumijevanja za čovjeka koji stradava na razne načine, pa i onda kad se nađe u »pogrešnom« braku. Sigurno je da ima i ništetnih brakova, iako ne onoliko koliko bi to htjeli dokazati neki moralisti da »umire« savjesti. No, koliko god Crkva mora imati razumijevanja za ljudske grijehe i slabosti, ona ih ne smije opravdavati, pa ni u

vremenu koje je Péguy nazvao »neprijateljem vjernosti«. I stoga nas se vrlo neugodno doimaju teolozi koji se »sramežljivo« ispričavaju zbog ideala što su ga dužni propovijedati i podilaze sugovornicima i slušateljima, dok ovi možda, makar su i skrenuli i pali ili pripadaju sasvim drugačijem svjetonazoru, očekuju riječ »koja žeže u srcu« i čeznu za nepoznatim ili zaboravljenim idealima. Takvi bi htjeli čuti hrabro svjedočanstvo, a ne ispriku za ideal. Kad je bila objavljena enciklika *Pavla VI.* »Humanae vitae«, mnogi je roditelji brojne djece pozdraviše kao čin hrabrosti, dok su je se mnogi »zakonoznanci« i »pismoznanci« odricali stideći se »Papina nerazumijevanja ljudske naravi«.

I mladi, siti potrošačke standardolatrije i realističkog ismijavanja ideala, žedni su i željni riječi »koja žeže u srcu«, žedni su i željni ljubavi u društvu koje ju je profanaliralo i prostituiralo. O toj ljubavi treba da im govori i književnost nadahnuta kršćanskim i evanđeoskim idealima.

* * *

Nedavno sam, govoreći o toj književnosti na jednom skupu, pokušao iznijeti svoje mišljenje da i pisac kršćanin mora u izvjesnom smislu biti, iako je svjestan autonomije estetskih vrednota s obzirom na etiku i moral, u službi evanđeoskih ideja i ideala, nosilac njihove poruke u svojemu vremenu. Stoga se ni »angažirana književnost« u tom smislu ne može smatrati minornom. Uostalom, o njoj se danas piše u superlativima (npr. kod nas *P. Matvejević*). Nažalost, moje misli su u jednom izvještaju bile protumačene sasvim drugačije. Slično tome dogodilo se i kad se pisalo o »religioznosti« nekih pisaca (naravno, ne uzimajući u obzir suptilne teološke distinkcije između vjere i religije).

Suvremeni pisci kršćanskog nadahnuća, kao što su npr. *Solženicin, Decoin ili Pomilio*, neprestano nam govore o tom kako pisac kršćanin u ovom vremenu treba svojim djelom dati poruku i svjedočanstvo o evanđeoskim idealima ljubavi, siromaštva i pravednosti u potrošačkom društvu koje se obogaćuje na račun siromašne većine, koje je sve više hedonizirano, protivno radu i naporu, paralizirano terorizmom, drogirano i ateističko, koje je izgubilo vitalnost i duševnu snagu. O dekadenciji toga društva pisali su *Spengler* i *Toynbee*, koji je izložio svoju filozofiju povijesti u civilizacionim ciklusima. Smjena civilizacija upućuje nas da se ni tu kauzalitet i finalitet međusobno ne isključuju. O tom nam govori i *Pierre Chaunu* u svom djelu »Histoire et Décadence«. Na putu prema eshatonu prati nas poruka religijâ i evanđeoska poruka vjere, nade i ljubavi. Na tu poruku nailazimo i u djelima kulture i umjetnosti.

Svjesni autonomije estetskih vrednota, o kojoj su govorili *Akvinac* i *Maritain, Lj. Marakovi*ć i *P. Grgec* (ili *R. Kupareo*, kojemu su nedavno objavljeni ogledi iz estetike pod naslovom »Umjetnik i zagonetka života«), *F. Mauriac, G. Greene* i *H. Böll*, pisci kršćani ne vole baš mnogo da ih etiketiramo kao »kršćanske pisce« i »kršćanske pjesnike«, želeći dati do znanja da njihov kršćanski angažman nije isto što i nepjesnička tendencioznost. *Pierre Emmanuel* je nedavno prigodom objavljivanja svojega najnovijeg

djela kod Seuila (L'Arbre et le Vent) izjavio: »Branio sam se uvijek od naziva kršćanski pisac, ali je moja vizija svijeta kršćanska. Ponosim se bogatstvom i raznolikošću što je u sebi krije kršćansko ime.« Upravo to bogatstvo i raznolikost navodi mnoge da i danas govore o kršćanskim piscima i pjesnicima, o duhovnoj ili religioznoj književnosti. Kao što znate, govorilo se čak o religioznosti jednoga *Krleže* premda bi tu bolje bilo govoriti o antireligioznosti (dakle, o svojevrsnoj »religioznosti«, koja je sve prije nego areligioznost). Uostalom, religioznu pozadinu nalazimo kod mnogih velikih pisaca i u našem nereligioznom stoljeću. Nedavno je i »L'Osservatore Romano« objavio članak o religioznoj pozadini *Joyceova djela* (13. II. 1982). O toj temi pišu se knjige (npr. *William T. Noon: Joyce and Aquinas, Kevin Sulivan: Joyce Among Jesuits, Mary T. Reynolds: Joyce and Dante* itd.).

Boreći se protiv religioznosti u njezinim najrazličitijim manifestacijama ili za nju, čovjek i danas, u dekristijaniziranoj i sekulariziranoj civilizaciji, želi dati svoj odgovor na pitanje života i smrti. Na tu preokupaciju nailazimo i u literaturi i u znanosti. Možda se nikada dosad nije poklanjala tolika pažnja knjigama čiji autori govore o životu poslije smrti. Nedavno je i u našem časopisu »Izbor« objavljen prijevod članka »Život poslije smrti — množe se primjeri« (br. 3/82), prenesenog iz časopisa »Scientific American«.

Tu su nakon već poznatih autora te problematike *(R. Moody, E. Kübbler-Ross* itd.) spomenuti i neki predstavnici znanosti koji su ispitali mnoge muškarce i žene što su se našli na rubu smrti ili su bili proglašeni klinički mrtvima. Ti su znanstvenici uvjereni da ovi ljudi govore o nečem što je »jezgra iskustva«, a nipošto san, iluzija ili halucinacija. Svi oni, kao npr. kardiolog *Michael Sabom*, sociolog *John Audette*, psiholog *Kenneth Ring*, kardiolog *Fred Schoonmaker* ili psihijatar *Jan Stevenson*, misle da se tu ne radi o nekakvom obrambenom šoku organizma, suočena s uništenjem, niti prvenstveno o biokemijskim ili psihološkim reakcijama, nego o onom što je Stevenson izrazio riječima: »Sve je više dokaza da doista živimo i poslije smrti.« Naravno, pitanje je koliko sličnosti ima između toga uvjerenja i kršćanske vjere u besmrtnost duše i u uskrsnuće mrtvih.

Pitanje je također koliko je to slično s našim uobičajenim pojmovima o transcendenciji i metafizici. Bilo kako bilo, danas se više o metafizici ne govori s podsmijehom ni u znanstvenim krugovima. Suvremena kritička epistemologija priznaje da se metafizikom zaokružuje i nadilazi naše znanje. Zajedno s *Popperom* misle toliki učenjaci da je, boreći se protiv metafizike, pozitivizam rušio i samu znanost pretpostavljajući da se ona zasniva isključivo na podacima osjetila. Svijest da postoji realnost prije našeg zajedničkog iskustva i neovisno o njemu već pripada metafizici. U epohi moderne fizike ne može više nitko ne voditi računa o toj činjenici.

I suvremena književnost kao da je prožeta tom sviješću o nedostatnosti empirije i o debaklu pozitivizma. U toj književnosti sve je puno metafizike, transcendencije, religioznih i mističkih elemenata. I apokaliptičke vizije zla i dobra, koje su u svojim djelima iznosili *Kierkegaard, Dostojevski* ili *Kafka*, poprimaju još veće razmjere u suvremenoj literaturi. Starozavjetne i novozavjetne teme postaju sve traženije ne samo u literaturi nego i u filmu i na televiziji. U Italiji, na primjer, upravo se za televiziju priprema *Mauriacov* »Asmodej« a za film *Comecinijevo* djelo »Cercasi Gesù«. U Engleskoj i Francuskoj sve se više cijene djela ne samo *Eliota* i *Claudela* nego i starijih pjesnika, kao što je npr. bio *Gerard Manley Hopkins*, anglikanac, koji se sredinom prošlog stoljeća obratio na katolicizam i postao isusovac. Bio je to pravi pjesnik, autor psalama za suvremenog čovjeka i pionir modernog stiha u svojem vremenu. Nažalost, kod nas se vrlo malo znade i o njemu kao i o tolikim našim pjesnicima čiji su stihovi bili nadahnuti Svetim pismom Staroga i Novoga zavjeta. U posljednje vrijeme, nakon njegove smrti, često se govori i piše o eminentnom pjesniku evanđeoske inspiracije *Nikoli Šopu*, a donedavna bilo je i nastavnika književnosti koji jedva da su o njemu nešto čuli.

Gotovo je zaboravljen umro i *Salih Alić*, suradnik »Marulića« i »Danice«, koji je bio autentični pjesnik istančane senzibilnosti. Živio je i umro kao bohem. Si licet parva componere magnis, podsjećao nas je svojim životom na E. A. Poea. (Nedavno sam u vatikanskom dnevniku »Osservatore Romano« od 18. II. 1982. pročitao članak u kojem se govori o tome kako je Poe vrlo cijenio i pohvalno pisao o A. Manzoniju.)

Čini nam se da su kriteriji za prosuđivanje kvaliteta i mana pjesnika i umjetnika nešto drugačiji od onih kojima prosuđujemo ljude akcije. Hrabrost pjesnika često je hrabrost slabih i osjećajnih, a slabima katkada predbacujemo ono što se ne usuđujemo predbaciti »jakima«. Ipak, hrabrost jakih i aktivnih uočljivija je. Ponekad nas snažno impresionira.

Sjećam se heroja talijanskoga pokreta otpora u Rimu, Mons. *Hugha O' Flahertyja*, čije je pothvate za vrijeme rata opisao *J. P. Galagher* u knjizi »Scarlet Pimpernel of the Vatican«. Nakon pobjede saveznika, O'Flaherty ponio se kršćanski prema svom glavnom progonitelju, SS-pukovniku Herbertu Kapleru, kojega je u zatvoru čak obratio i krstio. Napominjem da je u konspiracionoj mreži koju je taj hrabri irski svećenik organizirao sudjelovao i naš zemljak Milko Škofić, kasniji muž Gine Lollobrigide.

U svakom slučaju, plemenitost i hrabrost pojedinaca, bili oni slabi ili jaki, ljudi akcije ili umjetnici, podsjeća nas na to da je srce ono što je najvrednije u čovjeku.

Govori tiho

1.

Govori tiho. Noćas sve su stvari budne
i svaka u tišini otkrovenje čeka.
Sad s druge strane života silazi tajna neka
i blagosliva ruke na koljenima trudne.

Govori tiho. Ima riječi koje se ne kažu
što se kao biser u školjkama kriju.
Ko otkosi dani niz vrijeme se slažu
i samo oni znaju što nam još otkriti smiju.

Bolje je sa šutnjom preko svega prijeći
i slušati vjetar u večeri kasne,
zaboraviti tugu i biti sličan svijeći

što svijetleći drugom, u svom sjaju gasne.
Govori tiho jer noćas sve su stvari budne,
ni boli ni nade nisu bile uzaludne.

2.

Govori tiho jer u svakoj riječi ima
gorčine i tuge, i pregorjele sreće.
Mi smo kao lišće što na vjetru života trepeće
pod suncem što svijetli dobrima i zlima.

Možda tvoju ljubav sada neko drugi nosi
i u njemu ona ostvarena cvjeta,
a to što se na te spušta kao sjeta,
zametak je možda cvijeta u rosi.

Samo ono što je prolazno i što te
na rastanke sjeća ponekad još boli.
U ozračju viših snova i više ljepote

samo čisto srce bez uzdaha voli.
Zato budi miran u večeri kasne
ko svijeća što sama u svom svjetlu gasne.

Kamen i vrijeme

ZAPIS

»Neka nitko ne ulazi u grad sanja
i priča ako ne zna plakati!«

Riječi te li su uklesane nad gradskim vratima? (Ne, jer se tamo spominju glasoviti ljudi a ne pjesnici sanjari.) Piše li to nevidljivim slovima po izlizanim pločicama na kojima možeš u jesenskim kišama vidjeti dušu svoju?

Šapću li to poludjele grane brijesta na Dobriću kad kroz njih romoni suton siv?

Da li su to samo zamršeni drhtaji izbezumljenog srca?

Nitko ne zna.

A možda su samo prepisane iz prošlosti porazbacane po skrivenim pergamenama. Ili ih je izgovorio netko u trenutku kad je beskrajno zavolio taj začarani pladanj krcat tugama, gdje je svaki kamen zanos, palača ljubavni sonet a želja pogreb tih; možda onaj tko je od njegove ljepote najviše patio!

Tko ne bi plakao, stih po stih, zbog osamljenosti njegovih mramornih ruža u smrknutim portunima, s nemira jutarnjih krovova po kojima lutaju dimnjaci-čuda kao utvare, u sjeti balkona na kojima vonja napuštena murtila.

Kako ne bi plakao u sutonima dugim, rastegnutim koji nikako izgorjeti, nego se neprestano gase, gase; kad se zvonici jedva naziru pod iskrpljenim ogrtačem isposnika a čempresi šute mudrošću svršetka.

Zar se može ne plakati tumarajući s vjetrom pustim smrznutim ulicama? Plakati.

Plakati.

I biti dijete u kamenom naručju sretno.

GOSPICA

Ženica i kandela žuta, tanka jedna. Vajik na isto misto, vajik istin prajon vrimena pokriveni ispri Gospice dogaradu.

Ne cuje se da molidu. Jedino mrmoće mrak i kisa.

Vrime jik utrnije.

Ne razaznaje se drugo... vrime udunije...

SARKOFAG

Crni čempres obavijen bršljanom kao zelenim plamenom. Među granama još crnji kos, sakriven. U sjeni njihovoj trati dane nizane stoljećima sarkofag rimskog satnika osme kohorte koja se, dobrodivši kroz daleka mora tjerana strašću osvajanja, iskrcala na plićake ove obale.

Ratovaše, uništavaše i uništena bi. Pa jednog proljeća nesta.

Bijaše dvadeset godina ratniku kad ga je oplakala krasotica tužna Julija sa susjednih žala. U očaju svome položila je na mramorni sarkofag za neizljubljenog muža slomljene ruke kao zavjet vjernosti do smrti. U bjelinu kamena urezala je bolna slova dubokom gorčinom suza.

Nesta Julija u rijeci svijeta. Sarkofag vjekovi otvoriše a vjetar i vrijeme prah razniješe. Tek bršljan još štiti zakletvu od zaborava. S njegovog lišća sliječe kos na sarkofag i kljunom obnavlja slova ljubavi.

CIMATORIJ

Pjaceta mrtvik na velikoj raskošnoj pjaci živućik.

Pari nan se da je fešta, a mi smo na plocama cimatorija. Bližći nan se od liposti žutik rusul od kamena, od smija vitic i kukic, od blizine neba.

Od mužike zvoni i kosiri i rastvoreni škojki ne cujemo kako ispo nas škripjedu košćice i ceridu mrtaške glave u grebima. Po njima gazimo a ne razumimo kako su nan koraci nesigurni, gremo a ne vidimo kako nan od refula juga mase crikvina i zove na ukop sunca.

Prostrilimo modri leroj neka se inkanta i ne iscidi zadnje kapje, nek ne arci vrime za mrtvorij.

SREĆA

Sreo sam dobrog čovjeka.

Što znaš o tom čovjeku kad u neprestanoj šutnji stoji kraj konopa pod zvonikom na preslicu i sluša zvona.

Bio sam toga dana sretan.

NIKULINI KANDELABRI

Koliko je meštar Nikula donija svitlosti i koluranoga cvića iz svog cvitnog grada!

Pa na ponistre rasadija, na vrata i prage izdila i užga kandelabre. Bogate, priko kojik se i sad razlije srebro razigrano, male i smisne ka da su jik dica britvolinon udilala, na rusule, na grozde u lušćurama. Svakake a sve od kamena. Prijateje s kojima mores, najskoli po danu dok pizolot cinidu, mucat najšerjastije diškorše.

Koliko je škuri kali i portuni Nikula š njima osvitlija, koliko kantuni probudija, ne bi njanci da su od voska a nesmoli o' kamena, i pomori i prošešjuni ispratija.

Pjacete i kalete goridu, grad je vas u plamenu starinskom iz nebeski dvori. Noć se primekla u dan kad torci, dupliri i kandaloti gredu živi spore cipresi i jarboli. Penati i lari okrenuli su nagrišpana lica u ponare a udubine sve se više crnidu na drugu bandu. Plameni jazici baciju iz sridice kamena; kandelabri, ciborij, psalmi, kampanili i molitve dižu se sa svik stran prima suncu ka tamjan iz jednog jedinog kadinjaka lipote.

Podne je glorija svitlosti i naših sklopjenih ruk.

Ne daj, Bože, da se ugasidu Nikulini kandelabri.

RAZGOVORI

Ka' me dica zapitadu iz daleka, odotamo di nima kamena ni za s ramena, a pitadu vavik, vavik isto ka da nikad nisu pitala: kako je doli kod nas — odgovorin

Starijemu:

— Vidija san ga sinoć kako prolazi i desnu nogu zanasa. Noga i trcica, jena oba drugu tukle su i šušurale praznon kalon. An pace, zavrnute nogavice bile su mokre i od soli, ona s kojon copata visje. Janka je bila prazna, jesku je pofrajala nesriknja ingorda manjuš; ne znan ca će vecerat. Daje na jugo.

Sridnjoj:

— Rusula na nasoj ponistri još mirliše onako kako je mirlisala ka' si ti bila mala, rusulo moja.

Mlajemu:

— Zeleno je, zeleno sve, visoki su jablani ukraj mora. Ne brigaj, resti.

ĆIOVO

Kamen u modrini. Optočen žukom i solju. I vremenom.

Otok gubavaca, prognanika i bjegunaca, otok postinjaka, koludara i prokletnika.

Otok kmetova, kraljeva i bogova.

Oltar svetaca, sklonište krivovjernika.

Otok bezmjernog opoja kadulje, vrijeska, metvice, smilja, ružmarina. Žrtvenik na kojemu izgaraju masline u čast suncu a psalme pjevaju cvrčci i zrikavci. Otok zmijski, otok najtragičnijeg križa čudesnog.

Kroz grane vjetar, po grebenima alge, kroz pličine more šumi.

JUBAV

Zaklinjem te, projdi još samo jedan put ispod baldakina od modrog veluda priko pjace sa svojik osamnaest godina. Činit će se ka da jedan san promiče sviton u netaknutom prostoru i ostavja za sobon tajanstvenu sudbinu nježnih vlati. Za svaku tvoju godinu gorit će jedan jablan s Lokvic i po jedan kandalot. Ne boj se, neću ti pružit ruku. Meni je dosta kantunić u studu kamenu koga je dotaka tvoj osin. Tot će mi ladno srce od liposti gorit brez luga. Neću te gledat u oci zara bližćavine prošlosti, pratit ću ginganje tvoje bile vešte dok ne mitiš brštan. Vitar će onda udunit moje žuđenje a osudu će izreć mali bat na leroju poslin, kad na balancu pritegne samost.

ZENA NA PONISTRU

Nedija o' popone. Nima nikoga vanka. Ni osini nima jerbo je sunce meklo štrate od oblakov. Kalada deštežo pituraje kolure svoje duge. Duge i škure.

Na ponistru okrenutu na inšonjanu pozarinu starica. Inkantana. Ne mice se. Ladna. Stoji tako cilo poza pone ka da je prid njon nika prestava ca nikad ne fermaje. Gleda, ali nista ne vidi jocima o' cakla. Stoji ka da ceka da se jos nisto, novo, dogodi. niki mirakul. Ali nima se ca dogodit jerbo se juren sve dogodilo. Mogla bi se dogodit jos jedino smrt.

Blida je ka sterika ca je svake Gospe o' Ruzarija uzizala i mecivala na kopanju, kraj falšoga cvića koje do danas dura šprucano od music i prasine. Cera jon obraza šumeja na tisto za kroštule. I da nima ociju o' cakla, mogla bi se konfundit sa staron slikon ca je mekla u komon prije puno godišć i oto ostavila za uspomenu. Nikidan je bila izvadila za vidit jos botu kake je joci jema njezin Pave.

Sve je zmariveno, poskurilo. I kad bunbal zazvoni uru noći, iako starica to ne cuje, jušto u ti tren se zlamenije ka da je pravi odzvon dosa nidir iznutra, s druge bande o' duse. I mice justiman: moli oli razgovara sa svojon smrti. Sutonski mrak sve konfundije, ure i svitlost, i zivot i drugi svit...

Otolić se visje nista ne razaznaje. More bit da je pomuce i smrt dosla jerbo je zena sve bilija, ka foj karte.

Je li ovo samo kartolina o' starine, oli prava slika kojoj je švaža od cetiri praga?

A more bit da je zena juren mrtva?

Koga ćemo pitat ka' nikoga nima.

Na komodi vonjadu pomi plisnon.

IGRA U KAMENU

Ne moredu dica, pa makar da su i anđeli o' kamena, mirovat vikovima.

Kako?

Lipo. I njima se oće igre, šaluca, mamenije. Vidija san sinoć. Ka' je majštral zanjon bavon uliza kroz merle ponistar i rumenilon pitura skaline, balkunade i ornamente, pupasti kipi ditići nisu mogli odolit, nego su se izmakli mirovanju, stresli iz zlatni rici prasinu pa poskakali iz postolja di su jik, jema godin ne zna jin se broja, mekli i tisćali ukocenute. Lešton su se iskitili javoron i lozon, uvatili u kolo majštral i berekinski zajedno zaigrali. O' buke i veseja pocele su se trunit latice cvića, zatresli se teribuli i kameni sveci, zadrćali plameni u luminima, po tleju su se raštrkali bokunići cakla.

— S miron stoje, dico, poklizija van ne pala, umirite se ako morete.

A ši! Bacivali su jedan drugome crjene narance i jabuke, jitali se cvitovima i smijon. A ka' su se umorili, umili se blagoslovjenom vodicon iz škojki i onako golisavi pozaspali ispo volti do jutra. U nišama, ka' da nista nije ni bilo.

Doisto je tako. Virujte. Da ste došli malo prin svanuća, bili biste vidili kako se još po šaližu rodulaju mramorna zrna grozja.

JEMA VRIMENA

U kući pokojnoga dida Maconje (tako smo ga zvali radi dugi zavijeni brci ka u macka!) vavik je bilo vrimena. Dikod nije bilo cvancik, dikod mrsa ni cvita u kopanji a dikod ni boba u varićaku, ma vrimena je bilo na pritek. Bilo ga je po napi povrj komina, u paucini po svin kantunima, po barilima u konobi, zanamisto uja u murgi kamenice, u misinama ca su ka mrtaške drobine visile po gredama u šufit iz kojik se popilo vino. Bilo je vrimena svudir i za svakoga i za sve. Za grije, molitve i pokore, i za jubav. A, za to ga je bilo najvisje. I za patimente, deboto san zaudobija.

Govorija je pokojni did vajik: ne priši — jema vrimena; ako je priša umrit — nije zakopat! A komen se to i prišilo, niko ne bi tija da je na kraj, da je dospija na kanatu.

Nije prišija ni kad bi taka konja za đik pa se uputija na Slanac za okripit i njega i sebe.

— Iiiii-je, di si zapršija, polako, neka boje ožednimo, gledaj ca te mata zeleno more od tamarisa, kako te zovu kite crnike, oševraj se na zlatnu brnistru u mladoj travi. Ne nagli, pocini!

U pokojnoga dida nikor nije smija prišit, pa ni vrime. Po meridijanu je odilo ka da se maška libi po kupama, da se ominje doć na onu bandu oklec vaja jopet sve od pocela, di bi mogla pritegnit lanca od balance. Zato se nije ni arcilo, nikad se posve nije ocidilo.

Dida visje nima, vrimena jema još. Još vonja u ponari po njegovin stvarima, kartušinama i librima, jema ga u tabakeri di napušije jidra brika, krcati su ga šudari na piknje u kojima bi nan nosija iz poja friške pojarice. Jema ga koliko oćes, i to onog dobroga staroga vrimena ka' smo bili dica.

SUTONI

Nemojte prespavati trogirske sutone, bit ćete prikraćeni za bol dugih sjena i smrt sunca. Patnje kojima je suton obojen treba doživjeti, proživjeti. Treba osjetiti sivi vjetar koji njiše djevojačkim pletenicama tamnim i ulice zakapa tjeskobom.

Sutjeti treba neka se čuje kako jesenski suton i njegove kiše požudno ljube čelo grada. A on im se daje bez svijesti kao u krilu južine, pa se, kamen po kamen, raspada od ljepote. Sutjeti bez pokušaja traženja izlaza. Ploča je teška navaljena. Ništa više ne treba željeti, nema ništa doći. To je već sve. Najljepše. Još samo dočekati pećarice s toplim kruhom na bijelim dlanovima u zori nesvanuloj kao legenda o životu.

TUMAČ MANJE POZNATIH RIJEČI

(Izradio autor)

an pace — pače; *arcit* — trošiti; *baciju* — bacaju; *balanca* — vaga; *banda* — strana; *bava* — povjetarac; *berekinski* — huncutski, lukavo; *botu (u botu)* — jedanput (ujedanput); *britvolin* — nožić; *brštan (brstan)* — bršljan; *bunbal* — zvono (na trog. katedrali); *caklo* — staklo; *cera* — boja lica; *cimatorij* — groblje (bivše, uz katedralu); *cipres* — čempres; *copatat* — šepati; *crikvina* — trava koja raste po zidovima); *cvancika* — stari novac (srebrn, austrijski); *deboto* — gotovo, zamalo; *dešteže* — otegnuto, sporo; *dikod* — ponekad; *diškoraš* — razgovor; *duplir (dunplir)* — velika voštana svijeća; *durat (dura)* — trajati (traje); *đik* — kočija sa dva kotača, dvokolica; *fermavat* — zaustavljati; *fešta* — svečanost; *foj* — list; *ginganje* — njihanje; *ingorad, ingorda* — proždrljiv, - a; *inkantat se* — ostati nepomičan, zaustaviti se začuđen; *inšonjan* — uspavan; *janka* — vrst mreže za lov ribe; *jemat (jema)* — imati (ima); *ješka (eška)* — mamac za ribu; *jitat se* — nabacivati se, bacati; *juren (jur)* — već; *justa* — usta; *jušto* — upravo; *ka* — kao; *ka'* — kad; *kala (kaleta)* — ulica (uličica); *kalada* — oblaci (stratusi) na zapadu pri zalazu sunca; *kanata* — kraj, svršetak; *kandalot* — svijećnjak; *kandela* — voštanica; *kandelabar* — veći svijećnjak; *kanpanil* — zvonik; *kantun (kantunič)* — kut (kutak); *kartolina* — dopisnica; *kartušina (karta)* — odbačeni papir; *kolur* — boja; *koluran* — obojen; *komin* — otvoreno ognjište; *komon* — dio namještaja; *konfundit* — izmiješati, pobrkati; *kopanja* — drveno korito za mijesenje tijesta; *krоštula* — domaće slatko (kolač); *lanca* — kazaljka ure; *leroj* — ura; *lešton (lesto)* — brzo; *libar (librima)* — knjiga (knjigama); *libit se* — šuljati se; *lug* — pepeo; *lumin* — svjećica, žižak; *lušćura* — vrst školjke; *mamenija* — dječje vragolije, veselo igranje; *manjuš* — sitna riba; *maška* — mačka; *matat* — privlačiti; *meknit (meklo, mekla)* — staviti (stavilo, stavila); *merlo* — čipka; *meštar* — majstor; *mirakul* — čudo; *mirlisat (mirliše)* — mirisati (miriše); *mišina (misina)* — mijeh; *mitit* — zamaknuti, proći; *mrtvorij* — poslovi iza nečije smrti; *murga* — talog ulja; *nagrišpan* — naboran; *najskoli* — naročito; *napa* — široki ulaz iznad ognjišta u dimnjak; *napušivat (napušije)* — nadimati, napuhivati (napuhuje); *nesriknja* — prokleta; *nidir* — negdje; *njanci* — niti; *odotamo* — odatle, odanle; *oklec* — odakle; *oli* — ili; *ominjat se* — oklijevati; *osin* — sjena; *oševrat se* — pogledati, zapaziti; *otolić* — malo prije; *patimenat* — patnja; *pituravat* — bojadisati; *pižolot* — popodnevno kratko spavanje; *pjaceta* — mali trg; *pofrajat* — trošiti nekontrolirano; *pojarica* — vrst smokve; *poklizija* — srčani udar; *pom (pomi)* — rajčica; *pomuce* — neopaženo; *ponara* — udubina u zidu kuće; *ponistra* — prozor; *portun* — ulazno dvorište; *poskurit (poškurit)* — zamračiti; *poza* — poslije; *pozarina (požarina)* — proširenje među ulicama; *praj* — prah; *priša* — žurba; *prišit (prišija)* — žuriti se (žurio se); *prošešijun* — procesija; *pupast* — debeljkast; *reful* — zamah vjetra; *rest (resti)* — rasti (rasti - imperativ); *ric* — uvojak kose; *rodulat (rodulaju)* — váljati (váljaju); *rusula* — ruža; *skalinada* — stubište; *smisan (smišan)* — ugodan, skladan; *spore* — uz, pokraj; *sterika (šterika)* — voštana svijeća; *susurat, susur* — bučiti, buka; *šalič* — pločnik; *šaluc* — šala, šerjast — ozbiljan; *škur* — mračan, taman; *šprucan* — pošprican; *štrat* — zastor, sag; *šudar* — maramica, rubac; *šufit* — potkrovlje; *šumejat* — sličiti; *švaža* — okvir; *takat (konja)* — upregnuti; *teribul* — crkveno posuđe; *tisćat (tišćat)* — držati; *tot* — tu; *trcica* — trstika (za lov ribe); *udunit (udunije)* — gasiti (gasi); *utrnut (utrnije)* — gasiti (gasi); *ukocenut* — ukočen; *vaja* — treba; *vajik (vavik)* — uvijek; *velud* — baršun; *vešta* — haljina; *zara* — radi; *zaudobit* — zaboraviti; *zlamenivat se* — činiti (na sebi) znamen križa; *zmarit (žmarit, žmariven)* — izbljediti (izblijedio)

Boro PAVLOVIĆ

Sjećanje na Dubravka Ivančana

Ovogodišnja je književna žetva smrti bila izuzetno bogata. Nakon Krleže — Šop, nakon Ivančana — Salko Alić. S Dobrišom i Ivaniševićem oprostili smo se prošle godine — u roku od nepune godine dana šest poeta, a dodamo li i književnog povjesnika Mirkeca Vaupotića, sedam Vlašića, čitavo jedno zviježđe, puna matoševska Plejada kompletna preselila se na Mirogoj uz bolni rekvijem. I opet se ostvarila Matoševa uzrečica o hrvatskoj smrti što ima bolji ukus od hrvatske kritike.

Dubravko Ivančan, najmlađi je iz ove tužne povorke. Dobrodušni, tihi div s Kustošije, rođen u Podravini, odrastao uz Krapinčicu, školovan u Zagrebu na tradicijama klasike stare kroatistike, po struci filozof. Bio je jedan od najtužnijih i najčišćih naših poetskih likova. Od »ivančanovskih« stihova u sjećanju nam najviše još uvijek odjekuje prva mirogojska elegija: »to je naš kraj«, po tuzi gotovo istoga roda kao i završna pjesma njegova zemljaka Frana Galovića: Kostajn. Stih mu je bio nujan i gladak, sav obavijen u suzu tragičnog osjećanja života.

Čovjek koji je bio kao on prije svega etičar, nije se mogao sa svojim krilima albatrosa snaći u životu. Zamišljen u zazbiljnost čak i u svojoj igri (»u potočiću pleše zlatni šljunak«) nosio je u svom korpusu srce ganutog dječarca koji se iskreno molio za svaki obasjani trenutak, a malo ih je doživio u svom osamljenom putu u nijemu tišinu. Lutao je poput trubadura rubom sutonjih drvoreda, blago se smiješio i pleo svoje katrene, tercine i svoju haiku poput mjesečara udaljen od realnosti svakodnevice. Osim za »kratkog izleta« u Njemačku gdje je trebao biti u neku ruku »gost asistent« i honorarni predavač u iščekivanju nekog boljeg rješenja egzistencije, dok mu nujnost nije stala obuzimati duh. A onda je počela poslije vida, govora i sluha slabiti komunikativnost. Stjecajem prilika bio sam otužni svjedok tih dugih godina samoća kad smo mu u širem krugu prijatelja pokušali pomoći. Zalazio je često plemenitoj Pauli Nestorov u Volosko, pa smo se susretali danomice pod istim onim metafizičkim čempresima koje je slikao Boecklin, ispod jutarnjih i poslijepodnevnih pinija.

Volio je razgovarati o A. G. Matošu, koji je također — u svojim ranim četrdesetim godinama — znao zalaziti ovoj sa svojom »gospođom snova« (a snovi se nisu stigli realizirati). Klonuo je već tijelom od bolova koji su se od psihofizičkih pretvarali u dugotrajnu migrenu, pa ga je to udaljavalo od ljudi i društva. Sitne radosti ipak ga nisu zaobilazile. Dok je mogao čitati (jer ga je zbog prvog naleta oduzetosti bio ostavio i vid), znao je za svoju osobnu antologiju ubirati odabrane listove vijenaca poezije. Bio je poput Karla Linnéa stalno obuzet sistematikom duhovne flore koja nas okružuje, gonetajući Nemezu kosmiku što nam trne latice zvijezda.

Osobna simpatija bio mu je Antun Branko Šimić o kome je objavio, u razgovoru s Vlatkom Pavletićem, možda svoj najcjelovitiji poetski credo. Poezija je za njega bila samo rukopis duha na svim razinama od ontologije i gnoseologije do igre slučajnosti, ali nikada puki automatizam ili samo likovna, grafička, muzička ili verbalna isforsiranost. Savjestan u svojim poetskim traženjima oslanjao se na poeziju kao oblik komunikacije sa svijetom i to mu je pomagalo da istraje, sve dok je oslabljeno tijelo bilo kadro podnositi taj napor.

Živio je tako od skromnih materijalnih primanja (petnaestak godina primao je invalidsku mirovinu), u svijetu svoga zdušnog zanimanja za lijepo. Duboko (ali ne manifestacijski — iako deklarativno) religiozan, bio je istinski pobožan i strpljiv poput Joba, dok mu nije bilo suđeno da pođe dalje.

Dubravko Ivančan živio je tako — od prvih stihova u »Krugovima« do nedavno — gotovo tri desetljeća u svome duhovnome krugu. Sabran i usredotočen u lijepo i intimno nije se mnogo brinuo za plasman ni popularnost, te se zato i činilo da i ne želi biti primijećen. Nikome nije smetao niti se uplitao u publicistička naklapanja, nego je uspio opstati samo u svom postojanju. Možda je zbog toga i odabrao svoju »unutarnju egzistenciju« u introverziji, a ne bučnu ispraznost ekstravertita.

Opus od nekoliko stotina stranica koji nam je namro djelo je vlastitoga iskustva, pa u tom smislu metafizički neprolazno i nezaobilazno. Kako ga pojavnost autora više ne može promijeniti, ono će opstati kao potencija, a to i jest cilj svake Riječi. U pluralizmu svjetova oko nas to nije oblik prolaženja što bi bio manje vrijedan od ostalih, jer u svome sačuvanom bitku čuva dio samog Postojanja. Sakrivši se sada definitivno u svoju poruku, oživljavat će svaki put kad je pročitamo. Njegov je hod dokončan, ali pjesma mrtvog pjesnika, kako nas je uvjerio Dobriša Cesarić u istoimenoj poemi, potvrđuje antikni testament: Non omnis moriar. Nećeš umrijeti, Dubravko naš, dok bude naših Dubrava! I dok bude tvojih drugova . . .

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Kraljeva Sutiska

Trnu zvijezde . . . Praskozorje . . .
Sad će sunce ruj da prospe . . .
Šumi borje, bruji gorje.
— Tu svetište svete Gospe.

Miri vrijesak, gorobilje.
Zanos plamsa, širi grudi,
dušu kupa sveto milje —
iskonska se vjera budi!

To svetište — sveti znamen.
Sunčev kotur ko od bakra.
Srcem bukti sveti plamen:
— Ave Maria, mater sacra!

Suza

Selo je nasmijano i vedro jer se na njega već od rane zore rasipa obilje sunčanog bljeska. Drveće se raskošno razlistalo, treperi na lakom dašku povjetarca, zrak je pun svježine, proljetnog mirisa od cvijeća i mladih trava a tek na mahove bi se umiješao vonj kišom raskvašenih bunjišta.

U dugoj dvorednoj ulici vlada tišina. Seljaci su se razmilili po njivama i vrtovima dok vlažni seoski put drijema zmijoliko ispružen i pust obasjan sunčanim sjajem.

Nešto prije podneva iskrsne na zavoju elegantna limuzina a u njoj dvoje: žena srednjih godina i prosijed, ali uščuvan muškarac. Kola se zaustaviše pored starca što je prelazio drum i zjapnuo u lašteću kutiju. Žena se oglasi pitanjem:

— Djede, poznajete li možda Nikolu Ikića?

— Tko njega ne pozna — otresito će starac. — Ispičutura i propalica, to je Nikola.

— A mene se ne sjećate?

Starac se zapilji u ženu svojim sitnim, nepovjerljivim očima i reče da je nije nikada vidio...

— A da sam te gdjegod i vidio — doda — tko bi te prepoznao kad se vi gradske žene maškarate da vas kadgod jedva prepoznaje i rođena majka.

— Ja sam Mara, nekad sam živjela ovdje — s Nikolom.

— Mara? — zine starac. — Ona žgoljava sirotica? A tko je taj do tebe?

— To je Talijan kod kojega radim u njegovu poduzeću. Tamo sam, u Italiji, skoro će biti deset godina.

Tek tada starac uoči da je registarska tablica na automobilu crna a na njoj su dva žuta slova GE.

— Au, Maro, dan ti tvoj, što si se promijenila! Postala gospođa! Eh, a onaj tvoj... samo što ne izdahne... — i tu zastade, ušuti.

— Šta je s njim?

— Vratio se i on iz daleka svijeta, ali je isti kao i prije. Još je oronuliji, okrban je vas kao stara kanta. Ništa od njega. Pije rakiju i tako

— trepa dok ne krepa, kako ono mi kažemo. Čuo sam da je ovih dana gotovo na umoru.

— Od čega boluje?

— Tko će to znati. Nešto je u njemu pregorilo, ili prepuklo... Od rakije, Maro, znaš.

— Znam — potvrdi Mara. Obrati se čovjeku do sebe i na talijanskom mu prepriča sadržaj razgovora sa starcem. Krenuše u selo. Zaustaviše se pred Zadružnim domom gdje je bila gostionica s nekoliko stolova vani, pod krošnjom stare murve.

Pila je limunadu. Polako. U njoj se razlila sjeta. Čemer čak neki. Ronila je u sebe, vraćala se u one dane... Kuća Nikolina oronula a u njoj bijeda. U tome jadu Nikola snivao svoje snove. Imao je neke svoje poglede, svoj stav, svoja načela, svoje mjere ali sve je bilo u neskladu s onim što je nalagao svakodnevni, obični život. Bila je tada naivna, zanesena, očarana njegovim ljeporječenjem; bila je mlada, bijedna, izvukla se iz očeve kuće gdje se kruh teško namicao za više usta. Nikola planirao, snovao, obećavao a ona trpjela. U ljubavi je podnosila bijedu. No jednoga dana oči joj se počeše otvarati: uvidjela je svoj promašaj. Na tri-četiri mjesta bio se zaposlio ali bi ga brzo otjerali jer je bio nepotčinjiv, onako — na svoju ruku. Neusklađena ličnost. A živjeti tako: voljeti Nikolu i gladovati i svakojako jadovati, zar se moglo na dulji rok? Tada je počeo piti. Nadničario je da si namakne piće. Na stolu jedva zdjela krumpira. Slao ju je u polje da ukrade glavicu kupusa, koju krušku, plod bostana. Vukla se u prnjama, tonula u očaj, trpjela ga, slušajući kako blebeće o svojim načelima i vlastitom načinu življenja u kojem treba gladovati zbog slobode, zbog nepotčinjavanja. Zaboravljavao je pri tome na svoje robovanje alkoholu što je bio put u propast...

Pokušavao se otrći piću, radio je u šumi kao čuvar hrastove građe što se tu skladirala za izvoz, najvećma za Italiju. Ali za trezvenjaštvo je bilo kasno. Nije se mogao izvući. Jednoga dana ga je mrtva-pijana morala pokupiti s radnog mjesta i odvesti kući seljačkim kolima. I istjeraše ga. U šumi je srela Talijana Markučija, nakupca, trgovca drvom, kojemu se Mara sažalila, pa je zaposlio Nikolu kao nadničara, i s ono stotinjak naših riječi koje je natucao pokušao ga prizvati k svijesti. Nije išlo. Morao je prekinuti s Nikolom a Mari je govorio neka ga ostavi jer uz njega neće jesti kruha.

Nikola se razbolio, pao u postelju a Markuči otputovao u Italiju. Gotovo je prosila da namakne bijednu prehranu. U prnjama i siromaštvu, uz čovjeka koji je bolovao dva-tri mjeseca, zatim prizdravio i opet nastavio piti, nadničarila je s motikom sve dok nije stiglo pismo. Javio se Markuči. Ako je stanje kod nje onako kao što je bilo ranije — pisao je — može doputovati k njemu, naći će joj posao. Poštom joj šalje novac za putnu ispravu i troškove putovanja.

Od tada je prošlo deset godina. Odmah po njenom odlasku i Nikola kao da se prenuo. Postao nekako sabraniji, šutljiviji, prionuo za posao a

onda, iznenada, izvadio dokumente i otputovao u Njemačku. Njeni su joj javili da je zakovao vrata na kući i otišao s obećanjem da će se vratiti bogat. Poslije, nakon tri godine, pisali su joj da se vratio, donio nešto novca ali sve ubrzo rastrošio. Nije se okanio rakije. U Njemačkoj se nije mogao održati, rekoše, jer se nije mogao »potčiniti«.

Markuči ženu blago potegne za rukav.

— Čula si — reče. — Možda bi bilo bolje da mu i ne svraćaš? A ti si mislila da se preobratio? Da se nisi skanjivala i oklijevala, mogli smo nas dvoje biti već u braku.

U ženi je zabrenčala tužna struna.

— Kad smo već tu, u selu — reče — svakako ću ga posjetiti. Možda je zbilja na samrti? A ti budi negdje u blizini kuće. Tko zna što mi se može desiti. Nakon toliko godina...

Zatekla je Nikolu u postelji, prnjavoj i nečistoj, bradata i neostrigane kose, ispijena, s groznicom u očima koje su buljile u nju ne prepoznavši je odmah.

— Ti? — najzad je prošaptao glasom doista onemoćalog i gotovo umirućeg. — Odakle ti?

— Na prolazu sam. Putujem u Grčku, s njim, s Markučijem.

— Oh, prokleta bila... — prostenjao je Nikola Ikić. — Udala si se za njega? — Pri tome je jezivo zaškrgutao zubima.

— Nisam se udala ali moglo se i to desiti. A i desit će se jer vidim da se nisi promijenio, čovječe. Ti si bolesnik, jadnik, propao si do kraja.

— Do kraja — prizna Nikola i podiže ruku kao da će se nečim nabaciti na nju. — Ja sam gotov. Umrijet ću danas, ili sutra, svejedno je, ali još imam toliko snage da tebe ubijem. Zašto si me ostavila, droljo?!

— Morala sam, Nikola. Nije bilo drugog izlaza. Nisam više bila žena jer sam uza te postala crni vrag. Eto, što čovjek može od žene načiniti: prnju, to jest obično smeće. A u nekom drugom slučaju, ako je normalan i sposoban, anđela. A ti si htio da zajedno s tobom potonem?

— Ja? Htio sam sve najbolje, ali je ispalo najgore. A ti ni pet, ni šest, nego Talijanu u naručaj.

— Nisam mu pala u naručaj, već sam prihvatila posao, pa sam radila i štedjela, imam ušteđevine, znaš. A Markuči je ozbiljan čovjek, udovac, on kuću kući, napreduje...

— Mene si ostavila da krepam za plotom kao prezreno pseto!? — uzvikne i na ispijenom mu se licu odjednom razlije rumen. — Zmijo! Došla si da me mučiš! U ruci ti je zavežljaj, želiš me darovati. O, hvala, plemenita gospo, ne trebam. Ništa mi ne treba iz tvoje pogane ruke! Droljo! — odjednom se prodera. — Smeće! Gubi mi se s očiju!

Žena se ne pomaknu — od prepasti — a Nikola čudom, neočekivanom snagom dohvati sa stolice zemljani vrč s vodom i baci ga prema njoj. Posuda joj prozviždi pored glave i razbi se u kutu. Nikola klonu. Glava mu

pade na prsa a oči se zagasiše. I ruke se ovjesiše niz tijelo. Na usta mu udari nekakva pjena, zatim sukrvica a između usana se protoči hropac, jecaj...

Mara otvori prozor i zovne Markučija.

Ispriča mu što se zbilo i kako joj je u lice dobacio ogavne uvredljive izraze. Markuči planu, ali samo za tren, smiri se, spazivši da se Nikola nalazi u teškom stanju, možda mu je život zaista pri kraju. Stoga mu priđe, nabaci na njega trošnu odjeću koja je visjela na naslonu stolice, omota ga prnjavim pokrivačem i unese u automobil, spretno, kao da nosi nemoćno dijete. Mara pronađe ključ, zaključa kuću i ključ predade prvoj susjedi.

Automobil kliznu neravnom cestom.

Mara je pridržavala bolesnika, motreći ga onako bespomoćnog i iskopnjelog, pribojavajući se da nije doista na umoru.

— Kako ćemo s njim? — bojažljivo upita Markučija. — Neće ga primiti u bolnicu jer nije socijalno osiguran...

Markuči se nasmiješi blago i dobrostivo.

— Platit ćemo bolnici petnaest dana unaprijed, pa poslije neka o njemu vodi brigu općina. Kuća, valjda, ipak nešto vrijedi... Slažeš li se?

— Hvala ti, Markuči — prošapta Mara. — Dobar si. I čovjek si. A ovaj nesretnik se baca na mene bokalom. Oh! Možda bi me i ubio da mu se u ruci našlo neko ubojito oružje!

— Možda je on u pravu, s nekog svog stanovišta, Maro?

Mara se zagleda u Nikolu. Bio je u bunilu, u nekoj polunesvjestici, ali toga trena vjerojatno je shvatio nešto od njihova dijaloga. Iz oka mu bliknu krupna suza i odroni se niz crnu nakostrušenu bradu...

Ulazili su u gradić, jureći prema bolnici.

Pavao DESPOT

S Dobrišom u Zadru

(16. lipnja 1970)

Jedan sjedi na stijeni.
Drugi u morskoj pjeni.
Spokojni, mirni,
na suncu.

Ležim u bora sjeni
— Odlazi! — kazujem mijeni.
Srce mi teži
vrhuncu.

P. Despot: DVA GALEBA

U to vrijeme bio sam voditelj »Mozaika« — zadarske Tribine za kulturu, umjetnost i znanost, Tribine koja je u ovom kraju ostavila (čemu biti lažno skroman i kriti ono što je lijepo?!) blistave i neizbrisive tragove.

S te Tribine slijevali su se u naša srca najopojniji sokovi, čuli smo s nje riječi onih koji su nas zadužili za sva vremena i čije misli snaže naše nade i »gore ko svjetla za daljine«.

»Čast nam je pozvati Vas na natjecanje koje ima mnogostruko značenje; njime će se zbližiti omladina svih škola, njegovat će se i jačati rodoljubivi osjećaji, razvijat će se radni stimulans i zdrava ambicija učenika, usmjeravat će se pažnja na istinske ljepote i širit će se kulturni vidokrug naših građana. Gost večeri bit će veliki hrvatski pjesnik Dobriša Cesarić.«

Bio je to tekst koji sam sročio na pozivnicama uoči održavanja natjecanja s naslovom »Hrvatska poezija između dva rata«. Nekoliko tih pozivnica i buket ruža predale su Dobriši učenice Gimnazije kad je izašao iz zrakoplova. Vidjelo se da ga je to ganulo; zahvalio se i nježno ih je pomilovao po kosi.

Nakon što smo se dovezli do Poluotoka, rastali smo se od učenica i krenuli Obalom maršala Tita. Bio je divan, sunčan dan; ni daška vjetra. Predložio sam mu da sjednemo malko kod hotela »Zagreb«. Odbio je: »Bolje ovako, što bliže moru, pogledajte samo kako je bistro!« »Pjesnici su zaljubljenici u more« — negdje sam pročitao i sad mu rekoh. »Ne samo pjesnici«, dodao je. Razgovarali smo o mnogim temama, spontano i otvoreno. Rekao sam mu da je nedavno bila u šklama anketa s naslovom *Moj najdraži pjesnik*. »... I vi ste na prvom mjestu daleko ispred ostalih.« Stisnuo mi je desnicu i dugo je zadržao u svojim rukama, osmijehom kazujući svoje radovanje.

Iako sam želio da mu boravak u Zadru bude što ugodniji, nisam krio svoje ogorčenje kad sam mu se potužio da neki Tribinu čak i napadaju. Pri pomisli na to »otkrivanje« i sad me savjest peče; mea culpa, mea culpa... Još nisam izgovorio ni posljednju riječ u rečenici a vidio sam da sam ga dirnuo u žilu kucavicu: »Znate, netko reče, čini mi se da je to bio YOUNG, da su pigmeji uvijek pigmeji, makar ih smjestili i na Alpama, a piramide su piramide i u dolini.« Dok je to govorio, drhtale su mu usne. Opazio sam: kad je u ekstazi, kad u njemu dolazi do erupcije emocija, kad želi nešto posebno naglasiti, diže glas i, govoreći, širi ruke...

Malo potom našli smo se u Boriku. Bili smo na putu k Ivi gdje ćemo objedovati. »Gle samotnika!« klikne Dobriša kad smo bili kod jednog šumarka. Doista, pred nama je bio jedan samotnik. Bio je to čempres što je nikao malo podalje od ostalih stabala... Znao sam i dotad da Dobrišino srce živi sa svakim listom, znao sam da bdije nad gnijezdima svih ptica, ali ovako ga još nisam doživio...

Nakon ručka bio sam u nedoumici kako se otisnuti na Poluotok jer je Dobriša trebao malo prileći, odmoriti se u sobi hotela »Forum«. Htio sam nazvati taksi, kad opazih za stolom, nasuprot našem, košarkaše Josipa Đerđu i Krešimira Ćosića. Sa Đerđom sam bio intimniji i rekoh mu što me muči. Odmah su skočili. Upoznao sam ih s Dobrišom i otišli smo u Ćosićev automobil. Na putu, nakon što mu rekoh da se vozimo s dva najveća asa naše košarke, Dobriša me opčini još jednom svojom lucidnom primjedbom: »I u njoj (košarci, op. P. D.) ima poezije!... Vidite, na hipodromima je najviše susrećemo zahvaljujući u prvom redu grivi i skladnim pokretima po mom mišljenju najljepših životinja.« U tom trenutku glasno sam (valjda zbog želje za samoisticanjem) parafrazirao Krležu: »Tko nam je dao pravo da te divne konje vodimo kroz naše glupe historije?!...« Đerđa i Ćosić obradovali su Dobrišu kad su rekli da vole i čitaju lijepu književnost. Nakon kraće šutnje Dobriša me zamoli: »Ponovite mi još jednom onu Krležinu.« Izgovorih je, ovaj put pažljivije i razgovjetnije... Kad smo bili kod sfinge, uz more, Dobriša reče Ćosiću koji je sjedio za volanom, pokraj njega: »Hoćete li malko usporiti.« Ćosić je, toplo se osmjehnuvši, poslušao. Pred našim očima, na stijeni što je virila iz mora, šepurila su se dva galeba a pučina se zlatila blago njihana tek prispjelim maestralom... Od tog trenutka pa do našeg odredišta Dobriša više nije prozborio ni riječi; srce mu se još uvijek družilo s bijelim letačima...

A onda je došla noć 16. lipnja 1970. godine, noć na ljetnoj pozornici (Trg Pet bunara) — i »Hrvatska poezija između dva rata«. Možda najljepša i najdragocjenija noć koju je ta pozornica ikad vidjela...

— Hvala vam, dragi moji Zadrani! — klicao je Dobriša, razdragan, pod zvjezdanim nebom, nebom na kojem u tim trenucima nije bilo ni jednog oblaka što »krvareći ljepotu« mami pogled samo rijetkih... »Hvala vam, dragi moji Zadrani!« još i sad mi gromori u ušima. Doista, Zadrani su znali te večeri shvatiti i slijediti zov u visine. I bili su sretni slušajući kako Dobriša tepa »Trubača sa Seine« i »Voćku poslije kiše«...

Kad smo se rastajali, nekoliko trenutaka prije nego što će ga zrakoplov odnijeti u Zagreb, zagrlio me i poljubio. I nije mogao zaustaviti suze, suze radosnice. Htio sam mu nanizati izraze zahvalnosti i djelić dojmova sretnika s Pet bunara... Brzo sam se predomislio jer »pjesnicima ne treba pohvala, a još manje pjesniku Povratka, Mrtvačnice najbjednijih ili stvaraocu Spasenih svjetala. Pjesnicima treba srca«.

Mrtvi grad

Tek kada se uspeo na glavnu gradsku tržnicu, osjetio je: nešto nije u redu. Tržnica je disala i burkala se svojim uobičajenim svagdašnjim životom. Žagorila je, prepirala se, dovikivala, smijala se, šalila. Prodavačice riba piju u tržničkom buffetu svoju jutarnju šalicu kave i pokoju čašicu konjaka ili pelinkovca. Vozači kamiona i osobnih automobila svađaju se oko parkirališnih mjesta.

Petkom je tržnica obilatija voćem i povrćem no inače. Većina zaposlenoga gradskoga stanovništva subotom i nedjeljom ne radi, pa ga treba opskrbiti za izlete u prirodu ili za besposleno izležavanje kod kuće. Hrpe krupnih jarkocrvenih rajčica. U mrežastim vrećama i nanizane na konac tamnozelene svježe paprike svih vrsta i oblika. Ose se zalijeću u preslatki mošt prignječenih grozdova. Žute dunje i crvenožute kruške blisiču u sjeni glavatoga zelja.

Nikada prije ne bi on prošao ravnodušan na te boje i dišaje, glasove i pokrete. Sada se nešto čudno događa s njime. Gleda, a ne vidi. Sluša, a ne čuje. Kao da se nalazi na pustoj planeti na kojoj ne kliju ni život ni smrt. Ide, a sve je oko njega nečujno i nepokretno. Voće i povrće pretvara se u okamenjenu gnjilež. Meso udrvenjuje. Boje izbljeđuju u neživotnu sivoću.

Uđe u knjižaru. Prodavačica ga, inače joj to nije običaj, ljubazno pozdravlja. Pokuša smiriti drhtaj prstiju prelistavanjem knjiga. Šušte bešumno. Titraju mu pred očima beživotne rečenice sastavljene od beživotnih slova. Usmrćeni mrtvi i zaboravljeni živi pjesnici mrtvuju na umrtvljenim policama, šute u zalokoćenim pretincima.

Iznova na ulici. Puna je automobila. Kruže nepotrebno i nervozno, živčano. Čuvari poretka dolijeću na brzim motor-kotačima. Raznobojnim kredama obilježuju mjesto sudara i položaje sudarenih. Pištaljka prodorno pišti. U nekom drugom gradu neki drugi čovjek nekoga drugoga dana bio bi zaglušen tom hukom. A njemu je ovo samo gluhonijemi igrokaz prekinut na samome početku. Poboja se za svoje slušnice i opipnice, pa naglo pobrza u perivoj.

Gotovo polovica perivoja ograđena je starim tvrđavnim obrambenim zidom, obnovljenim u naše dane pod nadzorom čuvara starina. Djelomice su sačuvane i strijelnice (koje nakon izuma puške prozvaše puškarnicama).

Pođe uzduž zida ali se vrati s pola puta. Nije bez opasnosti mogao prekoračiti mutnu kaljužu vode. Nastavi središnjim pješčanim puteljkom ne skidajući oči sa zida. Tražio je u njemu neki znak, neku objavu da život usprkos svemu nije prestao opstojati. Makar i život davno mrtvih svađalica i posvađenika koji su s ovih zidina odapinjali goruće strijele na potleušice svoje prekoputne braće, dok im ovi uzvraćahu na isti način. Danas na tom zidu ne cvjeta niti se zeleni nikakav znak života.

Bježeći iz ukleta mrtvoduha perivoja, okrznu pogledom vrapčje jato romske dječice. Bosi, Romčići gacaju u muljavoj vodi. Hladno je, kasnojesenska kiša tek je prestala padati. Mališani se i ne osvrću na hladnoću. Ozbiljnih i zabrinutih lica, od blata grade kule i gradove svojih dječjih maštanja. Pa naglo napuštaju gradnju. Obućom zahvaćaju vodu i polijevaju se međusobno. Veseli prštavi smijeh poput bengalske vatre ozori mračno nebo. U neko drugo doba ovaj bi ga prizor ushitio. Nebo se još više namračilo. Danas je perivoj napučen samo nijemim kipovima starica i staraca. Ne sjede zajedno, svatko samuje na svojoj klupi. Bešćutno. Bezglasno. Zagledani u mrtvilo zemlje. Slijepi pogled zdravih očiju jedne starice uzalud pokušava domamiti svjetlost iz daljina zatamnjena obzora.

Iz perivoja izlazi kroz stara gradska vrata učvršćena hrapavim betonom. Koraca natraške da još jedanput vidi zid. Ništa. Gluho, bezljudno ništa. Sve su zgrade na svome mjestu. Još se dobro drže i kuće od prastarih opeka. Širom otvorena teška izrezbarena hrastova vrata pozivaju prolaznika. Nema tajni, unutrašnjost je potpuno vidljiva. Nikoga u njoj. Ni psa. Ni mačke. Zidni sat otkucava vrijeme nečujnim otkucajima. Omlohavile su grane raščupanoga stabla, pocrnjele od kiše.

Uspinje se na gornji dio grada. Stubište se ubeskrajilo. Od ptica su ostale samo izmetine. Limeni pijetao na krovu ne vrti se s vjetrom, ne kukuriče. Sipka se žbuka truni iz zahrđalih oluka. Zvjezdarnica je zatvorila kupolu, ogradivši se od zvijezda. Ni nebeskim dalekozorima ne može se prodrijeti kroz svemirske maglice. U muzejima prošlosti izlošci se povlače u muk zaborava. Vrijeme je u isti trenutak i sadašnje i prošlo, bez budućnosti. Kuće nisu zaverigane sjenama, pa ipak se njihova pročelja ne okreću za suncem.

Tutnji u njemu želja da susretne makar koga. Da čuje uzvik. Dječji plač. Da ga zagluši zvonjava. Da mu cvrkutne promukla ptica s prokisle grane, živžikne vrabac iz prašine. Razbijeno staklo bešumno pada na beton. Ne cvile prozorski zatvarači. Ni koraci duhova nisu tako bestjelesni kao danas koraci ljudi. Ide, a pred njim uzmiču zvukovi. Osluškuje, a sluh mu zaglušuje grobna šutnja. Pokušava vikati, glas mu se odziva bezglasjem.

Oko njega, uz njega, pokraj njega, mimo njega, bez njega, preko njega gaze teška stopala nosoroga. Osjeća ih na svom tijelu ljepljiva, zablaćena, ilovasta, zagrobljena. Ali duh mu je, pokušava samoga sebe uvjeriti, čist od nečisti, slobodan u neslobodi. Duh, taj otpuhni dašak u uraganu mećave. Kao slabašni plamičak plaminja taj njegov duh nad ugrušanim i olujama uskovitlanim vodama. Trza se na svaki šušanj škripljiva suharka. Plašljivo se osvrće na svaku promjenu svjetlosti. Pokušava taj svoj duh ohrabriti,

samopouzdati ga, nalijepiti mu orlovska krila. Nu duh mu izmiče, uzmiče, svijulji se u puzavca. Dosta mu je vjetrometina. Sit je neostvarenih nada. I s tako kolebljivim duhom mora on trudno nogočastiti ugluhljenim gradom. U nekom drugom gradu nekoga drugoga dana duh nekoga drugoga čovjeka možda bi se krilio poput orla ili sokola.

Sluzava smolasta magla uvukla se u sve pore grada i sakrila ga od svih pogleda. Kulja i vrtloži se ta magla ulicama, gnječi uleknute krovove, briše tragove, guši jauke, obezličuje ljude. Mrtvi grad još je mrtviji pod maglenim mrtvačkim pokrivačem. Kuda je on to zalutao? Kamo su ga dovukli lutalački putovi života koje on nije izabrao? U koji je svijet neizbora bačen nespoznajnom silom? Korača, a ne hoda. Prisluškuje, a ne odsluškuje mu. Ogledava se, ne dogledava. Očekuje, ne dočekuje. Prijekuje, ne odjekuje.

Ogluhnut, obezriječen, ticalima plazi po omahovljenu kamenju i omrčenim zidovima. Da li još ima života? I da li je on moguć u ovome mrtvom gradu? Jer od grada jedino je ostalo kamenje, a i ono se mrvi i raspada. Sasvim su utihnuli glasovi stanovnika. Pustošna pustinja zasipava grad mrtvim pijeskom. Presušili su zdenci. Rijeka je pošla za drugim obzorjima. Odletjele su ptice.

U mrkloj magli koja se sve više omračuje, bijela jedna kula otima se smrti. Šiljak njena gromobrana probija paučjim sumrežjima zatvorene vidike i brza put ozonskih plavila nebeskih prozračja. Grad nije mrtav. Ne smije biti mrtav. Samo je umrtvljen. Vjetrovi su ga tisućljećima zasipali prašinom zametnuća. Vjetrovi će ga i očistiti od smrtonosnih nanosa klonulosti.

Stoji sam u tom mrtvilu već mrtvih stvari. Oslijepljen crnim suncem pomračena dana. Bačen u podneblje koje nije izabrao a od kojega ne može ni pobjeći niti ga se odreći. Ostavljen besputnim raskrižjima. Slab, kada bi trebao biti jak. Krhkorast, gdje ni hrast ne može preživjeti. Jauknut, a trebao bi biti kriknut.

Viče da se zbude život. Urliče da probudi gluhe. Bubnja da potresom uznemiri. Nikoga nema. Svi su mrtvi. A od mrtvih ništa mrtvije ne može biti.

Kada se magla načas razišla, grad mu se prikaza onakvim kakav uistinu jest. Mrtav. Odavno mrtav. Ruševine, bez ljudi. I bez mrtvaca. Ni mrtvi ne mogu mrtvovati u mrtvu gradu. I mrtvima su potrebni živi da bi spokojno mogli u grobu čekati trublju sudnjega dana.

Može li ona jedna jedina bijela kula dozvati svjetlost i zvuk, oživjeti mrtvi grad?

Mile MAMIĆ

Kratki pregled znanstvenog rada o. fra Karla Kosora

O. fra Karlo Kosor rodio se u Trbounju kod Drniša 25. travnja 1914. Krsno mu je ime bilo Marko; pod njim je i objavio mnoge svoje znanstvene radove. Bio je franjevac, svećenik, član Provincije Presvetog Otkupitelja. Na filozofskom fakultetu u Zagrebu studirao je hrvatski jezik i književnost i doktorirao iz te struke 1954. Preminuo je 1. ožujka 1982.

O. fra Karlo Kosor pored obavljanja svojih svakodnevnih svećeničkih i redovničkih dužnosti istakao se i na znanstvenom području. Najviše se bavio hrvatskom jezičnom problematikom, otkrivao je zaboravljene zaslužne ljude u hrvatskoj kulturi, proučavao je naše narodne junačke pjesme i njihove junake, temeljito je istraživao povijest svojega rodnog Drniša i njegove okolice od prve pojave njegova imena do 1921. godine.

U svojem prvom znanstvenom radu *Trojezična gramatika fra Josipa Jurina* Kosor prikazuje sadržaj Jurinove gramatike, upozorava na glavna vrela i izvore kojima se pisac služio pri njezinu sastavljanju i dokazuje kako Jurin u svojoj kratkoj hrvatskoj gramatici nije bio izvoran i da njegova gramatika nije nikakva trojezična »Slovkinja«, kako joj naslov obećaje, nego zapravo samo latinska gramatika napisana pretežno hrvatskim jezikom. Autor ne pokušava detaljno analizirati i ocijeniti njezinu vrijednost s filološkoga gledišta jer misli da bi to bila zadaća lingvista latinista.

U radu *Zaboravljeni trojezični rječnici Josipa Jurina* Kosor je opisao Jurinove rječnike, istražio Jurinov odnos prema njegovim hrvatskim izvorima i kritički se osvrnuo na njegov leksikografski postupak. Zatim je naveo riječi iz Jurinovih Kalepina kojih nema u ARj, istakao riječi koje su prvi put potvrđene u Jurina, tj. imaju stariju potvrdu nego je u ARj, naveo je riječi koje u Jurina imaju drugo značenje nego što je u ARj, što je veoma zanimljivo za povijest pojedinih riječi; time, naime, saznajemo kako su te riječi u povijesti hrvatskog jezika u raznim stranama i kod različitih pisaca imale različita značenja. Autor ističe vrijednost i značenje Jurinovih Kalepina za povijest hrvatske leksikografije te se zalaže da se Jurin otme zaboravi i dobije dostojno mjesto u povijesti naše leksikografije.

Donedavno se smatralo da je djelce Blaža Tadijanovića *Svašta pomalo iliti Kratko složenje*, tiskano u Magdeburgu 1761, prvo jezikoslovno ostvarenje u Slavoniji. Kosor je u raspravi *Najstariji slavonski dikcionar* pokazao kako se ta granica ima pomaknuti za više od 50 godina. On je u arhivu franjevačkog samostana na Visovcu otkrio i stručno proučio rukopisni hrvatsko-latinski rječnik Matije Jakobovića iz 1710. godine. Utvrdio je da je taj rječnik uglavnom poštokavljeni Habdelićev rječnik, ali da ima i vlastitih prinosa. Naveo je riječi koje u tom rječniku imaju drugo značenje nego u ARj i Broz-Ivekovićevu Rječniku i riječi koje u njima uopće nisu zabilježene ili su im potvrde kasnije. To je prvo djelo svjetovnog sadržaja u Slavoniji.

U radu *Izvori, pravopis i jezik Jurinovih rječnika* težište je opet na leksičkom fondu. Obradio je riječi koje nije obuhvatio u svojoj prijašnjoj radnji o tome, i to veoma pregledno i stručno, pa mogu dobro poslužiti za dopune ARj.

U arhivu franjevačkog samostana u Imotskom našao je dva trojezična rječnika nepoznatog autora iz 18. stoljeća. Kosor je pokušao utvrditi vrijeme nastanka tih rječnika i otkriti njihova autora. Ti su rječnici prvi na području između Cetine i Neretve i sadržavaju velik broj riječi iz narodnog govora i obilje stranih riječi. Pružaju dakle mnogo dobre i korisne građe za proučavanje povijesti hrvatskog jezika. Kosor je sve riječi obradio s obzirom na potvrđenost i značenje u ARj kako bi bile što korisnije za dopune toga rječnika.

Svi spomenuti rječnici, na koje je Kosor upozorio i stručno ih proučio, uzeti su u obzir za Dopune Akademijina Rječnika. Kako je Kosor za mnoge riječi iz proučavanih rječnika pokušao od informanata doznati da li te riječi još žive na terenu na kojem su odnosni rječnici nastali, time je dao svoj prinos građi za Dopune pa se i on s pravom spominje među prinosnicima.

Kosor je temeljito proučio i leksičko blago Grabovčeva »Cvita« te o tom pisao u časopisu »Filologija«. Opsežan referat o Grabovčevoj sintaksi priredio je za simpozij o Grabovcu (održat će se u rujnu o. g.). Proučio je hrvatski jezik Latinske gramatike fra Tome Babića i to objavio u zborniku »Kačić«.

Osim tih radova iz povijesti jezika Kosor je dao velik prinos i suvremenoj problematici hrvatskog književnog jezika. U svojim napisima u časopisu »Jezik« bavi se više praktičnim pravopisnim i jezičnim pitanjima suvremenoga hrvatskog književnog jezika.

Svojim jezičnim prilozima u časopisu »Marija« širio je kulturu hrvatskoga jezika među čitateljima toga časopisa. Da bi ti radovi bili na okupu i pristupačni širokoj kulturnoj javnosti. Kosor je sve to sabrao u knjigu *Bilješke o jeziku suvremenih hrvatskih pisaca.* Veoma je ozbiljno i znalački pristupio analizi jezičnih pojava. Pri utvrđivanju pravilnosti jezičnih pojava uzimao je u obzir sve kriterije koji su za to bitni (tvorba, značenje, proširenost, potvrđenost u starijih i novijih pisaca, potvrđenost u riječnicima i narodnim govorima, izvornost pojava i sl.). Bio je dosljedan u primjeni tih kriterija i veoma oprezan u dokazivanju, zaključivanju i tvrdnjama. Kritički se osvrnuo na neke prijevode, posebno Biblije, a brojnim potvrdama iz »crkvenog jezika« osvijetlio je jedno uporabno područje hrvatskoga književnog jezika. Istakao je i neke jezične posebnosti biblijskih i liturgijskih tekstova. Knjiga je dragocjen prinos za izradu jezičnih savjetnika.

Profesor Kosor napisao je i vrlo argumentiranu kritiku prijevoda Biblije u izdanju »Stvarnosti« i objavio je u »Svescima«. Ona naravno nije mogla utjecati na prijevod, ali se kasnije uzima u obzir pri novom prevođenju pojedinih dijelova Svetog pisma.

Kao ozbiljan jezični stručnjak reagirao je i na nestručnost i nedosljednost priređivača Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika. To je objavio u časopisu »Kačić«, a uzeto je i u knjigu *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata.*

Valja na kraju reći i to da je fra Karlo po nekim dalmatinskim općinama vrlo savjesno prikupio građu za Rječnik etnika i ktetika što ga priređuje Institut za lingvistiku pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Kako vidimo, Kosor je bio radin poslenik na njivi kulture hrvatskoga jezika. Zaista je to golem posao! A uzme li se u obzir da je s jednakom znanstvenom ozbiljnošću i askribijom dao vrijedan povijesni rad u kojem je prikazao društvene, političke i kulturne prilike i neprilike Drniške krajine od dolaska Turaka pa nadalje te da je na području hrvatskih junačkih narodnih pjesama dao vrijednih priloga, njegovo djelo time kao da biva većim.

Za sav rad i sve dobro što je učinio za svoj narod i njegovu kulturu Kosor zaslužuje istinsku hvalu. I njemu bi priličio latinski stih što ga je netko napisao u čast Adolfa Vebera Tkalčevića: »Te colit linguae propriae Magistrum terra Croata!«

I. Radovi u zborniku »Kačić«:

1. *Otac fra Stjepan Zlatović*, I, 205—303.
2. *Junačke narodne pjesme iz Imotske krajine*, II, 293—299.
3. *Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika*, I, 393—413.
4. *Putne uspomene fra Petra Krstitelja Bačića*, III, 147—160.
5. *Ivan Bušić-Rašo, hajdučki harambaša*, IV, 105—148.
6. *O. fra Petar Krstitelj Bačić*, V, 55—91.
7. *Fra Jeronim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika*, VI, 123—140.
8. *Izdanja Kneževićeva »Gospina plača«*, VI 171—187.
9. *Drniš pod Venecijom (Prilog proučavanju prošlosti Drniša)*, VII, 5—69.
10. *Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (1860—1921)*, VIII, 5—134.
11. *Prilozi o trojici franjevačkih pisaca iz Južne Hrvatske*, X, 255—266.
12. *Drniška krajina za turskoga vladanja*, XI, 125—194.
13. *Jezik fra Filipa Grabovca*, XII, 75—151.
14. *Hrvatski jezik Latinske gramatike fra Tome Babića*, XIII, 5—56.

II. Radovi u izdanjima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti:

1. **Trojezična gramatika fra Josipa Jurina*, Rad 295, Zagreb 1953, 41—66.
2. **Zaboravljeni trojezični rječnici Josipa Jurina*, Rad 303, Zagreb 1955, 319—210.
3. **Najstariji slavonski dikcionar*, Rad 315, Zagreb 1957, 5—28.
4. *Izvori, pravopis i jezik Jurinovih rječnika*, Rad 315, Zagreb 1957, 77—232.
5. **Dva trojezična rječnika nepoznatog auktora iz 18. stoljeća*, Rad 344, Zagreb 1966, 257—339.
6. *Nepoznati »Gospin plač« s otoka Raba*, Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, sv. XXV, Zadar 1978, 403—444.
7. *Pogled u leksičko blago Grabovčeva »Cvita«*, Filologija 9, Zagreb 1979, 37—72.

III. Radovi u časopisu »Jezik«:

1. **O pravopisu i jeziku jednoga književnog časopisa*, I, 80—87.
2. **Kratka ili duga množina*, I, 121—123.
3. **»I«, »e«, »ije«?*, II, 26—28.
4. **Neke sintaktičke nepravilnosti*, II, 90—91.
5. **Koracati, stršati, počimati, ustremljivati, naviještati*, II, 122—123.
6. *Bje-bi-bješe*, XVII, 125—126.
7. *Neka kolebanja u jezičnoj teoriji i praksi*, XVII, 145—150.

IV. Ostali radovi:

1. *Pjesmarica. Odabrane Kačićeve i junačke narodne pjesme*, 1. izd., Sinj 1965, 2. izd., Sinj 1966 (uredio).
2. *Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika*, u: Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata. Posebno izdanje časopisa Kritika, sv. 1, Zagreb 1969, str. 78—93.
3. *Bilješke o jeziku suvremenih hrvatskih pisaca*, 2. izd., Split 1979, str. 212.
4. *Nešto o jeziku nove hrvatske Biblije*, Svesci br. 14, str. 69—70. i br. 15, str. 62—65, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1969.

NAPOMENA:

Trebat će još dosta vremena dok se bibliografija upotpuni. To će vjerojatno objaviti zbornik »Kačić«. — Većinu radova Kosor je objavio pod redovničkim imenom Karlo. Radovi objavljeni pod krsnim imenom Marko označeni su u ovoj Bibliografiji zvjezdicom (*).

Darko DEKOVIĆ

Izraz »čaj« kao primjerak pučke etimologije

Postaje već gotovo pravilom da se govori »ruski čaj«, »čaj od šipka«, »čaj od kamilice« ili »čaj od poljskog cvijeća«. Piše tako na kutijicama koje kupujemo u prodavaonici, u cjeniku, u dnevnom tisku, u liječničkim savjetima i drugdje.

Čaj je biljka koja se uzgaja na Dalekom istoku, a k nama je često dolazila preko Rusije, otud joj i naziv »ruski čaj«. Još se uvijek radi o biljci koja je pobližu oznaku »ruski« dobila po posredniku preprodavaču Rusiji, a ne po uzgajivaču Kini, Indiji ili Cejlonu. (Tek se u zadnje doba u nas prodaje »indijski čaj s jasminovim cvijećem«.)

Prvi pravi nesporazum nastaje kada nam liječnik savjetuje da djetetu koje ima stanovite probavne smetnje »skuhamo ruski čaj«. Vjerujem da bi kuhani čaj bio vrlo neukusan i da ga nitko pametan ne bi ni sam »jeo« a nekmoli dao svom djetetu da ga »jede«. No, tu smo još uvijek blizu pravog značenja pa željeni napitak dobijemo kad u vodu koja vrije stavimo čaj i nakon nekoliko minuta je procijedimo.

Primjer pučke etimologije nastaje kada nam liječnik, recimo, savjetuje da pijemo čaj od šipka, kamilice ili poljskog cvijeća, i mi u prodavaonici kupimo kutijicu na kojoj stvarno piše »čaj od šipka«, a u njoj običan sušeni šipak, a ne čaj i k tome još od šipka (vjerujem da se takav čaj nikakvim križanjem ne može dobiti).

Dogodilo se da je ime biljke, čaj, postalo nazivom za napitak koji dobivamo određenim postupkom od te biljke. Pritom je istisnut pravi naziv napitka, a sličnost postupka kojim se dobiva takav napitak od drugih biljaka protegnula je naziv »čaj« i na te biljke, odnosno napitke koji se od njih dobivaju. Tako se sušeni šipak zove »čaj od šipka«, sušeno poljsko cvijeće pripremljeno za dobivanje spomenutog napitka zove se »čaj od poljskog cvijeća«. Kad tako razmišljamo, pokušajmo otkriti što bi tek moralo biti u vrećici na kojoj piše »narodni čaj«, valjda ljudi za kuhanje križani s biljkom s Dalekog istoka.

Ovi školski primjeri pučke etimologije ne bi bili zabrinjavajući kad ne bi putem sredstava javnog priopćivanja postupno prestajali biti pučka etimologija i pretvarali se, s vremenom, u književne izraze.

Ovaj si nemar lektori ne bi smjeli dopustiti. Napitak koji dobijemo kad u vodu koja vrije stavimo bilo koju biljku zove se UVARAK, pa tako kad u vodu koja vrije stavimo čaj, dobijemo UVARAK OD ČAJA, kad stavimo šipak, dobijemo UVARAK OD ŠIPKA, slijedi tako UVARAK OD KAMILICE, UVARAK OD POLJSKOG CVIJEĆA i slično.*

Izraz »Franck-čaj« ispravan je ukoliko se odnosi na biljku čaj (ili »ča« kako se izgovara u Kini) koja u obradi i prodaji određene tvornice ima takav naziv, no neispravan je kad se pod nazivom »Franck-čajevi« nudi šipak ili kamilica, jer reći »čaj od šipka« slično je kao reći »jabuka od šljive«.

*I u mnogim drugim jezicima postoji upravo taj primjer pučke etimologije, kao CAMOMILLA TEA u engleskom jeziku, TE DI CAMOMILLA u talijanskom, ali ti izrazi u tim jezicima imaju vrlo određene značajke pučke etimologije za razliku od književnih izraza, kao BEVERAGE u engleskom ili INFUSO u talijanskom jeziku.

SOMMARIO

LA PAROLA »ČAJ« COME ESEMPIO DI ETIMOLOGIA POPOLARE

In questo lavoro ho preso come base d'esempio il fatto che un'espressione creatasi da etimologia popolare gradualmente ha eliminato l'espressione letteraria.

L'espressione »čaj« è divenuta denominazione ufficiale per la bevanda che nella lingua letteraria croata veniva a suo tempo definita come UVARAK, espressione oggi quasi estinta.

In tal modo l'espressione »čaj«, che è il nome della pianta pervenutaci dall'Estremo oriente, si usa pure per le bevande che, con lo stesso processo, derivano da altre piante.

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Svakidašnja pjesma

Idu dani, idu dani:
dani tuge, dani smijeha . . .
Idu dani, idu dani:
dani sveti, dani grijeha . . .

Dokle ćete, dani, ići?
Kad i gdje će biti stanka?
Dokle ću ja s vama stići
u skitanju bez prestanka?

Novo sutra novo nosi,
u nirvani duh se klati . . .
Novo sutra već prkosi —
minulo se ne povrati . . .

Idu dani, idu dani . . .
Dokle li će tako stići?
Idu dani: jučer, lani . . .
Dokle ću ja s njima ići?

Nevenka NEKIĆ

Smrt Marije Vogrinski

Kada bi se stvari događale tako kako je prirodno našoj duši, dešavala bi se čuda.

K. ČAPEK

Kad je otvorila ladicu, najprije je uglédala požutjeli čipkasti plastron, odbacila ga nervozno u kut pun prašine, da bi ispod njega izvirila stara fotografija iz djetinjstva s posvetom: »Dobroj teti Mili u Buenos Airesu« — nikad ne odaslata. Iz krznene kapice gleda jedno milo, mršavo senzibilno lišce u smeđem ovalnom okviru. Gurne i tu sliku mrzovoljno u kraj i nastavi besciljno čeprkati po ladici.

To se ponavljalo svaki put po njenom dolasku u staru roditeljsku kuću na moru. Ništa određeno nije tražila a nije ni nalazila. Tako je utucala vrijeme u jutarnje sate između deset i dvanaest kad je obično prezalogajila nešto iz hladnjaka i pošla u šetnju po najvećoj vrućini dok je gradić mirovao u tromosti podneva. Smušeno traganje po starim ormarima punim paučine i prašine pomalo se pretvorilo u uobičajenu i nesvjesnu radnju. Nije nju tu ništa uzbuđivalo, ništa bacalo unazad ili dovodilo do bolećivosti prema sebi ili roditeljskom prahu. Ne. Jednostavno je to uzelo svoje mjesto i vrijeme u njenom životu u toku odmora. Provodila ga je sama u ovoj kućerini. Sama samcata. Tumarala je od »tinela« u prizemlju do spavaonica na katu, otvarala mrtve ormare, mirisala stare šalove od kašmira, ručne radove svoje majke, pečke vezove koji su već počeli žutjeti od stajanja, cipele i šešire, gledala rezignirano kako svijećnjaci na najtanjem mjestu pucaju progrizeni rđom, lome se na dodir, i bacala ih u smeće bez drhtanja. Spuštajući se stepenicama pogledala bi prozor na kojem su se rojili krilati mravi i u društvu s nekim nepoznatim duguljastim ličinkama odvratnog izgleda nagrizali drvo okvira i škura. Gadljivo bi okrenula glavu i prekoračila gomilu čudnog smeđeg izmeta koji se nataložio na stepeništu. »Sutra ću to pomesti«, ponovila je svaki put.

Prozore nije otvarala danju da se ne ugriju prostorije a noću zbog komaraca. Tako je kućerina kao tvrđava stajala i za njenog boravka kao i tijekom svih onih dana kad u njoj nitko nije prebivao.

Gazila je sredinom prostranih soba da se ne dodirne paučine po kojoj su se brzo penjali uznemireni dugonogi pauci (a ovog ljeta našlo se i

škorpija, naročito u »banji«); imale su rupu iznad vrata i osjetila je kao da je netko promatra, okrenula se i ugledala crnu škorpiju. Tiho se odmakla, pronašla dugački štap i dotukla životinju na kamenom zidu »banje« a onda naježena ušla u tinel kroz čija staklena vrata ugleda svjetlucavo more i suprotnu »puntu«. Osjeti da srlja u prošlost, začuje korake svoje majke koji se spuštaju niza stepenice, sad su evo na zadnjoj, sad će je zazvati po imenu: »Seko!« — naglo se okrene... u tišinu i prazninu.

Na terasi je postavila onako bez stolnjaka jedan tanjurić i malo sira. Baš je sjela za stol, kad začuje škripu kamenčića i korake uz stepenice kroz vrt. Netko nepoznat. Dvoje. Starija mršava žena i proćelav bezlični muškarac. Oni pozdravljaju i predstavljaju se: žena je bila udata za bratića Marijinog oca. Nisu dolazili ovamo dvadeset godina. Zar? Neka samo sjednu, ona će donijeti nešto za osvježenje. Oni su, znači, dolazili prije? Kako se ona ne sjeća? Pa... bila je mlada, još napola dijete, odlazila s društvom na vožnje... i tako... ali otac je jako, jako volio njihovo društvo, naročito njihova sina, ponosno ga pogleda, on nešto zamumlja (dosta je krezub, pomisli Marija) i nastavi tumarati okolo pogledom, cmokne jezikom od zadovoljstva zbog hladnog piva. A, oni se svega dobro sjećaju! Da, teta Mila je otišla u taj nesretni Buenos Aires, divno se udala, a i zaslužila je. Ostala je iza njene smrti povelika suma, e, nije uspjela ni uživati... A Marija ima pravo nasljedstva. Zna? Pa zašto ne traži?

Marija ih izgubljeno gleda i odmahuje glavom, sve je to jalov razgovor (zrikavci su vrlo glasni i udaraju jednolično, tromo i nabreklo). Nikada nije razmišljala o tome na ovakav način... to je ne zanima, sve je umara, to traganje po starim obiteljskim prljavštinama, svega ima dovoljno, što oni žele?

Oni će ostati na prenoćištu. Može, može. Spremit će ona krevete za večeras, da, sad mogu na kupanje...

Žar se podneva razmahao dok zamiču ispod smokve-jalovice u dnu vrta. Marija sjedi još neko vrijeme na terasi i zamagljenim pogledom luta po korovu koji je sve bliži kući, neumoljivo se penje uza stepenice i rastače kamen.

Uvečer je spremila postelje i čekala. Sjedila je u prostranoj kužini a kroz škure, tamo dolje, svjetlucala je luka. Dugo je čekala i zaspala za stolom.

Pomalo ljuta i zbunjena odlučila je sutradan ispitati dolje u mjestu što se s njima dogodilo. Onako dugonoga brzo se spustila u »porat« i naišla na starog Ivu koji joj dođe kao rod. Ali, začudo, stari nije nikoga vidio ovoga ljeta. Takvi nisu dolazili. Malo je mjesto, opazio bi. Stalno sjedi na bovi uz more, ima štake i teško se kreće, ali sve vidi. Mnogi ga više i ne zamjećuju, srastao uz kamen i vodu čini se kao nerazdvojni i vječni dio ove stare luke. Ali on vidi sve a nove naročito. »Nema, moja Marija, nema takvih. Rekao bih ti ja. A kad su, kažeš, bili kod tebe?«

I ona ponovno objašnjava cijelu priču dok on nepovjerljivo vrti debelom glavom i cmokće jezikom: ne, tc... tc...

Lomeći udove u hodu Marija se vraća gonjena nadom da su pred kućom. Trza glavom i zabacuje gustu crnu kosu na koju je s razlogom ponosna te časkom zaboravlja svoje lice puno krljušti i crvenila kroz koje izbija nikada iživljena krv, izbija u plikovima, prištevima i ljuskama koje se poslije suše i otpadaju. Sve to zaboravlja ovog podneva i žuri mladenačkim hodom kao nekada prije dvadeset i više godina. Čini joj se da opet hrli na jedrenje kao u vrijeme dok su roditelji bili živi. Prošlost joj se pretočila u ovaj »zvizdan«. Oživljava beznačajne događaje — neki šešir, vrpce koje lepršaju na vjetru, svemu daje nestvarne dimenzije, miješaju se jedrenja i plesovi uz »HIS MASTERS VOICE« na terasi jednog bivšeg hotelčića — sve to pretvara u sladostrasna sjećanja, ostavlja drhtave usne zavodnički otvorene zaboravljajući da su razrovane nezaraslim ogrizotinama ispod kojih viri zubno meso, tone iz jednog halucinantnog stanja u drugo, ne dovršivši ni jedno (kao i sve u životu). I tako zagledana u sebe prolazi dobro poznatim putem do kuće, noseći svoj vlastiti svijet kao jedini teret.

Oko kuće tišina. »Ni žive duše«, pomisli. Zagrijana hodanjem, crvena i mokra uplaši se od bola duž lijeve ruke i nagle klonulosti. Držeći lozu u ruci spusti se na pod terase i ostane zgrčena.

* * *

Po povratku u Zagreb život se odvijao u uobičajenom okviru. Jesen je bila duga i topla pa je čak za Dan mrtvih sjalo sunce kao da je bablje ljeto. Zaražena nekim bezrazložnim dobrim raspoloženjem pošla je na groblje. U gužvi koja ju je nosila predavala se osjećaju potrebnosti za nešto. Natovarena cvijećem i svijećama našla se pred spomenikom svojih roditelja. Smješkajući se redila je grob i vedro odzdravljala poznatim licima. Tišina u krošnjama i crvenilo lišća na arkadama i miris zamiruće prirode posve su je smirili. Željela je popričati sa sjenama svojih roditelja, ali nije nalazila riječi. Neprestano je sijevala nova slika iz davnog zajedničkog života. Buljila je odsutno u slova na spomeniku i titraje svijeća koje su mirno gorjele i odjednom se ražalostila sjetivši se majke koja je pred smrt vezla jedan stolnjak u odvratnoj atmosferi neke kolonije; natrpani u stančićima duž zajedničkog hodnika prepunog rublja i otvorenih vrata. I nju i majku užasavalo je odsustvo svakog smisla u životu ovog svijeta, tako joj se onda činilo. Jelo se, pilo, svađalo i spavalo. Marija je mrzila taj dio svoje mladosti, mrzila bijedu i beznađe, proste mirise luka i kupusa, žene koje su u papučama odlazile do dućana u polumasnim kućnim haljinama... mrzila zbog svega što je morala propustiti. Trebalo je prodavati komade namještaja da bi se jelo, perje su vadile iz jastuka, obilazile sajmove stare robe, prale se u lavoru i kupovale sve na dekagrame... i tako...

Naglo ju je zaboljelo oko srca. Ukočena, na trenutak pomisli: infarkt! To je mjesecima opsjeda. I otac je tako umro.

Poslije se dugo odmarala ležeći u polumraku sobe i pokušavajući odrediti svoj život kojem nije vidjela početak ni kraj i nije nalazila riječi da izrazi ono nejasno i mutno što joj se činilo glavnim dijelom nje same...

U veljači se radovala Verdijevu »Requiemu« i prebirala po ormaru što će obući. Odlučila se za lepršavu svilenu haljinu i crne cipele. Oprala je kosu i nezadovoljno satima gledala u svoje lice — prištavo i gnojno. Iz tramvaja su promicale kuće, ljubičasta noć, udaljavali se ljudi i primicali drvoredi. Odavno je željela živjeti u kući pred kojom raste neko drvo, ulaz se zaključava a u stanu vlada prijatna hladovina i tišina. Tišina iza prozora zastrtih gustim zastorima koji prigušuju korake prolaznika i dodire. Nije nikoga željela, čak ni majku. Ljubila je više onaj uzvišeni pojam te riječi nego nju samu. Odnos među njima dvjema kvario se zbog naravi despotske majke i njene vlastite slabosti koja je završila optužbama. Marija je optuživala majku zbog neprobojnog zida koji je među njima bivao sve viši i gorko je ponavljala, mrzeći i sebe: sve moje ljubavi trunu neviđene, nenuđene, dlanovi mi se znoje u nemoći, drhturim kao i ove platane, snaga mi nestaje, cijedi se iz mojih udova koji su omlitavili, objesila mi se koža na trbuhu, na stegnima, trčim za Prazninom... »Filistarske duše«, poluglasno doda, ne znajući ni sama na koga se to odnosi.

Na ulasku u dvoranu krišom je promotrila svoju dugačku figuru i zadovoljna njenim izgledom zatreperila, srce joj je časkom prestalo kucati, tako joj se učini, a onda zabubnjalo silno da je hvatala dah. Zanemarila je ovu časovitu slabost i vedro sjela na svoje mjesto. Onda je nemirno razgledavajući lijevo i desno opazila jedno slobodno mjesto u prvom redu. Iskrala se pažljivo i sjela na tu stolicu tik ispod dirigenta. Napeta i istanjenih živaca koji su treperili u samim vršcima slušala je glazbu, pomišljajući nato da nitko, nitko u ovoj dvorani ne može tako slušati, nitko nije u stanju ovako neponovljivo proživljavati svaki ton, vinuti se tako dramatično s glasom orgulja u visine, trpjeti u DIES IRAE i toliko... digla se piramida glasova, bubnjalo je i tutnjalo kroz nju, zagrcnula se iznutra, zabacila glavu na naslon i zatresla je ispuštajući neartikulirane glasove. Dirigent se okrenuo i začuđeno, ne prestavši dirigirati, pogledao u pravcu njezine stolice. Već su priskočili redari s bočnih vrata, uzeli je pod ruke i izvukli van. Noge su joj se vukle, torba pala a kosa pokrila lice. Posjeli su je nesvjesnu i tešku na fotelju u blistavom hodniku i u sjaju kristalnih lustera koji su otkrili sve mane njezinog lica ugledali plavkastu sjenu smrti na opuštenom liku.

A možda je još uspjela dovršiti započetu misao: treba živjeti u fikcijama, misterijama, nestvarno, da se odlijepim od prljavih svakodnevnih stvari i očistim dušu... i tako je silna raznolikost svijeta... pariški bulevari obrubljeni platanama, u ranu jesen tako nježno rumenim, venecijanske palače koje zamiru i izdišu pozlaćene zadnjim suncem na kanalu Grande, mirisi dubrovačkih đardina... firentinske palače... i sve će to ostati nedodirnuto njenim pogledom, neupijeno, sâmo i daleko, darovano drugima.

Alois MEDER

Goethe i kršćanstvo

Sjećanje na velikog učitelja njemačkog jezika i njegovo djelo u povodu 150. godišnjice smrti

Ovih će se dana mnogo misliti na velikog njemačkog pjesnika Johanna Wolfganga von Goethea koji je umro 22. ožujka pred 150 godina. S različitih stajališta pod kojima se promatraju njegov život i djelo posebno je zanimljiv i važan njegov stav prema kršćanstvu.

Često se čuje da je Goethe bio neograničeni slobodoumnik, čak novopoganin. Ne može se zanijekati da se u njegovu bogatom pjesništvu nalazi štošta površno a katkad i lakoumno. Sve je to ipak samo na rubu njegove gigantske umjetnosti koja daleko dosiže. Njegove svjetonazorne tvrdnje također ponekad nisu jasne ni jedinstvene. On je u svakom slučaju cijenio pravu pobožnost kako pokazuju njegovi stihovi iz *Marienbadske elegije* (1823): »U čistoći srca budi se težnja da se iz zahvalnosti slobodno predamo Višem, Čistom i Nepoznatom da bismo odgonetnuli vječno Neimenovanog. To znači biti pobožan.« U 2. dijelu *Fausta* on priznaje: »Tko Boga predosjeća, treba ga uvelike cjeniti jer neće nikad ići po zlom putu.« Znao je da se »jedina, prava i najdublja tema svijeta i ljudske povijesti, kojoj su sve druge podređene, sastoji u sukobu nevjerovanja s vjerovanjem« *(Zapadno-istočni divan, Izrael u pustinji).*

Ovaj veliki duh, osim svog otvorenog priznanja ćudorednih i humanih vrednota, iskazivao je kršćanstvu priznanje, čast i veliko poštovanje. U svojim *Bilješkama i radovima za bolje razumijevanje »Zapadno-istočnog divana«* piše: »Nasuprot mnogoboštvu Grka i Rimljana kršćanska vjera zaslužuje najveću pohvalu jer se njezino čisto i plemenito podrijetlo potvrđuje time što poslije najvećih zabluda u koje je dospio mračan čovjek svojim padom uvijek ponovo izbija u svom prvom ljupkom svojstvu kao poslanje, drugarstvo i bratstvo za okrepu ćudorednih ljudskih potreba.«

Kao mladi čovjek (s nešto više od 20 godina) zanimajući se uvelike za Stari i Novi zavjet sastavio je *Pismo pastora novim kolegama u službi.* Tu on stavlja slijedeće riječi: »Smatram da je Božja ljubav koja je prije više stotina godina pod imenom Isusa Krista hodala kratko vrijeme ovim malim komadićem zemlje jedini razlog moje sreće.« U pjesmi *Tajne* (1785) on uzvisuje Križ.

Goethe je veoma cijenio Bibliju, kao što pokazuju njegove riječi u *Pjesništvu i istini* (7. knjiga): »Držim je vrijednom jer gotovo samo njoj dugujem svoju ćudorednu izgradnju a događaji, pouke, simboli i usporedbe — sve se to duboko usjeklo u mene i postalo djelotvornim na jedan ili na drugi način« . . . »Na Bibliji će se svako pokoljenje pomladiti; mjerilo za život i snagu jednog naroda bit će uvijek njegov stav prema Bibliji.« — Iznad svega je cijenio Evanđelje, što se može vidjeti iz razgovora s Eckermannom 11. ožujka 1832: »Držim da su sva četiri Evanđelja potpuno istinska jer je u njima djelotvoran odsjev veličine što proizlazi iz Kristove osobe koja je božanske naravi i koja se samo jednom pokazala na zemlji. Ako me netko pita da li je u mojoj naravi da mu iskazujem poštovanje kao Bogu, onda izjavljujem: da, skroz-naskroz. Klanjam se pred

Božjom objavom kao pred najvišim načelom ćudorednosti. Koliko god se duhovna kultura sve više razvijala, ma koliko prirodne znanosti rasle u širinu i dubinu, a ljudski duh prodirao koliko želi, on ipak neće nadići veličinu i ćudorednu kulturu kršćanstva koja blista i sjaji u Evanđeljima.«

Goethe je i sakramentima Crkve ukazivao osobito poštovanje, kako to opširno izlaže u 7. knjizi o *Pjesništvu i istini:* »Sakramenti su ono najviše u religiji, osjetilni simboli izvanredne božanske milosti i ljubavi . . . «

Za nerazrješivost braka Gothe je imao potpuno razumijevanje: »Brak je početak i vrhunac svake kulture. Uznositog čini blagim a veoma učenom pruža bolju prigodu da pokaže svoju blagost. Brak mora biti neraskidiv jer donosi toliko sreće da pojedinačnu nesreću u braku uopće ne treba uzimati u obzir. A zašto se govori o nesreći? To je zapravo nestrpljivost kojoj čovjek od vremena do vremena podliježe i tako sam traži da bude nesretan . . . « *(Srodne duše).*

Poznato je da je Goethe u *Faustu* izrazio svoje poštovanje prema Majci Božjoj. U 1. dijelu Gretchen u zatvoru moli Žalosnu Majku: »Ah ti žalosna, prigni svoje milostivo lice mojoj nevolji!« Goethe je jasno spoznao da je ljubav duša kršćanstva i da se mora osobito očitovati prema ljudima koji pate. U 1. poglavlju 2. knjige *Putovanja Wilhelma Meistera* Goethe razlikuje »etničke« religije koje nas uče strahopoštovanju pred svim što je iznad nas, »folozofske« koje nas uče strahopoštovanju pred svim što nam je jednako i kršćansku religiju koja nas uči strahopoštovanju pred onim što je ispod nas: »Postoji neka svrha kojoj bi čovječanstvo moglo i moralo stići. Ali za to bi trebalo da ne gazi samo po zemlji i da se ne poziva samo na svoje uzvišeno rodno mjesto, nego da prizna poniženje i siromaštvo, ruganje i prezir, sramotu i bijedu kao nešto božansko.«

O njegovu veoma dubokom kršćanskom optimizmu govore riječi koje je izrekao kao 81-godišnjak: »Mi ćemo svi malo-pomalo iz kršćanstva vjere i riječi prijeći u kršćanstvo uvjerenja i djela . . . I onda će se napokon dogoditi da sve bude jedno.«

Preveo: *Vinko Šesnić*

(»Wiener Kirchenzeitung«, Nr. 11, 14. März 1982)

NE ZABORAVITE NA PRET — PLATU

Prijekor

Rijetko čovjek čovjeka vidi, a kad ga vidi, onda mu je teško ako ne vidi onog koga je želio vidjeti.

Čovjek je čovjek, ili nečovjek, samo među ljudima. Među njima pada i među njima se diže. Među njima raste i razgrađuje se.

Ništa u prirodi ne postoji na toliko načina kao čovjek.

Može biti tamna mrlja, nekoliko kapi krvi, napušteni i razočarani pogled, progonjeni borac za slobodu, neodgovorna ili požrtvovana majka, divni ili odvratni otac, kukavica ili nelomljivi karakter, kamenčić u nečijoj cipeli i podmukla smicalica, pomoćnik i spasilac, lijenčina ili neumorni graditelj.

Samo čovjek može voljeti i ono što ne voli, može biti i protiv onoga protiv čega nije. Samo se on ne pokazuje uvijek takvim kakav jest.

Jedan mali dječak bio je sitna i nevažna točka među prolaznicima koji su prelazili preko svakog tko se spotaknuo na svoju sudbinu i pao. Imao je zamišljene oči, ali u njima se nitko nije zaustavio. Na njegovom blijedom licu sjedjela je tuga koju prolaznici nisu primjećivali. Negdje u daljini tražio je nešto izgubljeno, ali ništa nije našao. On je mali napaćeni čovjek, šutljiva i zamišljena zvijezda do čijeg kraja je teško doći.

* * *

Vraćao se iz škole kući. Nije trčao i nije se tukao taškom kao ostala djeca. Nije zavirivao u tuđa dvorišta i zadirkivao prolaznike. Nije se veselio povratku kući jer mu kod kuće nije bilo lijepo.

— Zašto me mama tjera iz sobe kad dođu oni strani ljudi? — pitao se idući bučnom ulicom.

— Zašto nepoznate žene tako često dolaze k nama?

Nikoga nije bilo da mu odgovori jer ga nitko nije primjećivao. Ljudi su prolazili kraj njega kao kraj odbačenog papirića.

I on je htio nekoga držati za ruku, i on je htio da ga netko odvede u slastičarnicu, i on je imao bezbroj želja koje je htio nekome reći, i on bi volio nekome pripovijedati o školi. Ali nikoga nije bilo, pa je svaki njegov korak bio jedan uzdah i jedna ugasla svijeća.

Na sivom pločniku on je bio samo jedno malo izgubljeno dugme koje nikome nije trebalo.

* * *

Nešto od onoga što se s njim i oko njega dešavalo shvaćao je, ali sve nije mogao shvatiti. A to što je shvatio, bilo je previše, i to ga je boljelo.

Gledao je kako se nadimlju izlozi. Gledao je prazne ruke prolaznika. Gledao je svoju hladnu samoću. I vidio je svoju veliku tugu, svoje razbijene korake.

Njegova majka bila je rastavljena. S plaćom je teško živjela, pa je u borbi za opstanak išla malim crnim putovima i na njima je zaboravila svoje dijete. Njoj je bilo važno da se dobro provede i da nađe svoja mala zadovoljstva. Svoju nevolju pretvorila je u svoju rugobu. Ali, ona to nije shvaćala, ona o tome nije razmišljala. Smatrala je da je sve učinila kad je dijete obukla i nahranila.

Poslije rastave nije se raspinjala između opreza i potreba. Bila je teško razočarana i mislila je samo na sebe. Nije željela biti sama i promašeno živjeti. Htjela je da ne gubi dane i da nekoga zavoli, ali sve je uvijek završavalo tupim udarcem u srce. Lebdjela je između sanjarija, prijatelja i udvarača koji su htjeli ženu za jednu noć. Tražila je ljude, muškarce, čežnje, zadovoljstva i novce, a spoticala se na uplašene ptice u sebi.

* * *

Idući iz škole kući, taj zlatni dječak prolazio je kraj očeva koji su vodili svoje sinove za ruke. A kod svakog takvog susreta njega je nešto stislo u grlu.

— Zašto mene nitko ne vodi za ruku? — pitao je bučnu ulicu, ali ona mu nije odgovarala jer ga nije primjećivala.

* * *

Netko mu je podmetnuo nogu, i on je pao.

Četiri dječaka izazovno su se smijala kraj njega.

On se digao i potišten pošao dalje.

Iza njega su išli podrugljivi dječaci, izazivali su ga dalje i podmetali su mu nogu. Htjeli su mu se osvetiti zato što je on rekao u školi da su oni razbili prozorsko staklo u razredu. Nisu se obazirali na to što je razrednica rekla da će redari platiti staklo ako ne kažu tko ga je razbio; nisu htjeli shvatiti da on to prokleto staklo ne može platiti.

— Pustite me!

— Kukavica! Kukavica! — rugali su mu se mali izazivači, mali siledžije.

Opet su mu podmetnuli nogu, i on je pao. A kad se dizao, jedan se dječak bacio na njega i nije mu dao da se digne.

On ga je odgurnuo ali ostali su to shvatili kao izazov i kao znak na napad. I četiri mala napadača bacila su se na njega, udarajući ga gdje god su stigli. Četiri male ali okrutne zvijeri bile su premoćne i nisu se znale zaustaviti.

On je plakao i branio se a oni su ga nemilosrdno tukli. Da nije bilo prolaznika, koji su mu priskočili u pomoć, tko zna dokle bi ga tukli.

Kad se pojavio milicajac, male razjarene životinje su se razbježale a on je ostao ležati na pločniku kao razbijena igračka. Iz nosa mu je tekla krv.

Prisutni prolaznici digli su ga i poslali kući.

On je brisao krv iz nosa i mislio na zaprljane hlače.

Bilo mu je žao njegovih jedinih hlača.

Na putu do kuće obrisao je nos, lice i oči, pregorio je hlače, ali nije mogao ugušiti svoju osamljenost, nezaštićenost i nelagodnost.

Boljelo ga je što je osiromašen za punu roditeljsku ljubav i što sam mora hodati kroz život, obračunavajući se sa svijetom oko sebe — u želji da nađe izlaz iz svoje odbačenosti.

Kod kuće se nije mogao suzdržati, sjeo je na stolicu i počeo je plakati.

— Zašto plačeš? — pitala ga je mati.

— Plačem zato što živim sam i što me ti ne voliš.

— Nisi sam. Imaš mene i ja te volim.

— To ti samo kažeš. Ja tebi smetam. Lakše bi ti bilo bez mene. Živjela bi slobodnije i zabavnije.

To ju je prenerazilo. Ipak je bila čovjek i mati.

— Dijete moje, teško se živi, ali majka tebe voli.

— A zašto si se rastavila s ocem kad me voliš?

— Ti to ne možeš razumjeti.

— Drugi dječaci imaju oca i mogu reći: ako me udariš, tebe će istući moj tata. Često mislim na oca i pitam se gdje je. Ti ne znaš kako je meni kad vidim druge dječake koje očevi vode za ruku.

Netko je pokucao na vrata.

— Nemoj nikoga puštati unutra — rekao je dječak, bojeći se da će ga opet istjerati iz sobe.

— Ne boj se! — rekla je i nije se digla da otvori.

Kucanje se još nekoliko puta ponovilo, ali mjesto odgovora, ona je samo jače pritisnula uz sebe svoje dijete.

— Vidiš, mama, ja nemam oca da odem s njim u šetnju, da mu pokažem svjedodžbu, da ga nešto zapitam... Ja ne znam kako on izgleda i što voli: sport, knjige, šetnje ili nešto drugo.

Mati nije odgovorila. Samo ga je gladila po glavi.

Rušila se i gradila iznova. Uz silnu unutrašnju lomljavu.

Dječak se digao i došao pred ogledalo. Gledao je svoje lice i rekao je:

— Je li, mama, da ja nisam ružan?

— Nisi. Ti si meni najljepši.

— Što bih ja dao da se sada pojavi moj otac! Kako bi to bilo lijepo kad ga ne bih uzalud morao tražiti pred ogledalom na svom licu!

Svaku riječ osjetila je kao prijekor, prigovor i osudu. Bilo joj je teško ali njezino dijete nije imalo ništa od toga što je njoj bilo teško. Znala je da mu nikada nitko neće vratiti izgubljeno djetinjstvo i da je ozbiljnost prerano uništila u njega da ga podgriza kao crv.

Još jače ga je pritisnula uz sebe i još nježnije mu je gladila kosu. I oslobađala se svih dotadašnjih neobazrivosti. Osjećala je kako u njoj raste majka i bilo joj je drago. Njezino dijete joj je pomoglo da bude čovjek i majka. Iznenada i slučajno. U zadnji čas.

Shvatila je da je djetetu i braku potreban kompletni otac — s ljubavlju, brigom i odgovornošću.

* * *

Pred njezinim očima izrastao je dječakov otac. Sjetila se ljubavi i svađa, rastave i mržnje. Sjetila se muževih riječi: »Hoćeš li ti moći da preuzmeš odgovornost zbog toga što ja nikada više neću vidjeti dijete?« Odjednom joj je postalo jasno da su svi ti nesporazumi bili samo nepromišljene gluposti i da su se mogli prebroditi s malo više volje i malo više živaca. Čudila se kako to nije izgledalo tako onda kad bi bilo dobro da je tako izgledalo i kad nije htjela priznati da je tako.

* * *

Dječak je osjetio promjenu u držanju majke ali nije znao zbog čega je do toga došlo. A i bolje je da to nije znao jer bi njezina bol i njega boljela, jer bi njezina bol bila novi i neugodni ožiljak u njegovu srcu.

Katkada je dobro da čovjek ne zna istinu jer kad bi je znao, ne bi joj se mogao oduprijeti, ne bi se pred njom mogao sakriti, ne bi mogao sačuvati ravnotežu i prisebnost.

Majčine ruke razvedrile su dječaka koji je uvijek čeznuo za nekim tko bi ga volio — koji je bio lijep kao igračka ili buket karanfila — koji je želio da se desi nešto zbog čega neće biti osamljen.

Majka je bila sva u kretanju i pretvaranju. Talila se, rasla i nestajala. Ispod svoje površine sakrivala je svoju prošlost jer je znala da ružne i neugodne stvari bole. U svome djetetu našla je pomoć i putokaz, novu i nepoznatu radost.

U zadnji čas vratila se sebi.

A zašto?

Ne pitajmo; jer čovjeku je uvijek teško kad ga boli čovjek u njemu.

Tone OTOČAN

Ispovijed

Viđenja su moja malena
ko vjedra:
u njima se ogledaju,
ponekad se okupaju
krijesnice i zvijezde.

Čekanja su moja podatna
ko jedra:
u njima se koprcaju,
ponekad se razigraju
vjetrovi i sunce.

Nadanja su moja krošnjata
ko ceri:
u njima se poigraju,
ponekad se rasplamsaju
požari i strijele.

Uspjesi su moji samotni
ko cedri:
u njima se zaklanjaju,
ponekad se raspjevaju
ptičice i cvrčci.

Visovi su moji sigurni
ko njedra:
u njima se razmnažaju,
ponekad se dopunjaju
tišina i sreća.

Viđenja su moja malena
ko vjedra:
u njima se ogledaju,
ponekad se okupaju
radosti i pjesma.

Proljetni kolaž

Svibanj
u smrdež predgrađa
preko popodneva dah svjetova razlijeva.

Oblak
uza živice slijepio obzorje
pa lego u doline,
olovno pruće optočilo nebodere
do crne razine.

Grude
ciglene i stijene tri su crvene
nasred mokre tratine,
nizove zelenih vlati rese kolajne
i kapi srebrene.

Ševe
u drijemež naselja
odsvud naizmjence cijede slatke kadence.

Podnevni akord

Zrikavci
na suncu u liješću
kao prže veselice,
kao vrte rugalice
na vjetru u briješću
skakavci.

In memoriam

Josip Andreis

(19. III. 1909 — 16. I. 1982)

U mjesecu siječnju mnogo smo tugovali jer je taj mjesec odnio živote velikana naše kulture: Miroslava Krleže, kardinala Šepera, Frana Kršinića, Josipa Andreisa a uskoro i Nikole Šopa.

Josip Andreis bio je istaknuti muzikolog i povjesničar glazbe, profesor Muzičke akademije i redovni član JAZU.

Rođen je 19. III. 1909. u Splitu i diplomirao je romanistiku u Zagrebu. Nakon završenih studija službovao je kao srednjoškolski profesor u Šibeniku, Splitu, Herceg-Novom i ponovno u Splitu.

Odlučan prijelom u njegovu životu zbio se za vrijeme boravka u Rimu gdje je marljivo pohađao koncerte i operne predstave. Muzička literatura kod nas u to je vrijeme bila prilično oskudna i pored vrijednih djela Plamenca, Širole, Žganca i drugih nije još postojala sistematska i opsežna povijest glazbe. Zamisao da napiše djelo s područja opće glazbe potječe iz studentskih dana kada je već u Italiji prikupljao literaturu. Studirao je glazbu i diplomirao je na Nastavničkom odsjeku Muzičke akademije u Zagrebu.

Muzikološki opus akademika Andreisa prilično je opsežan i vrlo značajan. Prvi je u Hrvatskoj napisao sistematski prikaz opće povijesti glazbe izašao pod naslovom *Historija glazbe* u tri izdanja. Slijedio je *Razvoj muzičke umjetnosti u Hrvatskoj* a zatim ista knjiga u proširenom obliku na hrvatskom i engleskom koja je doživjela dva izdanja. Naš dnevni i revijalni tisak, u nešto manjem opsegu i strani tisak, donio je opširne prikaze tog djela. Između ostalih i poznati muzikolog Niale O' Loughin dao je briljantni prikaz te knjige koju je na engleski preveo Vladimir Ivir pod naslovom *Music in Croatia*. Prikaz je objavljen u najpoznatijem i najstarijem muzičkom časopisu na svijetu *The Musical Times* (1974). Eminentni muzikolog, suradnik Andreisova časopisa »Arti musices«, istaknuo je da je Andreisovo djelo napisano »živim stilom i osjećajem za pravu mjeru, znalački iskorištavajući svu poznatu literaturu, te da je autor prikazao muzički razvoj u Hrvatskoj od XI st. sve do najnovijeg doba». Za Ivirov prijevod napisao je da je »prvorazredan« (first class).

Akademik Andreis bio je i prvi glavni urednik *Muzičke enciklopedije* Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, glavni urednik *Muzičke revije* i glavni urednik spomenute revije *Arti musices*. Pored navedenog, bio je i suradnik najopsežnije svjetske muzičke enciklopedije *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* te je kao sjajni muzikolog stekao i međunarodna priznanja.

Ograničeni prostor nam ne dopušta da u cjelini navedemo stvaralački opus profesora Andreisa koji se, pored historije muzike, bavio i estetikom muzike te je napisao značajno djelo *Vječni Orfej*. Prevodio je s talijanskog i francuskog a objavio je i knjigu aforizama pod naslovom *Tragovi mudrosti*. Sjajne su i njegove monografije o M. Cipri. J. Gotovcu, I. Paraću, Lisinskom i drugima.

Odgojio je brojne generacije muzičara i za vrijeme njegova pročelništva napisano je 45 diplomskih radnja. Bio je i mentor te je pružao svesrdnu i nesebičnu pomoć diplomantima.

Postoje ljudi koji imaju dva života, postoje ljudi koji ne umiru, postoje ljudi koji vječno žive u srcima naraštaja i trajan su spomen svoga naroda.

Njegov je život bio plemenit,
U njemu su se tako miješali
Elementi, te Priroda bi mogla
Da ustane i rekne svemu svijetu:
»To bješe čovjek.«

(W. Shakespeare: Julije Cezar, V, 5)

Više srcem nego riječima, više vlastitim primjerom nego doktrinom akademik Andreis osvajao je srca svojih studenata, suradnika, prijatelja i znanaca te ga je poznati hrvatski pjesnik Olinko Delorko nazivao »santo«.

Genijalni engleski pjesnik i dramatičar W. Shakespeare rekao je:

»... nijedan se čovjek,
Zbog toga samo što je čovjek, ne štuje,
Već prima čast zbog onih časti izvan njega,
Ko što su položaj, bogatstvo, prednosti
Nagrade slučaja više no zasluge
Kad ove padnu.«

(Troilo i Kresida, III)

Ova istina i ovo saznanje pogađa samo prosječne ljude, prosječne u ljudskom smislu, a ne ljude otvorena srca, one koji otvoreno priznavaju svoj kršćanski svjetonazor, one koji su tolerantni i znaju voljeti. A Josip Andreis bio je snažna ličnost, očeličen i iskren, ponekad čak do naivnosti, i gotovo potpuno dezinteresiran za materijalnu blagodat i položaj na društvenoj ljestvici.

Rijetki su oni koji su se izdigli i oteli vrednotama časti, malo je onih koji su dobili pravu čast zbog dubokih i plemenitih ljudskih osobina, zbog onih osobina što krase svakoga tko znade cijeniti prave vrednote života.

Za ilustraciju Andreisovih kvaliteta dovoljno je navesti da je vlastitu bibliografiju svjetske muzičke literature darovao Muzikološkom zavodu Muzičke akademije a svoju bogatu biblioteku, u kojoj se nalaze kompleti svjetskih muzikoloških časopisa, Zavodu za muzikološka istraživanja Jugoslavenske akademije.

Nagrađen je nizom najviših priznanja za zasluge na području muzikologije: nagradom Saveza kompozitora, nagradom grada Zagreba, nagradom Socijalističke Republike Hrvatske za životno djelo i Ordenom rada sa zlatnim vijencem.

Na žalost, sudbina se poigrala životom zaslužnoga muzikologa. Bio je dugogodišnji srčani bolesnik i stanovao je u nekomfornom stanu, na trećem katu, bez lifta, i uzaludno je pokušavao zamijeniti stan. U mjesecu prosincu 1981. liječio se u jednoj Zagrebačkoj klinici da bi, nakon samo jednoga dana, dospio u drugu u kojoj je dan kasnije umro (16. siječnja 1982). Prisutan je bio plemeniti liječnik dr. Popović.

U buri i oluji
kraj nedaća svih
biti vedar, nasmijan i tih
najveća je umjetnost u svijetu.

(Majakovski)

Izgubili smo čovjeka koji je iskreno volio ljude i potrošio sve svoje snage za dobrobit svoga naroda.

Na kraju mi došapne još jednom dragi i dobri Shakespeare:

Ako je glazba hrana ljubavi, nastavite svirati.

(Na tri kralja ili Kako hoćete, I, 1)

Marinko MARINOVIĆ BRUŠKA

U Pločetom dočiću

U Pločetom dočiću
Di jarad brste
Pavetinu i trn
Izlega se kosavčić
Sićušan, crn . . .

Nama je kanta
Pismu na suvoj grani
Dok ga je sluša
Kusalj po strani

Doskita briškom klapac
I spazi ga jadna
U điti ćokalja
Užasno gadna

I kad ga tide
Spasit kruškalja ljuta
Ovaj obamuta
Kosavčića nekoliko puta

Pobiže redinom klapac
Put pripečena sela
Dok se sita poskočina
Uz jasen ki strila pela

MANJE POZNATE RIJEČI:

pavetina — vrsta biljke penjačice; *kosavčić* — mali kos, kosić; *nàma* — odmah; *kantati (kanta)* — pjevati (pjevao); *kusalj* — poskok; *brižak* (briškom) — briježak, brežuljak (briješkom, brežuljkom); *klapac* — dječak; *đita* — društvo, grupa; *ćokalj* — poskok; *kruškalj* — poskok; *obamutati* (obamuta) — omotati (omota); *redina* — međa njive obrasla šikarom

Nevenka BAKOŠ

Kristalna čaša

Sve je u jednom trenutku postalo drugačije kada se te večeri našao sam u svom novom stanu. Dva prijatelja s kojima je večerao u jednom otmjenom lokalu također su otišla svaki u svoj samački stan. Zapravo, ona dvojica i nisu mu bili baš ne znam kako dobri i prisni prijatelji, ali s današnjim danom i on je postao isti kao i oni. Danas se, ovog siječanjskog hladnog dana, Zlatko rastao od žene.

Još prije godinu dana nije ni pomišljao da će Ines jednostavno i posve smireno izjaviti da joj je dosta ovakvog života. Predbacila mu je da ona već više godina samo na papiru ima muža, da djeca nose jedino njegovo ime, a od njegove očinske ljubavi i brige za njih nemaju ništa. Predbacila mu je da neprestano odlazi na službena putovanja na sve strane zemlje, sve u ime nauke, u ime instituta u kojemu radi. Otvoreno mu je rekla da vidi kako mu ona — žena — služi samo kao obavezni privjesak njegovoj znanstvenoj doktorskoj tituli a on da taj »privjesak« uzima samo onda sa sobom na službeni put kada to zahtijeva službeni protokol.

Isprva, njezina upozorenja da će, ako se nešto ne izmijeni, zatražiti rastavu uopće nije ozbiljno shvaćao. U svojoj umišljenosti »gospodina sveučilišnog profesora i doktora nauka« nije mogao shvatiti da bi se Ines tako »olako« mogla odreći »časti« što je supruga sveučilišnog profesora. »Koješta!« — mislio je u sebi, smijao se u sebi ženinim prijetnjama i dalje putovao sam po svijetu.

Ines je također bila intelektualka. Istina, nije postigla titulu doktora nauka, ali je zato postigla mnogo više od toga: imala je četvoro djece od kojih je dvoje već osnovalo svoje obitelji. Kada je Zlatko prije dvadeset osam godina upoznao Ines, shvatio je da ne bi loše prošao kada bi se s njom oženio. Bila je mlada i prilično zgodna. Bila je iz bogate obitelji, i to je bilo ono presudno što je Zlatka potpuno privuklo k Ines. Naravno da joj to nije rekao! Ondašnji njegovi prijatelji odgovarali su ga od toga braka. Govorili su mu da Ines nije za njega, da je potekla iz drugačijeg svijeta i da živi u drugačijim prilikama nego on. Potječe iz obitelji koja ima druge običaje, pa čak i drugu vjeru. U ono doba još mu je vjera nešto značila, ali njegova urođena sklonost za materijalnim dobitkom pobijedila je u tom presudnom trenutku njegova života. I tako su se uzeli. Živjeli su isprva u njezinoj kući a onda se mladi intelektualac počeo vrtoglavo uspinjati u svojoj karijeri. Odmah je dobio mjesto na sveučilištu. Dobro je zarađivao i uskoro je sagradio i novu kuću u kojoj se naskoro orio dječji smijeh. Međutim, što mu je više rastao standard i ugled među kolegama, što je češće službeno putovao i tjednima izostajao od kuće, što se više približavao velikom finalu svog životnog uspjeha, to je postajao udaljeniji od vlastite obitelji: od žene i djece.

Kad se Ines najzad pokušala dogovoriti da barem u bliže gradove putuje zajedno sa Zlatkom (jer je od njegovih kolega saznala da ih na putu prate njihove žene), i opet je dobila odgovor: »nije zgodno«, »šta će djeca« — iako je znao da dvoje najmlađih može uvijek biti kod njezine majke ili sestre. Ines je tada otišla k odvjetniku i zatražila razvod.

Dobila ga je. Naravno da je i dalje ostala s djecom u kući koju je on nekoć sagradio. Za nju će nastavak života biti takav kao da se ništa nije promijenilo. On, veliki ON, sa još većim Dr. morao je za sebe nabaviti novi stan i novi namještaj.

Sada, kad se našao u stanu s tim novim, tuđim namještajem (iako je sve uredio već prije mjesec dana), sada, kad je znao da među njegovim spisima leži jedan novi dokument koji je danas potpisao i primio ga na sudu, sada se odjednom sve činilo sasvim drugačije.

Do ovoga časa vjerovao je kako je rastava braka potpuno jednostavna, rutinska stvar. Još prije nekoliko dana čak je i s nekim ponosom govorio: »Moja sreća, da me žena ostavlja! Bit ću opet slobodan!« Još se pred kolegama i vragoljasto pohvalio kako je »još uvijek dovoljno šarmantan« . . .

Sada, u ovim kasnim večernjim satima kad je luksuzna stolna svjetiljka lila svoju svjetlost po novom namještaju, odjednom je osjetio jezivu prazninu oko sebe, oko srca, u sebi. Uzeo je knjigu koja mu je bila najbliža ruci — bez veze. Sjeo je u duboki naslonjač, hoteći malo čitati, da ga svlada pospanost, pa da legne. Bio je već u kućnom haljetku ali kauč još uvijek nije bio raspremljen za spavanje; taj posao odsada pripada njemu . . .

Nije otišao dalje od prve rečenice. Slova su se iznenada počela miješati i slagati u neki čudan oblik dok napokon umjesto slova nije ugledao Ines kako mirno sjedi u svom starom naslonjaču i uz tihu glazbu na radiju čita ili krpa dječje čarapice. U drugoj sobi spavaju oni najmlađi . . .

Da, za Ines se zaista neće ništa izmijeniti njihovom službenom rastavom. Ona je samo, kako je i izjavila na sudu, ozakonila njegovo vječno, dugoročno izbivanje . . .

Ustao je. Pošao je do ormarića s pićem, do kolekcije boca s različitim najpoznatijim etiketama. Izvukao je najjače piće. Iz drugog ormarića izvadio je skupocjenu kristalnu čašu i natočio je do vrha. Podigao je čašu prema svjetlu, ironičan osmijeh prošao mu je preko usana dok je poluglasno nazdravljao: »Za Ines! Za sretan — rastavljeni život!«

Naglo je prinio čašu usnama i iskapio je. Osjećao je kako mu se negdje iz dubine podiže oluja . . . Još uvijek je stajao s čašom u ruci. Šaku u kojoj je bila kristalna prazna čaša stiskao je sve jače. Snažni alkohol natjerao mu je suze na oči. Zar samo alkohol ???

Iznenada zamahne šakom i punom snagom tresne čašom o stol. Ciknula je čaša a tisuću kristalnih zrnaca rasulo se po stolu, po tepihu, po cijeloj sobi. Zlatko, napola pijan, sa suzama u očima, rezignirano promrmlja:

»To, to je moj život! Kao ova kristalna čaša! Tako sam je skupo platio a tako lakomisleno razbio! To sam ja! Sve je nestalo! I više se ništa ne može nadoknaditi, ništa popraviti!«

Doteturao je do neraspremljenog kauča, bacio se na nj i glasno zaplakao nad samim sobom . . .

Grgo GAMULIN

Zemlja preko Sutle

Tu preko Sutle, odmah iza Miljane i negdje iznad Trakošćana, slušam odjek svoje misli: iz zemlje bliske, gotovo iste, lijepe poput rodnog Zagorja. Možda se ladanje tamo nastavlja. Bregovi i brda, i miris dunja kao kod Wiesnera. Tu preko Sutle, male rijeke, gotovo potoka, čujem (ili to osjećam u krošnjama?) kako odzvanja moj rodni kaj, onaj illustrissimusa Battoricha i A. G. Matoša (*»Kaj da počnem, draga moja mati...?«*).

Odmah iza Samobora i Ozlja uz Savu i Kupu — iste rijeke, isti glasi! Tu zemlju, domaću i tuđu, blisku i daleku — a znam da je to prokletstvo na mojim usnama — cijelog sam života osjećao kao svoju čežnju i svoju želju, kao vlastitu mogućnost za koju sam ipak znao da se nikada neće ostvariti; a vjerojatno upravo zato sam je osjećao kao otvorenu ranu, u prostoru i u vremenu, pa zbog toga i kao vlastito umiranje, ono koje je počelo od samog početka: *»Moji dragi svi su nestali već davno...«* — Tako je bilo i ovdje u mojoj zemlji: kad protekne vrijeme, što li će ostati? — i uvijek pitanje o ostvarenju i o postojanju, s kim i sa čim, u kojem krugu i u kojem zajedništvu, jer i sjećanja žive u osjećajnim dodirima, i od njih. A zemlja preko Sutle? Znala je zasjati u nostalgiji, zelena i kamenita sa silhuetom Šmarne gore i sa ružičastim ledcima planina, i svojim gradom na maloj rijeci (starim gradom preko Tromostovja), a boravci su uvijek bili u hitnji kao u prolazu. Iz neke školske čitanke znali su zabrujati stahovi: *Pod trto bivam zdaj / v deželi rajskomili...*, i to je upravo bilo: ono drugo. Ono nepoznato što se kasnije otkrivalo na slikama Jakopiča, Grohara, Sternena i Jame u duhovnoj ljepoti stihova što su znali dolutati u našu žurbu i u našu tjeskobu, u predratnom desetljeću, dok je kao jamstvo vrijednosti i neke budućnosti koja će doći — kad sve bude riješeno i kad se napokon budemo upoznali — bubnjao u našim studentskim godinama poneki stih Otona Župančiča: *Pol treh, pol treh...*

A onda nas je zahvatila zajednička sudbina.

Dodir najtopliji i najprisniji (a razumjet će me dobro i oprostit će mi Pino i Edi) bio je ipak jedan glas u paklu. Pjevač je, zapravo, bio slijep, nosio je tamne naočale. Dovodili su ga u jednom razdoblju u crkvu Stare Gradiške, pa je njegov glas za nedjeljne mise lebdio ispod svoda, tenor čudesne obline, nešto iz ranijeg svijeta i kao neka posve nestvarna veza s njime, ali ja sam u tim trenucima mogao zamisliti samo Sloveniju, rodnu zemlju tog pjevača, i kakvu od onih malih crkava na brijegu, i njegov glas nad brijegom i dolinom, i opet stihove zaostale u sjećanju, i slike »Vesna« s početka stoljeća, i tuge, mnoge zimske tuge zabačenih gradića i sela.

Osjećali smo čitavo to vrijeme Lepu Vidu kao metaforu drame, bliske i daleke. Poslije rata (a nikada nisam doznao što je dalje s pjevačem bilo) zahvatila nas je zajednička svakidašnjica.

Ista i drugačija, a potrajala je (začudo) dugo, bitno neizmijenjena, bez kriza, ali i bez stvarnih dodira, u najgorem mediju koji možemo zamisliti: u ravnodušnosti, a to je medij iz kojega se zlo najlakše može izleći, baš zato što je pritajeno i moguće. Izložbe sve rjeđe, gostovanja jedva spomena vrijedna, pri-

jevodi posve sporadični i slučajni... A ipak, dva zajedništva i dvije kulture sa zamjernim vrhuncima jedna do druge, ali ti se vrhunci uopće ne ogledaju jedni u drugima. Svatko u svom ogledalu, u traženju vlastitog identiteta, kako je — kažu — to sudbinski u povijesti bilo zapisano, i svatko sa svojim brigama. *Prolazili* smo *kroz*, umjesto da smo *dolazili*, nadlijetali smo jedni druge: do drugih kulturnih središta ili do središta moći. Ali možda smo i mislili: ta sve je u redu, bitna su pitanja riješena, za ono drugo, i preostalo, svatko ima svoje lijekove i svoju šutnju; ali bila je tu i zajednička šutnja, možda i temeljna, determinantna (i jedino o njoj je moguće govoriti), a sve mi se nekako čini da je prerani nestanak Dušana Pirjevca tu šutnju, kao i one koje su njom uvjetovane, učinio još dubljom. Od »kriznih«, traumatiziranih ličnosti najčešće se i može (u prividnoj svakidašnjici) nešto očekivati — a one mlade iz »Perspektiva« i »Sodobnosti«, čini se, nisu bile dovoljno jake, ili dovoljno lude, da bi razbile tabue, lokalne ili opće. Očito, privid mira u svakidašnjici bio je lažan, simuliran ili iznuđen — to je pokazala i eksplozivna želja Jože Javoršeka da taj privid, razarajući ga na rubovima, učvrsti na nekoliko središnjih načela (nisam rekao dogmâ ili parcijalnih interesa). Često naime, i prečesto, ti djelomični interesi simuliraju one opće, a u ovom je slučaju sve tako dramatično i bolno, a uz to i očito, da nas iracionalnost zaključaka zaprepašćuje i ogorčava. Prestravljeni pred ovom lavinom jada i srdžbe, možemo samo ustuknuti prema *općem* jadu i tuzi, prema determinantnom središtu i izvorištu zemaljskog pakla, ili vulgo rečeno, otuđenja.

Samo, ravnodušnost nije ni danas probijena — jer čini se da nam s porastom vlastitih briga zid prema susjedu izgleda sve viši. Tako nismo ni primijetili da su naše alijenantne kružnice ipak elipse, te da se svijet ne sastoji od zatvorenih krugova. Je li se zabrinutost mogla nadoknaditi i prekriti estetskim divljenjem prema Kosu, Tratniku, Sedeju, Kregaru, Pregelju, Štupici i Berniku, i priznanjem povodom velikog bijenala grafike? Možda; odnosno, simulacije su ionako postale popratni fenomeni otuđene volje. Tako su i Javoršekove knjige utonule (u nas) u muljevitu masu ravnodušnosti i sebičnosti, dok je elipsa — zajednička sudbina — neumitno nastavljala svoju kobnu rotaciju. Bilo je to tek otrag tri ili četiri godine, kad sam u jednom tekstu Dušana Pirjevca (u »Izrazu«, 10/1977) pročitao da je *»slovensko čudo već završilo«*, i kad sam nazreo unutrašnju, sakrivenu paniku pred opasnošću *»izvan čudesnog«;* jer ako nam i umjetnost (hegelijanski) umre, što će nam ostati? Ta ionako smo spremni prošlost omalovažiti, a kako prave »filozofske tradicije« ionako nema, na čemu će se temeljiti postojanje, to jest zajedništvo?

Bio je to, bez dvojbe, susret s rezignacijom, štaviše s očajem, jer Dušan Pirjevec u tom osvrtu kao da je doista povjerovao u smrt umjetnosti, i znao sam da se upravo zato osjeća kao riba na žalu. A bilo je to vrijeme kad sam se i ja obraćao Itaci, jer je već odavna s obje strane Sutle (i Save i svih naših voda) bila sagledana ova nova proizvodno-potrošačka pustoš. Neophodnost neke identifikacije u duhovnim oblastima, koja nam je još bila preostala, nametala se posvuda, više ili manje svjesno i snažno, a jer se Pirjevec pozvao na Stritara i Vidmara (na »Kulturni problem slovenaštva«), bio je to jasan znak: tražio je izlaz iz pustoši. *»Za oba autora umjetnost je tako reći temelj, cilj, opravdanje i smisao naše nacionalne egzistencije«* — reći će Dušan Pirjevec u tom nesumnjivom zaletu svoje nacionalne, točnije opće antropološke misli, ali će ga taj isti zalet (možda baš zbog stanovite pogreške u ontološkom određenju umjetnosti) dovesti do tvrdnje da su *»nauka i razum najefikasniji načini savladavanja svijeta«:* kao da nam razum ne može isto toliko odmoći koliko i pomoći, i kao da, umjesto *savladavanja* nije mnogo djelotvornije težiti *izgradnji* drugog svijeta; dakle upravo umjetničkog i kulturnog svijeta? I nije slučajno da ćemo upravo u jednom nedavnom osvrtu Dimitrija Rupela (»Tradicija i avangarda«, Književna reč, br. 153, Beograd, 1980) naći ideju o »velikoj pjesmi«, a dodao bih i nadopunu o »lijepoj slici« i o »sretnom zvuku«; pomišljam time na atribute ideje o Itaci, i na neko drugo sklonište pred »krutom javom«, ukoliko je ono doista djelotvorno.

Zacijelo, na svakom koraku mogu pogriješiti govoreći o kulturi i o sudbini ove bliske zemlje, ta ni spomenutu knjigu Josipa Vidmara nisam pročitao, i baš zato svodim (deduktivno) sve probleme i epifenomene — i samoubojstva mladih, i one zle oznake koje Jože Javoršek opisuje — na njihovo temeljno izvorište: na pustoš i prazninu koju smo stvorili u recentnoj povijesti bez stvarne identifikacije. Ali što je to stvarna identifikacija? Ona koja stvara lice i dušu, posebnost, pa i samo-zadovoljstvo, odnosno smisao, koji spominje Dušan Pirjevec u vezi sa Stritarom i Vidmarom?

Hoće li ta identifikacija odbaciti znanost i razum, ili će ih razviti baš u svrhu i u mjeri izgradnje te duhovne sfere i blistavog kulturnog ozračja u kojemu će se tek identifikacija stvoriti i otkriti? Suvišna pitanja, zaista, unatoč našem ne baš visokom mišljenju o moći i funkciji ovih racionalnih instrumenata. Zato i uzimam kao da sam čitao Vidmarovu knjigu, ta naš nam je Matoš (s ove strane Sutle) odavna ispjevao svoj plač, četiri plača zapravo, i to nam je bila popudbina za nepoznatu budućnost. Bilo je to naše čudo povijesti: plač se pretvorio u radost i smijeh, kad se počeo tražiti »smisao«. U teškoj i bolnoj knjizi Jože Javoršeka *(»Kako je to moguće«)* stoji napisano nešto zaista nedohvatljivo: »Biti oduševljen privrženik... bilo kojeg velikog naroda sasvim je lako. Biti Slovenac, međutim, od čovjeka traži najveće moralne kvalitete.« Naprotiv, istina je upravo suprotna: nije lako biti oduševljen privrženik nekog velikog naroda (kako, recimo, umrijeti za Englesku ili Sjedinjene Američke Države?), ali biti Slovenac, to je u najvećoj mjeri *stvaralačka egzistencija.* Ne možda zbog one »domaće škrinje dragocjenosti«, o kojoj ovaj autor govori baš u spomenutoj knjizi, nego zbog onog što nastaje i što će nastati, novo i neminovno upravo zato što je ovaj narod tu, ono neuništivo i neponovljivo, a na to je zacijelo još Cankar mislio kad je pisao: *»Naša je domovina borba i budućnost.«* Ono bitno, ontički egzistentno i stvaralačko, što je to?

Bez sumnje, to su i oni materijalni i zemljopisni uvjeti (stvaranje narodne vlasti i uprave, privreda s osiguranim tržištem), ili su to ipak samo pretpostavke i temelji pravog stvaranja? Vjerojatno je i sama »dežela rajskomila« neophodna fizička i emotivna pretpostavka za to postojanje višeg reda. Kad sam onomad pročitao već navedene Pirjevčeve riječi, pomislio sam: ovaj je na pravom putu prema mogućem rješenju. Ali što ga je učinilo ne-mogućim?

Što je, zapravo, onemogućilo humanističku misao Eduarda Kocbeka, pjesnika i pisca drugačije sudbine nego što je bila ona Dušana Pirjevca i, recimo, Tarasa Kermaunera? Ili: što je zadržalo daljnje misaone uzlete (a s njima najčešće povezujem i književne) onih koji su iz sve duše bili spremni nastaloj situaciji reći: da — a svoju su Sloveniju osjećali jednako tako prisno kao oni prvi, već i zbog svoje veze s tradicijom? Mislim na Mateja Bora, Ivana Potrča, Bena Zupančiča, ali (izvan njihova kruga i naraštaja) i na Dimitrija Rupela koji je, tražeći što je zajedničko svim Slovencima, negdje zapisao da je *»raskorak između visoke pjesme i njene jeke, odnosno potvrđivanja«* ugrađen u nacionalnom biću. Moglo bi to, ukoliko nećemo povjerovati u neku genetičku predestinaciju, samo značiti da kohezije i zajedništva nema u višim (jedino djelotvornim) registrima, ili da nova povijest još nije dozrela; a to proizlazi i iz one strašne knjige Javoršeka, kao i iz »Opasnih veza«. Proizlazi naime nešto za što može biti samo povijest kriva (ona koju smo stvorili); odnosno: neku bismo nadu još mogli održati u budućnosti, i za budućnost, kad bismo za cio niz problema, i neuspjeha, i užasa mogli naći odgovor na pitanje: kako je to moguće? Samo, i kod Javoršeka nešto znači onaj veliki prizor, bez sumnje, bitne simbolske vrijednosti, kad u osami zatvora i u očaju povrede on počinje na sav glas recitirati Prešerna (na snebivanje i bijes nemoćnih tamničara). Ima još samo jedan prizor, možda najdirljiviji u čitavom njegovom djelu, koji se u najvišoj mjeri dodiruje s mrakom i sa svjetlom: to je prizor nenadanog susreta sa sinom u dječjem vrtiću, kad ga je nedužno dijete pokušavalo sakriti od zlog svijeta, od apsolutnog, sigurnog znanja, zapravo. Upravo nam je to dijete reklo istinu: o ljubavi i o sumnji, i što drugo učiniti sada nego istraživati putove uza-

jamnosti, a to znači opreza, pa kad umjesto u svom vlastitom svijetu Javoršek nalazi krivce baš u ljudima koji su znali *dvojiti,* on se nalazi u ponoru. Ne na rubu ponora, nego na dnu apsolutizacije, kao ona »mala ribica« Eduarda Kocbeka koja je *»izgubila svoje prastaro čuvstvo uzajamnosti«.* Je li Javoršek odjurio kući i spalio podatke o pokusu, o ribama, o građanima prvog i drugog reda?

U biti, u daljini obzorja nalazi se isto svjetlo, a i Jože Pogačnik je, u jednom pogovoru Javoršekovoj knjizi, na njegovom tragu: patologija slovenstva, i svakog malog naroda, nije inherentna, ona je došla iz opće situacije.

I sada: za tu opću krivnju treba sagledati, izvan svakidašnjice, ali i ispod metafizičke crte, na onom dalekom (i ujedno bliskom) obzorju egzistencije, onaj bitni *zajednički nazivnik,* ako takvog uopće ima, ili barem ono Hölderlinovo more, koje i Kocbek navodi kao metaforu, i kao program neke vrste. Jer ako je patologija u svijetu bez Boga i bez uzdanja dozrela do samouništenja, to jednostavno cilja na ljestvicu izabranih bitnih društvenih vrijednosti. A budući da Jakovljeve ljestve do nebesa u našoj današnjoj povijesti ipak nemamo, što nam preostaje osim traženja toga Hölderlinova mora iz kojeg sve rijeke izviru. Samo, tko će ga naći?

Može li nam što pomoći induktivni put kroz svakidašnjicu? Ako je Cankarevo geslo *»Naša je domovina borba i budućnost«* ipak ostalo u prošlosti, barem što se tiče fizičkih i zemljopisnih slojeva postojanja, ostaje li onaj njen dinamični i propulzivni *dio upravljen budućnosti* i s kojim sadržajem? Pretpostavljamo, naravno, da je »socijalistička čežnja« već ugrađena barem u temeljima, i to u odnosima zaista djelotvornim i racionalnim, ne, dakle, s onih, na primjer, 10 hektara dopuštene zemlje, nego s 30 ili 50, što bi bez mudrovanja riješilo pitanje proizvodnosti (i životne nezavisnosti). A onda će preostati pitanje: što još nedostaje? Granice su tu, i »svoja vlast«, i jezik, i kultura, i oslobođeno Primorje s morem, koje je kao psihološki izlaz u širine svijeta; naravno: i ona otvorena rana preko Karavanki. Ali na to pitanje nalazimo također trag odgovora u jednom Kocbekovom stihu: *»rođeni smo za čuda...«,* pjevao je on već u »Grozi«, ali ne zacijelo za ona satelitska ili nuklearna, za tu *»zbrku nepoznata reda«,* nego za *slutnju u kojoj treba ustrajati,* da bismo zatim *»potražili svaki svoju zvijezdu«.*

Ja je vidim na duhovnom obzorju, tu slovensku zvijezdu umjetnosti *riječi, slike i zvuka,* onu koja je uvijek lice i duša zemlje i nacije, od Trubara do Kocbeka, i preko njega, od »zlatnih oltara« do Stupice i Bernika, i Ticeka i preko njih; ali umjetnosti koja bi zaista bila nacionalna identifikacija a ne pročelje, a da bi to mogla biti *(»zajednička«,* kako traži Dimitrij Rupel), morala bi biti *za danas* i *za sutra* najviša i bitna društvena vrijednost, u programu i u čežnji socijalizma. Ona koja bi neizostavno *postala povijest* i tako zajamčila postojanje. Otvorena za sve druge, susretljiva na svojoj obodnici i u središtu, kružnica koja je u svakom slučaju i elipsa za sva druga središta (tj. kulture i nacije bliske i daleke), uvijek puna čuda i čudesnosti, pa ako nam egzistencijalni strah ta »visoka pjesma« neće zastrti, uklonit će ili zastrti barem onaj povijesni. Možda će upravo to biti »ona druga zemlja« u kojoj će biti lakše živjeti ili barem »ono drugo more« po kojemu se može krenuti prema nekoj zamišljenoj Itaci.

Dubravka PETEK

Slike

Željela sam izići iz tih zidova, iz tog spleta ulica, iz te prašine, žege, zapare. Sputana u vrtlogu, prisiljena da se krećem uvijek po istim zakonima, morala sam potražiti izlaz.

Tamo, iza najbučnije i najzagušljivije ulice bila je staza. Nisam znala kamo vodi ali sam slutila da tamo nema gužve, gurkanja ljudi, vječnog žurnog, monotonog koračanja nekamo naprijed, pa sve dalje i dalje, pa opet natrag istim putem, bez prepoznavanja, bez zaustavljanja, bez osvrtanja.

Moja zaboravljena staza bijaše široka, pusta i siva. Krenuh njome. Uz rubove stajahu kuće — šutljive, tamne, i što sam dalje odmicala stazom, bivalo ih je sve manje. Staza se širila. Moje tijelo postajalo je sve lakše a lagani povjetarac činio me treperavom poput cvjetnih latica, poput listića breze.

Uz stazu se sad otkrivahu prekrasni krajolici: srebrnastosive vode, puste livade ponegdje pokrivene snijegom koji još nije okopnio, tajnovita jezera, zelena i prozirna kao smaragd, mračne šume omorika i usamljene žalosne vrbe tananih grana koje se povijaju pod nevidljivim teretom.

Poželjet ćeš često
da i drugi vide tvoju stazu
i tebe na njoj.
Hoćeš li moći otrpjeti
da staza ostane skrivena za tuđe oči
i onda kad stigneš na njen kraj?

* * *

Puteljcima fancuskih vrtova stigoh do širokih, mramornih stuba i uspeh se do raskošnog trijema. Uspinjući se stubama susretala sam ljude s bijelim napudranim vlasuljama. Djevojke modrih lica pritiskale su svoje tanke, prozirne, ledene usne na obraze čiste, nevine dječice, želeći pokazati ugojenim, tromim muškarcima da bi bile dobre majke.

Nitko od tih dvorjana nije me primijetio.

Prođoh galerijom masivnih mračnih stupova. Pogledah uvis, u tamni, nedohvatljivi svod i preplaših se svoje sićušnosti pred tom nedoglednom visinom i svoje samoće među sivim, kamenim zidovima.

Krenuh dalje (moradoh).

Odmicala sam hodnicima staroga hrama. Dvorane postadoše zapuštene i hladne. Stari kamen je oronuo, klesani ornamenti često okrhnuti; istrošeni, razbijeni stupovi i kipovi zakrčiše ponegdje prolaz. Po tamnim zakucima isprepletale se tamne niti paučine. Velika, zaboravljena stubišta ulijevala su strah.

Hodnici polako iščezavahu. Uskoro od starog hrama ostade samo nekoliko kamenih gromada koje nekoć bijahu umjetnički isklesani zidovi i stupovi.

Tu je počinjala šuma.

Zađoh među stabla. U početku vidjeh tek nekoliko visokih krošanja a onda šuma postade sve gušća i gušća.

Hodala sam dugo, gledajući u zemlju. A onda digoh pogled prema vrhovima hrastova, zagledah se, počeh trčati, trčati, trčati, pojurih kroz šumu u vrhove hvoja gledajuć.

Dođoh do male čistine zarasle u mahovinu i paprat.

Dalje, šuma je bivala sve veća, sve tamnija, sve ljepša... Sve je crnje bilo to drveće i nebo, sve je neprohodniji bivao guštik i šiprag — i ostajao je samo jedan put — put kojim nismo željeli ići, ali smo morali.

* * *

Lopoči i lokvanji klizili su bistrom, sivom jezerskom vodom, lišće breza i žalosnih vrba treperilo je i tiho šuštalo izvodeći svoju otužnu večernju glazbu. U dnu mog perivoja, iza titravih zelenkastih zavjesa, između gustih, nepomičnih i neuhvatljivih večernjih sjena izdizao se mračan i hladan dvorac.

Stajala sam na crnoj hrastovoj porti i čekala. Dugo sam, dugo stajala na tim golemim, starim, crvotočnim dverima i gledala niz aleju. Očekivala sam čovjeka, uspravna i snažna, osluškivala šumove ne bih li čula kako se kamenčići na stazama sudaraju uznemireni njegovim koracima. Uzalud.

Obavijena lepršavom, treperavom bijelom haljinom potrčala sam prema jezeru, krenula starim svojim stazama dobro mi poznatih vrtova. Neizvjesnost je na tren zaustavila moj osmijeh.

U suton,
kad nestanu obrisi i granice stvari,
kad breze zatrepere,
hoće li doći tada?
Hoće li doći u moj perivoj,
u moj dvorac,
tamo gdje ja kraljujem,
gdje živim u sjeni večeri
i tami noći?

Na prozorskom staklu čvrstog starog dvorca zrcalio se svijet izvan mojih zidina.

Negdje, daleko, na vranu atu jahao je on, uspravan i snažan, ne prema meni, nego k zlatokosoj, punokrvnoj Veneri. Vino iz zlatnih pehara teklo je niz purpurni brokat. Gusti mirisi ambre i mošusa omamljivali su misli i budili osjetila. Vrela je krv. Strast. Zanos. Punina. Život.

Ali dalje, još dalje, niz blatnu stazu zbunjeno je koračala skupina slabih i izgubljenih, iznemoglih i pogrbljenih, zaplakanih ljudi.

Uz cestu bilo je gospodarskih zgrada, viših i nižih kula, velikih, blatnih dvorišta, i jedna bara, jezerce neko, puno mutne vode. Iz jezerca je nekud u daljinu vodio muljevit potočić a između jezerca i potoka bijaše golema splav i neki ružni, glomazni drveni most.

Sužnji se ogledahu naokolo, tražili su zapovijed, nisu znali kamo trebaju ići. Prignutih glava čekali su naredbe — bijahu navikli na zapovjednike i zapovijedi. Mnogi od njih odrastoše u sigurnosti pokoravanja jačemu. Snažan gospodar jest dobar gospodar. Kruha i igara daje on uvijek dovoljno. Kleknut će ti bijednici kad god ustreba, klanjat će se gospodaru kad on to zaželi. I uvijek su pokorno služili, pokorno stjecali koliko im treba, pokorno šutjeli.

Tek jednog dana gospodari ih se zasitiše, dosadiše im njihova obična ljudska lica i oni ih prognaše.

Na jednom dijelu velikog, kaljavog dvorišta, na podiju obloženom daskama, stajao je napola uniformiran muškarac i vikao, mahao rukama vrlo ljutito i uzbuđeno. Ljudi na stazi bili su u njegovoj vlasti. Hoće li ih zauvijek učiniti svojim robovima ili će im dopustiti da se vrate u život? Oko njega uslužno su trčkarale sluge.

Lijevala je kiša
siva i hladna,
krupna i teška,
zamagljivala je pogled,
raskvasila blatnu zemlju,
stvorila mutne, nečiste potoke i lokve.
Na obzoru ponosit jahač
u veličanstvenoj odori,
u plemićkoj dolami.
Potegao je srebrnu sablju —
da je odbaci
ili da se bori
i pogine prvi?

* * *

Moradoh se vratiti u ustaljeni tijek života. Šetala sam ulicama, sama, i gledala užurbane i sretne ljude.

U podnevnoj gradskoj gužvi u kojoj su se ljudi sudarali, žureći svaki na svoj cilj, a vozila jedva kretala puzeći polako i lijeno sivim asfaltom s kojeg se kovitlala vrućа i suha i bezlična prašina pojaviše se odjedanput muškarci u uniformama.

Pritajena, zla snaga ubijala je u čovječjoj duši svaki nagon prema otporu; ostajala je samo svijest o pokornosti, i čovjek je mirno i krotko stupao u povorku. Mirni, sivi pogledi prodirali su u najsitnije pore misli.

U trenu zasužnjiše gomilu, pretvoriše stotine ljudi u krotko stado ovaca. Zakočena je svaka volja, bilo pojedinca, bilo gomile.

Dovedoše nas do goleme porte svoje tvrđave i svi moradosmo ući. Provedoše nas kroz široke ali vijugave hodnike, kroz masivna drvena stubišta i dovedoše na terasu divovskih razmjera oko koje su u polukrugu bile terasasto poredane drvene klupe. Rekoše nam da posjedamo, i mi učinismo tako.

U daljini, iza zidina, vidjeh livade i bijelo kamenje poleglo po travi kao janjad, vidjeh borike i maslinjake, sjenovita stabla smokava.

Zatrubiše trublje. Osjetih kobne riječi; iskusih mnogo puta svu snagu i svu prazninu koja se iza njih krije, svu silu i moć njihovu koja pritište i ubija ljude, ostavljajući im tijelo, a oduzimajući im dušu. Riječi sićušnog, okrutnog čovjeka tekle su, zvonile u tišini, širile se prekrasnim travnatim livadama, među mirisnim kaduljama i tamnim tajnovitim borovima, doticale glatko, bijelo kamenje.

Tražili su izdaju.

Ne postigavši ništa (jer oni, koje su tražili da ih kazne što se bijahu oduprli, nisu bili u stadu), otpustiše gomilu. Ljudstvo se tiskalo i guralo. Samo da što prije iziđu, da se vrate svojim kućama, na svoj posao, u svoje ljušture — i sve će već biti zaboravljeno. Uvijek su ljudi bili prisiljeni podnositi nedaće — a ovo i nije najveće zlo.

No drzne li se netko da poremeti njihov mir, da takne u njihove prašinaste duše — bit će razapet.

Pogledah još jednom u daljinu — u maslinjake i borike — a onda se okrenuh onamo kamo me vukla gomila — skupih svu snagu, iziđoh zajedno s drugima iz tvrđave i krenuh u prašne, zagušljive gradske ulice. Uvukoh se i ja još dublje u svoju ljušturu.

* * *

Trebalo je pretrčati veliku, sjajnu, svijetlu dvoranu, proći između redova staklenih vrata povezanih staklenim zidovima, trebalo je naći pravi izlaz vijugavo trčeći među staklenim preprekama.

Progonitelji su bili iza mene pokušavajući me uhvatiti.

Izbila sam na čistinu. Kuda dalje poći? Tamo je neki zid, zidina neka srednjovjekovna — tvrđava možda? Nadovezuje se odmah na ovu terasu i odmiče prema stijenama, prema ponoru. Nisam više trčala, nego sam polako, oprezno, šuljajući se klizila uza zid obrastao bršljanom i travom. Odjednom me (na mjestu gdje su svi vjerovali da je kraj, i gdje je zaista morao biti kraj) iznenadi splet kružnih, vijugavih, oronulih i ruševnih terasa, razdvojenih isto tako ruševnim zidićima — sve je to vodilo prema kamenoj kuli, staroj i propaloj, izgubljenoj u vjekovima.

Nisam smjela stati. Šuljala sam se dalje, sve dok ne ugledah neke suhe, klimave daske. Tu bih se mogla sakriti. Ali gle — tu je, iza tih dasaka, tako pitomo, tako toplo i ugodno. U tom malom skloništu ugledah drvena vrata. Prišla sam im i gurnula ih. Vodila su u veliku prostoriju ozidanu kamenom, nalik na zdenac. Okolo, duž kružnih zidova, vijugale su drvene stube a kraj im bijaše na suprotnoj strani, kod neke starinske slike. (Bijah zbunjena. A ponajviše se začudih tome što nigdje u toj kuli ne bijaše prašine niti paučine koja je negdje, u maglovitim zakucima misli, uvijek pratila starinu.) Pažljivo sam za sobom zatvorila vrata, povukla zasun.

Počeh se spuštati stubištem. Dođoh i do slike. Primijetih da slika nešto krije. Da, bila su tu druga vrata. Otvorila sam ih. Starinska slika krila je veliku, toplu, polumračnu prostoriju nalik na staju. Siđoh niz tri male drvene stube i počeh se ogledati. Zidovi prostorije bijahu od cigle i drveta, strop učvršćen drvenim gredama i poduprt stupovima od opeke i hrastovine. U uglovima, uza zidove, stajali su nabacani snopovi slame poput velikih ležaja. Zidove i stupove ukrašavahu jednostavni vijenci od pšeničnog klasja i klipovi žutih kukuruza. Ova golema soba ne bijaše prazna. Oko starog otvorenog kamina sjedilo je nekoliko žena i muškaraca. Neke od tih žena držahu u naručju djecu a druge na lončarskim kolima oblikovahu zemljane posude. Muškarci držahu koplja u rukama. Nitko se nije začudio mom dolasku. Naslonih se na stup gledajući te ljude oko sebe. Meni, koja sam znala samo za strah i bježanje pred onima koji su me progonili (a svi koje sam poznavala počinjali su me kad-tad progoniti), bila je ugodna toplina ove prostorije, blagost i dobrota tih ljudi. Počeh se uljuljkivati u osjećaj sigurnosti, u blaženo sanjarenje.

Ali ne zadugo. Ništa nije moglo mene, krhku i nježnu, plahu i preplašenu dovesti do potpunog opuštanja. Strah, sumnja, oprez ponovno se budio.

— Što će vam ta koplja? Te strelice? — upitah.

— Mi smo ugroženi. Očekujemo napad. Često nas napadaju — oni isti od kojih si i ti pobjegla.

Ah! Zar doista?! Ja sam napokon među svojima, među braćom!

Stajala sam uzdignute glave, oči su mi plamtjele — bijah tako čista, puna zanosa, odlučna.

— Ja ću se boriti! Borit ću se zajedno s vama!

— Ti? Zar ti?!

Smijali su mi se. Bestidno su se rugali — meni, krhkoj i nježnoj, rugali su se mojoj svetinji, mom otajstvu.

I tada — četa naoružanih ljudi nahrupila je u mirnu dvoranu. Topla prostorija u trenu se pretvorila u bojište. Vatra koja je i dalje plamtjela u kaminu bacala je sjene bitke na zidove od crvene cigle. Kroz otvorena vrata nadiralo je hladno sivilo.

Lica mirnih ljudi koji su dosad živjeli u ovom toplom, skrivenom skloništu preobraziše se u zanosu, u žaru borbe za slobodu, za izlaženje iz ovog presahlog, hladnog zdenca, za izlaženje na svjetlo svijeta.

Ja, slaba, sitna, neugledna i plaha, postadoh ravnopravan borac.

Ali rasplinu se bojište. U trenu, kao čarolijom, stvorila se tu golema i raskošna dvorana, obučena u baršun (jeftin i prolazan, ali naoko lijep i nov), gomila separea, grimiznih budoara. Nestade negdašnjih boraca — tek ljudi njihovih lica odjenuše novu odjeću, naučiše nove kretnje, nove, izvještačene riječi.

Ostadoh sama, potpuno sama. A bojište je i dalje bilo tu — nevidljivo (?).

* * *

I ja moradoh opet dalje krenuti (ne napuštajući ono što već prođoh). I opet dođoh u splet gradskih ulica, među šutljive ljude koji se pozdravljahu tek klimanjem glave i licemjernim smiješkom.

Između tramvaja što jure
u suprotnim smjerovima
i automobila što voze
zabranjenom ulicom,
u gomili ljudi
koji se guraju,
s gužvom ispred telefonske govornice
iza leđa
i svjetlima snak-bara i neonskih reklama
što bliješte u lice
KORAČAM

Zorka MILETIĆ

Htjela bih biti oblak

Htjela bih biti oblak,
pa kada dođe suša,
da pljuštim, pljuštim kišu —
da budem srce i duša.

Htjela bih biti oblak
u kojem tuče nema,
koji je proziran, lagan
i blagu kišu sprema.

Htjela bih biti oblak
što sitnu kišu sipa —
pa da sve raste, cvate:
breza, i hrast, i lipa.

Htjela bih biti oblak,
pa kada dođe suša,
da pljuštim, pljuštim kišu —
da budem srce i duša.

Dosad neobjavljeni autobiografski zapisi dviju hrvatskih književnica

U Hrvatskom književnom društvu sv. Ćirila i Metoda (nekadašnjem Društvu sv. Jeronima) čuva se (u tri svežnja) Zbirka životopisa hrvatskih katoličkih kulturnih radnika. Riječ je o tiskanim formularima s pitanjima na koja su pojedinci vlastoručno upisivali odgovore; na određeni prostor većina ih je nalijepila svoju fotografiju. U toj dragocjenoj Zbirci (prikupljenoj zaslugom Kola hrvatskih književnika) nalaze se i formulari što ih svojom rukom ispuniše književnice Štefa Iskra-Kršnjavi i Sida Košutić. Osim šturih generalija upisale su i dosta — kratkih doduše, no vrlo zanimljivih — podataka o svojim roditeljima, djetinjstvu, školovanju, lektiri, književnim planovima i sl. Predajemo ih javnosti s uvjerenjem da će u izvjesnom smislu dopuniti dosad poznatu sliku o tim našim spisateljicama.

1. ŠTEFA ISKRA-KRŠNJAVI

Datum kada su podaci priposlani[1]: studeni 1929.
Ime i prezime: Štefa Kršnjavi rodom Iskra
Pseudonim ili šifra: Iva Rod[2]. Sestra Isidora[3].
Zvanje: profesor
Točna adresa: Zagreb, Istarska 8
Mjesto i dan rođenja: Vrbovac 27. XII. 1869.
Roditelji: otac (ime, zvanje i god. rođenja, te ako je umro kada): Josip, trgovac. * 1844. 22. IV † 1908. 31. V.
majka: Marija Frankl, * 1894 (?) † 1874. 13. ili 12. svibnja

Oženjen (udata) za koga i kada: 16. XI. 1919. za dra Isidora Kršnjavi-a šefa hrv. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu i sveuč. profesora u m.
Djeca i njihova godina rođenja:
Nauci: Većim dijelom privatni; Sveučilište u Parisu i Bernu.

1) Pitanja su (i ovdje i u formularu) tiskana kurzivom.
2) Prof. Jelka Nowinska (kojoj se srdačno zahvaljujem) — učenica Iskrina — saopćila mi je da je taj pseudonim nastao od obrnutog čitanja triju posljednjih slova prezimena Kršnjavi (Iva) i imena Isidor (Rod).
3) Svakako od imena Kršnjavoga: Isidor.

Službe: Nastavnica u drž. I. ž. r. gimn. u Zagrebu

Članstvo u kulturnim društvima: Utemeljitelj Matice Hrvatske, »Hrvatske Žene« i Kola Hrvatskih Književnika. — Član D. H. Književnika i raznih hum. društava. Član Trećega Reda Sv. Franje.

Odlikovanja: Nema

RAD na književnom, umjetničkom ili drugom kulturnom polju

a) Koje je djelo prvijenac i datum ovoga: »Crtica«, feuilleton u »Hrvatskoj« 31. XII. 1891.

b) Publicirani radovi, gdje, kada i koji im je opseg; odnosno uspjeh na prosvjetno-kulturnom, socijalnom i t. d. polju: Crtice i novele u raznim listovima i smotrama. Dvije sveske lirskih pjesama (god. 1905. i 1912.). Prevodi: le Cid od Corneille-a; la Samaritaine od Edm. Rostand-a; Cyrano de Bergerac od istoga pisca. Sva tri komada prikazivali su u hrv. nar. kazalištu. Prev. neke novelice iz madžarskoga jez. Surađivala s drom Isidorom Kršnjavi-em kod prev. Danteove Božanstvene Komedije, kod Božjega Viteza i Božjega Sirotana, za koje je i pjesme, u tekst upletene, spjevala, te kod gotovo svih radova dra Kršnjavi-a. Sada surađuje u Glasniku Sv. Franje Asiškoga za priproste članove Trećega Reda.

c) Osnove ili radnje u rukopisu, peru ili zamisli: U rukopisu: novelica (o jednoj služavci); pjesme za III. sv.; započet hist. roman; Rabagas, politička komedija Vict. Sardou-a. — Uređuje eventualno izdanje rukopisâ dra Kršnjavi-a; izdanje — možda — vlastitih kojegdje štampanih stvari.

ŽIVOTOPIS

a) Osvrt na pređe i djetinjstvo: Otac vrlo pošten, plemenit i darovit. Govorio je mnogo jezika. Pomagao biedne gdje je mogao. Majka, kći Petra Frankla, liječnika u Vrbovcu (Češki Židov, oženio se Češkinjom prešavši na

rkat. vjeru, bit će da je u rodu s njem. pjesnikom Ludvigom Augustom Franklom * u češkom gradiću Chrastu), bila je darovita, lijepa i ponosna. Krasno je pjevala. Umrla je u Sedmogradskoj, u Sathmár-Németi-u, gdje smo se zaustavili na putu u domovinu, kamo je majka čeznula da dođe. (U Sedmogr. smo boravili, jer je moj otac tamo dao šume izdjelavati zaposlujući hrvatske i slovenske radnike.) Iza majčine smrti vratili smo se u Hrvatsku, pošli u Istru a onda u Madžarsku, gdje je otac izrađivao šumu.

b) Mladost, vrijeme nauka (putovanja): God. 1879. nastanili smo se u Križevcu. Tu je pokopan otac i druga majka Ana r. Sunko, naobražena, njemački odgojena Štajerka. Bila nam je, sestri Ljubici i meni, vrlo dobra i požrtvovna pomajka. U najranijem djetinjstvu voljela sam slušati pričanje tete, koja je dugo godina bila u kući iza majčine smrti, pa onda pričanje madžarskih dadilja i njihovo pjevanje. I sama sam htjela da pričam uplićući izmišljene nove zgode u stare priče. Kasnije sam čitala mnoge priče raznih naroda — uz hrvatske — ponajviše u njem. prevodu. I sad ih volim. Vrlo rano čitala sam najznatnija djela svjetske književnosti pa i kasnije čitala samo najodabranija djela osim ako sam što morala da upoznam radi studija. Za vrijeme nauka u Parisu posjećivala sam galerije i muzeje te okolicu Parisa; iz Berna sam putovala u razne krajeve Švice te u Sjev. Italiju. Kasnije još triput putovala Sjev. i Srednjom Italijom.

c) Ostali događaji iz života, naročito ako su od zamašaja za rad: Osobitih događaja nema u mome životu. — Čitav život: borba i trzavica, patnja i pregaranje. Poznanstvo s drom Isidorom Kršnjavi-em: sveti vez dviju duša. Velike boli — velika sreća. Pjesme. Njegova smrt. Put k Bogu i Vjeri. Pristup u Treći Red Sv. Franje. Od onda većim dijelom pišem u duhu Serafskoga Sirotana.

d) Gdje je i kada publicirana kakva biografija: u nekoj našoj antologiji — nisam je vidjela — onda su, davno već, tražili podatke za nekakvo njemačko djelo. Ni to ne poznam. Dr. Drag. Prohaska žalibože i meni u svojoj knjizi posvećuje par redaka — po telegrafskim podacima dra Kršnjavi-a. Što je sam dodao neosnovano je i protuslovno.

(Dobro nam je došao opširniji životopis, samo molimo da se piše na papiru ovoga formata, radi spretnosti spremanja u fascikle.) Bog oslobodi, da još više o sebi pišem, i ovo me je stajalo užasnoga pregora![4]

4) Slanje ispunjenog formulara (s priloženom fotografijom) Iskra je popratila sljedećim pismom predsjedniku Kola hrvatskih književnika:

Vrlo poštovani Gospodine predsjedniče,

Šaljem u prilogu zatražene podatke. Moram priznati, da mi nije ugodno bilo to pisati; zato sam i zatezala dok nije stigao i poziv na glavnu skupštinu, na koju teško da ću moći doći. Podatke o dru Isidoru Kršnjavi-u ne bih mogla, ma kako zbijene, svrstati u priposlani formular. Mogla bih Vam poslati podatke, koje sam za »Vijenac« priredila po njegovoj skici biografskoj — a koju je g. urednik dr. Nikolić odštampao kao autobiografiju moga muža. Možda ću naći koji primjerak dotičnoga broja; ako ne, nastojat ću da prepišem i naznačiti sve što sam sama dodala. Samo što sam u toliku poslu, da ne znam čega da se prije latim. Moleći Vas, Gospodine predsjedniče, da mi oprostite predugo zatezanje, jesam uz izraze odličnoga poštovanja štovateljiva Vaša

Štefa Kršnjavi

Pismo je datirano: *Zgb. Istarska ul. 8 16/XI 29.*
Štefa Iskra-Kršnjavi umrla je 16. VIII. 1952.

2. SIDA KOSUTIĆ

Datum kada su podaci priposlani[5]: 23. lipnja 1929.
Ime i prezime: Sida Košutić
Zvanje: svrš. učiteljica
Točna adresa: Zagreb, Mlinarska c. 35
Mjesto i dan rođenja: Radoboj, 20. ožujka 1902.
Roditelji: otac[6] Stjepan, posjednik, 1859.
majka: Kristina, 1861.

RAD

a) Koje je djelo prvijenac i datum ovoga: »K svitanju«, mistička drama, 6. XII. 1927.

b) Publicirani radovi: Portreti, roman, redovno izdanje Matice Hrvatske za god. 1927. i 1928. — strana 113. U »Hrvatskoj Prosvjeti«: K svitanju, mistička drama u 3 čina, izlazilo mjeseca kolovoza, rujna i listopada 1927., 64 strane knjige; Jorgovan, Na prolazu, pjesme, 25. lipnja 1928. Radost, crtica, 25. studeni 1928. Bogorodici, pjesma, 25. siječnja 1929.

c) Osnove ili radnje u rukopisu: Rukopisi: Kolijevka, roman. Peta simfonija Beethovena uzeta za sadržaj, osnov. motiv: borba čovječanstva za slobodom. Rješenje: pred Križem! Više pjesama manjih, a veća jedna: 14. sonata (»Mondschein«) Beethovena. Temeljna nota sviju: odnos Duše prema Bogu ili Božjim učincima u prirodi. U zamisli: Na temelju studija života Bl. Henrika Suza, mistika, iznijeti Blaženika po mogućnosti u što prilaznijem ruhu, a ipak zadržati na visini dubinu Mistike i njeno nijansiranje, koje je u biti svojoj srodno s nijansiranjem duhovnih proživljaja kod umjetnosti Muzike. Izgledno je, da bude to roman.

ŽIVOTOPIS

a) Osvrt na pređe i djetinjstvo: Pređi su seljaci, po majci osobito nakloni pobožnosti i poštenju, koje — »ne naplaćuju li ljudi — Bog naplaćuje«. Po ocu: skloniji probitačnosti, više osjetljivi prema izvanjem svijetu. — Moje djetinjstvo proživljeno u selu. Česta samoća u prirodi i u kasnu noć. Obavljanje sviju poslova, naročito pastirskih. Tjelesna slabost. Ljubav k pjesmi, koja je izmamila i suze, prema pticama, koje bi se dugo, sat čitav, motrilo, kao i tisuće sitnih ljepota. U crkvi najradije i često boravila, kad bijaše prazna. Utisci, ovdje proživljeni, nijesu zaboravljeni nikada. — Teško sam pristajala na poslušnost, izuzevši, da je sigurno dobro što mi se nalaže. O tom je trebalo uvjeravanja. Zato se znalo reći, da sam tvrdokorno i samovoljno dijete. —

5) Pitanja na koja nije odgovoreno — izostavljena su.
6) Ovo je pitanje — kao i većina sljedećih — ovdje skraćeno. U punom obliku navedena su kod odgovora Stefe Iskre.

b) Mladost, vrijeme nauka (putovanja): Pobolijevanje na plućima gotovo stalno. Prvi razred real. gimnazije svršila u Krapini sa oskudnim prilikama. Daljnje školovanje nastavila sa preseljenjem roditelja u Zagrebu, gdje sam 1921. svršila maturalni ispit na drž. učit. školi. Prilike uvijek teške. — U školi srednje napredovala, kadkad i loše. Jedina ljubav prema vjeronauku, književnosti, botanici i risanju. Stalna nesimpatija prema gimnastici. — Gotovo uvijek povučena. Čitala manje no je obično u tim godinama. Gotovo sva lektira bila mi je o životu biljka. Nakon svrš. školovanja djela Dostojevskoga, Čehova, Turgenjeva. Iza toga poeziju Indijaca, čija me je dubina zanijela. U njoj sam našla mnoge ljepote, a kršćanska kultura potvrđivala mi je u svakoj ruku velikoga Tvorca. — Mladost bez burnijih proživljaja. U slobodno vrijeme zanimala se slikanjem, pa sam zapravo mislila da se posvetim ovome. Ali slabo zdravlje i napor kod pohađanja slik. akademije, a i materij. prilike, odbile me od toga. — Gotovo svakodnevno kontakt sa seljačkim svijetom. —

c) Ostali događaji iz života: Po formi bi se teško moglo zvati »događajem« ono, što je ipak za dušu jedan događaj. Mogućnost, da često, veoma često slušam dobro izvađanje klasika, to je zapravo ono jako sredstvo, koje mi mnogo pomaže u ostvarivanju mojega nastojanja. To je nastojanje: služiti Njemu! Služiti Mu i na taj način, da prema svojoj sposobnosti izražavam ljepote Njegovih zakona, kojima vrvi dubina Njegove duše u nama i život, kojim nas je okružio za naše dobro. — Prirođena osjetljivost sama po sebi donaša neke »događaje«, koji su od zamašaja u mom slučaju. Primjerice jedan sasvim neumjetnički literarni ulomak. Upravo na pozorištu liter. svijeta nižu se činjenice gotovo filmski, tako, kao da to ne proživljuje duša. Stroga umjetnička tvorevina nalaže uz opseg i dubinu. Ona je sestra Religije, nikad od ove odijeljena. Njena bitnost čini tisuće »događaja«. Zato ih ne mogu iskazati, a ni reći, da nijesu postojali.[7] —

Priredio i popratio uvodom i bilješkama: **Mirko Petravić**

7) I Sida Košutić priložila je ispunjenom formularu (fotografija se nije sačuvala) popratno pismo:

P. n.

»Kolo Hrvatskih Književnika«
u Zagrebu

Čast mi je izvijestiti ugledno »Kolo Hrvatskih Književnika«, da me izvoli smatrati svojim pravim članom.
Prilažem Din 10 — u ime članarine.
Ujedno šaljem ispunjenu blanketu radujući se njenoj svrsi.

S velepoštovanjem
Sida Košutić

Zagreb, 23. VI. 1929.

Sida Košutić umrla je u Zagrebu 13. V. 1965.

Heretičke misli o socijalizmu, samoupravljanju i dijalogu

Emisija Televizije Sarajevo o odnosima između religije i socijalizma bila je u neku ruku senzacija. Drago mi je da se dr. Tomo Vereš osvrnuo na nju svojim člankom »Razgovor o religiji i socijalizmu« u »Maruliću« (br. 1/1982). Bez pisane riječi ta bi emisija ostala samo senzacija. Tek pisane misli mogu biti osnova za ozbiljnije razmišljanje i razgovor. »Verba volant, scripta manent.«

Svoj radni vijek proveo sam u ovom našem socijalizmu. Počeo sam raditi oko polovine 1945, a otišao u mirovinu potkraj 1980. Tako donekle razmišljanje o socijalizmu jest i osvrt na život, na životna iskustva. A ta su iskustva i formirala moje shvaćanje socijalizma. Ponešto sam i čitao. Želim govoriti potpuno otvoreno. Možda je i pogrešno. U svakom slučaju želio bih diskusiju. Da bih naglasio svoju otvorenost, a i da bih isprovocirao polemiku, nazvao sam ove svoje misli heretičkim.

1. Socijalizam

O socijalizmu se mnogo govori i piše. Smatram da pojam socijalizam ne znači za sve isto. Pokušat ću dati obris svojeg shvaćanja socijalizma.

Pristaša sam »pučkog« socijalizma. M. Kangrga je jednom zgodom (»Filozofska istraživanja« br. 3/1981, str. 25) izjavio da *»indignacija postojećim«* (podvukao M. K.) daje prvi impuls revolucionarnosti i da revolucija ima isti izvor ili korijen kao i moral. Ja bih dodao da se prvo postaje revolucionar, a onda se čita Marxov »Kapital« (ako se uopće čita). Da se postane revolucionar, odnosno socijalista, nije potrebno filozofsko znanje (ne kažem da ono nije korisno) ali je potreban osjećaj za »pravdu i jednakost među ljudima« (kako navodi T. Vereš). Taj osjećaj posjeduje svaki običan (pučki), neiskvareni čovjek. Dakle za mene je socijalizam postulat etike i humanizma.

Smatram da je »znanstveni« socijalizam donio mnogo zla svojom netolerancijom i fanatičnom dogmatičnošću. Mnogi bi mi marksist sigurno prilijepio etiketu utopijskog socijaliste. Usuđujem se tvrditi da zastupam »postmarxovski« socijalizam.

Marx je bio uvjeren da je shvatio zakone povijesti i da je on osnivač »naučnog« socijalizma. Prema Marxovom shvaćanju u kapitalizmu dolazi do koncentracije kapitala s jedne strane i do sve veće proletarizacije stanovništva i njegove pauperizacije s druge strane — što automatski dovodi do socijalizma. Stoga će se socijalizam najprije ostvariti u razvijenim kapitalističkim zemljama. Ti su narodi zato »povijesni«. Slaveni ne pripadaju tim »povijesnim« narodima. Međutim, upravo se u slavenskim zemljama razvio socijalizam, a ne u Vel. Britaniji. Bloch stoga govori kako se socijalizam nije držao »voznog reda« (»Fahrplan«) koji je propisao Marx. I upravo Bloch — kojemu se sigurno ne može poricati poznavanje marksizma ni enciklopedijska naobrazba — ponovo rehabilitira utopiju. Možemo se poslužiti dijalektičkom šablonom:

teza: utopijski socijalizam
antiteza: Marxov naučni socijalizam
sinteza: Blochova »konkretna utopija«

Diskusija između socijalista koji su naglašavali etiku i onih koji su zastupali naučni socijalizam gotovo neprestano traje. O tom svjedoči i knjiga »Socijalizam i etika« (»Globus«, Zagreb, 1979) koja donosi rasprave s kraja prošlog i početka ovog stoljeća. U svom predgovoru toj knjizi Hotimir Burger govori o novokantovcima koji su nametnuli temu »socijalizma kao etičke ili čudoredne nužnosti« (str. XII). Navodi Cohena koji »povezuje socijalizam s tradicijom prirodnog prava«. »To će kasnije vrlo iscrpno razraditi Bloch u svojoj knjizi 'Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo'.« Za Cohena H. Burger kaže dalje: »Na toj osnovi on odlučno osporava 'partijski socijalizam', jednom kao materijalizam a drugi puta kao ateizam.« On i citira Cohena: »S ateizmom gubi socijalizam svoj vrh, svoj krov, kao što s materijalizmom gubi svoju osnovu, svoj fundament« (str. XIV).

Našem izdanju knjige »Socijalizam i etika« prethodilo je njemačko izdanje »Marxismus und Ethik« (Suhrkamp, 1970. i 1974) Hansa J. Sandkühlera i Rafaela de la Vega. U predgovoru Sandkühler govori o etičkom revizionizmu socijalizma kod njemačkih socijaldemokrata poslije drugog svjetskog rata. Nakon toga na petnaestak stranica govori o istoj pojavi u filozofiji praksista. Osim naših marksista (Kangrga, Marković, Supek, Grlić, Vranicki) on spominje i neke strane marksiste (Svitak, Kosik, Kolakowski, Schaff, Heller, Luporini, Garaudy). Naziva ih etičkim socijalistima. Principe tog »novog etičkog revizionizma« nalazi u članku G. Lukácsa »Boljševizam kao moralni problem« koji je bio napisan 1918. g. Prema Lukácsu postoje dva kardinalna elementa: klasna borba i socijalistički društveni poredak. Prvi elemenat je osnovna postavka marksističke sociologije. »Drugi element predstavlja utopijski postulat Marxove filozofije povijesti: *moralnu tendenciju* (podvukao G. L.) za jedan dolazeći svjetski poredak.« On dalje tumači da klasna borba vodi samo do izmjene uloga: potlačeni postaju tlačitelji. Da bi se ostvarila istinska sloboda, bez tlačitelja i potlačenih, klasna borba je samo preduvjet. Za njezino ostvarenje potrebna je volja koja nadilazi sociološke zakone i ne može se iz njih izvesti. Ta »volja«, taj oslobodilački patos jest važan elemenat u socijalističkom svjetonazoru koji se ne može ukloniti a da se ne sruši cijela zgrada. Dakle prema Lukácsevim mislima u tom članku socijalizam se ne ostvaruje automatski, iz klasne borbe, nego je potrebna patetika etike i humanosti i čvrsta odlučnost da se on sprovede.

Da »znanstveni« socijalizam nije dovoljan, zaključuje i Fuad Muhić u svom članku »Opaske o odnosu staljinizma i poststaljinizma« (»Naše teme«, Zagreb, br. 12/1979). On tu zastupa tezu »da je staljinizam počeo da iz marksističko-lenjinističkog programa realizira njegov naučni (znanstveni) dio, a da je ostavio po strani njegov humanistički dio« (podvlačio F. M.). On konstatira da je staljinizam bio proizvod pozitivističko-scijentističke interpretacije marksizma i lenjinizma, jednostrana realizacija »gvozdenog zakona oligarhije« i radikalnog otuđenja i postvarenja »u takvom obliku vladavine čiji se duh još uvijek kretao u duhu pretkapitalističkih formi velikodržavlja (političkog apsolutizma) što povijesno prethode pojavi pravne države novovjekog tipa«.

2. Dijalog

Slažem se s prijedlogom T. Vereša: »Ukratko: umjesto da naši učitelji i profesori po školama nastavljaju učiti djecu da je religija opijum naroda... bilo bi prijeko potrebno da ih počnu odgajati za međusobnu snošljivost i poštovanje.« Dodao bih da se u školama uči i kako je religija potekla iz straha i neznanja i da prema tome društvo ne smije biti neutralno prema religiji. Kako se ovakve tvrdnje smatraju polhitičkim djelovanjem »izvan ustavnih okvira« (Pero Pletikosa: »Izjave nimalo svete«, »Vjesnik«, 1. XI. 1981), navest ću i primjere. U »Povijesti 1.« (»Školska knjiga«, Zagreb, 1979) dr. Hrvoja Matkovića tumači se pojava religije ovim riječima: »Ljudi prvobitne zajednice bili su potpuno nemoćni prema prirodi i nisu bili sposobni objasniti kako nastaju pojedine prirodne pojave... Ne znajući pravi razlog svim tim promjenama, oni su počeli vjerovati da ih stvaraju neke nevidljive i natprirodne sile. Ta iskrivljena vjerovanja o prirodi i ljudskom društvu nazivamo *religijom*. Ona je rezultat ne samo neznanja, nego i čovjekove nemoći i straha od prirodnih sila.«

U »Teoriji i praksi samoupravnog socijalizma« (»Školska knjiga«, Zagreb, 1978) Veljka Mratovića čitamo:

»Iako je religija nespojiva sa znanošću, niti je izraz znanosti, tj. ne odražava znanstvene istine, Ustav u skladu s već istaknutim načelom slobode misli i opredjeljenja proglašava i slobodu vjeroispovijesti . . .«

»Međutim, kao što smo već istakli kod slobode misli i opredjeljenja, to ne znači da je naše društvo neutralno prema religiji. Ne, društvo će širiti znanstveni pogled na svijet i time postepeno stvarati uvjete da se svatko slobodno i samostalno uvjeri kako je religijska svijest zaostatak prošlosti, a ne perspektiva budućnosti . . .«

Za mene je sloboda znanosti i opredjeljenja ako se čovjek može i smije »slobodno i samostalno« opredijeliti za i protiv ateizma. Ali slaba je ta »sloboda i samostalnost« ako ga usmjeravaju i naturaju mu samo jedno određeno rješenje. Slaba je i ta vjera u »znanost« ako se ne vjeruje u njezine argumente, nego se autoritetom škole (a s tim i države) traže »znanstvena« opredjeljenja.

Drago mi je da je T. Vereš ukazao i na tračak nade: »Nema sumnje da su neki marksistički stručnjaci prije petnaestak godina počeli govoriti novim jezikom o religiji i misliti novim mislima o njoj.« Kao primjer spominje profesora Esada Cimića. Ja bih naveo još nekoliko imena ne ograničavajući se samo na sociologe. To su: Marko Kerševan, Zdenko Roter, Vjekoslav Cvrlje, Ivica Maštruko, Andrija Krešić, Zlatko Frid, Ive Mihovilović i drugi. Ne bih sada navodio što mi se kod svakog pojedinog sviđa, nego bih samo spomenuo jednu misao Marka Kerševana. Pozivajući se na jedanaestu Marxovu tezu o Feuerbachu treba uvijek imati na umu da je važnija izmjena (humanizacija) svijeta nego njegova eksplikacija i da borba za svjetonazor ne smije nikada zasjeniti borbu za izmjenu svijeta. Mnogi marksisti iskorištavaju tu priliku da se manjak revolucionarnosti u izmjeni ljudskih odnosa lako pokriva gorljivošću u propagiranju ateističkog svjetonazora.

Kada se jednom shvati da je usavršavanje ljudskih odnosa (a rad je samo postvareni ljudski odnos) primarni zadatak, a svjetonazor, pa bio i »znanstveni«, daleko iza toga i da propagiranje »znanstvenog« svjetonazora treba prepustiti znanosti bez potpore državnog autoriteta, tada će lako doći i do dijaloga. Dokle god bude vladalo uvjerenje da nam naše »znanje« daje pravo na monopol i da imamo pravo na monopol da propagiramo naše »znanje«, dijalog će se utapati u inflaciji riječi i fraza.

3. Samoupravljanje

Prema mojem mišljenju samoupravljanje se može promatrati s više aspekata. Može se govoriti o ekonomskoj, znanstvenoj, političkoj, moralnoj i drugim stranama samoupravljanja. Kako potreba za stabilizacijom ograničava ekonomski aspekt samoupravljanja, to bi se ono trebalo kompenzirati na drugim poljima: podizati stručno znanje i informiranost, bodriti ljude da budu što hrabriji u otvorenom izražavanju svojeg mišljenja, pogotovu kada brane opće, a ne svoje interese (moralna komponenta) te stalno proširivati političke slobode.

U knjizi »Idejni osnovi socijalističkog samoupravljanja« (»Komunist«, Beograd, 1977) ukazuje se na samoupravljanje kao na »viši istorijski oblik demokratije u odnosu na građansku demokratiju« (str. 34). Bez stalnog jačanja građanskih prava, bez sigurnog osjećaja slobode nema ni autentičnog samoupravljanja. Na žalost, danas radnik u razvijenim kapitalističkim državama često uživa više građanskih prava i sloboda nego u mnogim »socijalističkim« državama.

4. Izazov

Zbijeni zaključak: socijalizam je u pretežnoj mjeri pitanje etike i humanizma. Građanske su slobode »conditio sine qua non«. Te osnovne misli nastojao sam izraziti što provokativnije. O socijalizmu se mnogo govori i ljudi gotovo svaku riječ svode na parolaštvo. A ipak je o socijalizmu potrebno govoriti. Zato sam pokušao biti izazovan. Ipak je pitanje da li ću uspjeti isprovocirati dijalog, polemiku ili što slično.

Alojz Mudrinić

NOVE PUBLIKACIJE

1. *FAMILIARIS CONSORTIO*, Papina pobudnica o obitelji, KS, Zagreb 1981.
2. *Rajmund Kupareo: UMJETNIK I ZAGONETKA ŽIVOTA*, ogledi iz estetike, Zagreb 1981.
3. *S. Marija od Presv. Srca: ALVERNIJA*, zbirka pjesama, Symposion, Split 1982.
4. *Serafin Mičić: ZVJEZDANE VIGILIJE*, zbirka pjesama, Zagreb 1982.
5. *Živan Bezić: PASTORALNI RADNIK*, II. prerađeno izdanje, sv. 1, HKD, Zagreb 1982.
6. *DUBROVAČKI HORIZONTI*, časopis Društva Dubrovčana i prijatelja dubrovačke starine, br. 22, Zagreb 1982.

THEATRALIA ET ALIA

Tko samo povremeno ima prilike za bilješke o zagrebačkom kazališnom životu, ocrtat će potpunije njegove prilike ako baci kraći opći pogled na njegove osnovne probleme, s jedne strane ekonomske, a s druge umjetničke, koji se, naravno, isprepliću, ali ipak imaju i odvojene korijene i bit.

Financijski našim kazalištima uvijek nedostaje novaca, što je i razumljivo, jer su njihovi troškovi, personalni i recimo globalno tehnički, veliki, a prihodi njihove »proizvodnje« nisu veliki, pa kazališta uglavnom žive od dotacija »zajednice« iz različitih »vrela«. Moglo bi se, ipak, postaviti pitanje, da li su kazališta svrsishodno organizirana, nisu li opterećena suvišnim, odnosno nedovoljno »iskorištenim« osobljem i ne rasiplju li ponekad neopravdano dio svojih skromnih sredstava (npr. na suvišne »ostime, dekor itd.) da li bi, sve u svemu, teatri mogli nešto uštedjeti, a nešto više »zaraditi«. Čini se da bi, ali uz uvjet nekih odlučnih poteza, koje, vjerojatno, mnogi kompetentni vide, ali se boje njihova pokretanja ili znaju da su nemogući, jer se, pri samom spomenu, proglašavaju kao heretični, pa se već zastarjeli »istočni grijesi« i dalje teško ispaštaju.

Jedan je takav bilo osnivanje drame neposredno uz onu u HNK. u zgradi danas zvanoj »Gavella«, koji je potakao pokojni redatelj Gavella na isti način, kako je za vrijeme rata u toj istoj zgradi isposlovao od tadanjeg režima da mu stvori »njegov teatar«, uz razumljivu oporbu svih trijeznih kazališnih radnika iz HNK, koji se u tu »gavelijadu« (uostalom ni malo uspjelu) nisu htjeli nikako miješati.

Rezultat je Gavelline osnivačke recidive da danas imamo u neposrednom susjedstvu dvije drame, koje posjeduju po nekoliko prvorazrednih glumaca i ostvaruju i po koju prvorazrednu predstavu, a te »prvorazrednosti« jednake su, kad se dese, u obim »kućama«. »Gavella« u tom, doduše, malo prednjači, ali to nije opravdanje za njegovo samostalno postojanje, nego dokaz da drama u HNK slabije djeluje, pa je u konkurenciji suvišna i sve više se nameće mišljenje dobronamjernih promatrača da bi iz ovih drama trebalo formirati jednu (glumci i redatelji i onako šeću iz jedne u drugu) pod egidom HNK, koje bi time dobilo za svoje ansamble (drama, opera, balet) svoj negdašnji veći, upotrebljiviji i, najposlije, rentabilniji »manevarski prostor«, a viškom snaga iz obih drama (ukoliko ne odlučuju sasvim neumjetnički razlozi, općenito se opaža, što bi moglo biti »višak«) mogao bi se sastaviti nimalo potcijenjen, a neuporedivo efikasniji kolektiv za neko novo kazalište dalje od centra, u tolikim dvoranama koje već postoje i prilično su opremljene, umjesto da se one prepuštaju nekakvim »zadrugama vrlo raznolikih« kazališ taraca, koje, opet, zajednica financira.

No, na takvo nešto nitko ne misli, kao što nitko od kompetentnih ne prilazi ni pitanju, za koga postoji i radi ovakvo »Hrvatsko narodno kazalište« u sadašnjim prilikama i načinu djelovanja.

Zagrebačka »Komedija« pronašla je svoju publiku, koja joj je vierna, ukoliko je neka novija redateljsko-repertoarska vrludanja ne budu otjerala, što bi bila nenadoknadiva šteta; zagrebačko kazalište ITD odavno je zapravo teatar za studente i omladinu, kojoj odgovaraju »sofisticirane« (pučki rečeno premudre ili nadrimudre) predstave i »eksperimenti«, ali sjednete li koji put među gledaoce, morate se začuditi, točnije zaprepastiti, priličnom broju njihova reagiranja na scenu, njihovom općem nivou (a to su, ipak, univerzitarci!) i pomisliti, što doprinose njihovu formiranju neke predstave tog »njihovog« teatra.

A za koga postoji i radi HNK, kako mnogi pitaju.

»Za reprezentaciju, da se vidi da smo kulturni«, odgovorio nam je sarkastično na to pitanje jedan uvaženi »faktor«.

Šalu na stranu, postoji li za djecu, koju dovlači Muzička omladina ili neka druga agencija, potpuno nedoraslu, nenadziranu, nepripremljenu i nezainteresiranu za predstave, koje im se nude, pa se »zabavljaju« uništavajući skupo uređenje dvorane, galame i gađaju glumce u najboljem slučaju papirnatim avionima, sileći umjetnike da sa scene skaču među njih da bi ih smirili ili naprosto izbacili, kao na nekoj izvedbi Držića?

U HNK zalazi i poneki snob (pravo čudo, koliko takvih još ima u Zagrebu, usprkos tolikim društvenim i ostalim promjenama novijeg vremena) i jedna brojnija nego bi se moglo očekivati i kao pojava utješna konstanta posjetilaca zaljubljenika u teatar, i pretplatnika, koju uvjetno možemo nazvati »građanskom«, a ispunja većinom i dvorane koncerata, ozbiljna je, naobražena i željna »pravog teatra«, pa je iskreno ožalošćena, kad joj se umjesto toga nudi ono, o čemu bi trebalo posebno reći koju riječ. (To jest, o »avangardizmu« itd.)

Od novonadošlog stanovništva Zagreba, koje, ipak, vrši mnoge društvene funkcije, otmjeno se oblači, posjećuje razne zabavne priredbe itd. , malo tko zaviri u HNK, većinom nešto ženskog svijeta, a od 78.000 registriranih nepismenih, koji žive i rade u Zagrebu, kako štampa često ističe, nitko, što je sasvim razumljivo, jer na njih nitko i ne misli, a oni sami neće nikad ući u raskoš »velike kuće«, da vide poneku ubitačnu scensku majstoriju, dok bi ih pristupačniji repertoar, u kulturnim i inteligentnim izvedbama i u njima prisnijim dvoranama zacijelo privukao i obogatio, kako se, uostalom, i provjerilo u pojedinačnim sretnijim slučajevima.

A zar oni nisu »narod«, čiju etiketu nosi »Narodno kazalište«, i zar im nismo ništa dužni?

I ne bi li rješenje naših kazališnih problema bilo u tome da se HNK pretvori u pravi i strogi »hram umjetnosti« za vrhunska ostvarenja probranih i provjerenih autora i reproduktivaca, koja bi kao takva zainteresirala najrazličitije slojeve i vrste gledalaca, a uz taj vrhunac da bi slobodno nicali brežuljci »pučkijih«, »eksperimentalnih« itd. manjih kazališta, ali uz uvjet da se ni ova ne prepuštaju šarlatanima, netalentima, egzibicionistima itd?!

Svakako, sadašnja kriza našeg teatra, o kojoj se toliko govori i piše, više je »kaos« nego »kriza«, u prvom redu, razumije se, u pogledu repertoara i njegovih realizacija, odnosno režija.

Repertoar se slaže eklektički, po sasvim nejasnom kriteriju, većinom po izboru redatelja, spašavaju ga uglavnom klasici (u operi »Zrinski« i »Ero«) i po koja dramatizacija, pa se Spaićeva dramatizacija Marinkovićeva »Kiklopa« dugo održala na sceni jednostavno zato, jer je dobro napisana i scenski ostvarena, a dramatizacija »Banketa u Blitvi« po Krleži i »Idiota« po istoimenom romanu nisu se svidjele, jer nisu dobro ni napisane ni režirane, a gledaoci, ipak, razlikuju zdravo jaje od mućka.

Kako znaju zabrazditi redateljske »originalnosti«, mogao je svatko uvidjeti na televizijskom prijenosu »Hamleta« Zlatka Boureka, pravog svaštara slikara, karikaturista, scenografa, kostimografa, filmaša, pa, eto, i redatelja, u kojoj se vidjelo slijedeće: nekoliko glumaca, koji su sjedjeli na nekakvim kockama s kotačićima, pokretali su ih svojim nogama vozeći se naokolo, a te su njihove noge bile ujedno noge velike lutke, koju je glumac držao pred sobom, »animirajući« joj desnom rukom glavu-lice (u stvari užasnu masku), a lijevom njenu ruku. Ujedno su iz čitavog »Hamleta« govorili svega nekoliko stihova, i to tako da smo svi čuli ton »Eustahija, Brzića« i »Tako mi mlijeka u prahu!« TV-crtića, a djeca su pred televizijom vrištala »to su Mapeti!«, premda su »Mapeti« osmišljeni likovi, a Bourekove su maske bile samo iznakažene

besmislice, a to je velika razlika. Či. tava predstava djelovala je kao cirkuski trik, samo što cirkuski trikovi, većinom duhoviti, bljesnu i nestanu, iznenade i povuku se, a Bourekov se u beskraj ponavljao, dajući nam i previše vremena da se zgražamo, zašto se to zove »Hamlet«, kad je prava i besmislena blasfemija jednog književnog neprolaznog remek-djela.

Takve su, otprilike, dosjetke i originalnosti i drugih naših »modernih« režija, da ih dulje ne nabrajamo.

Najdalje je u takvim »avangardističkim« redateljskim drskostima i vulgarnostima dotjerao režiser Ljubiša Ristić, koji nas je do sada usrećio s nekoliko skupih i bezveznih superrežija, pa čak i filmova, a sada, kad pametni ljudi u žiriju uskratiše nagradu na Sterijinom pozorju još jednom njegovom vele-djelu, »Misi u A-molu«, a ove su godine odbili neke njegove »Karamazove«, usudio se u štampi grubo napasti Josipa Vidmara, najistaknutijeg slovenskog akademika, teatrologa, književnika i jednog od osnivača Sterijina pozorja, i Kostu Spaića, svakako najjačeg, barem hrvatskog, redatelja, kojima dotični Ljubiša nije po kulturi ni po talentu ni do pojasa, a grmi protiv njih u »Sedam dana« od 27. VI. 1981. ovako:

»Naš teatar sledećih godina morat će da uđe sa zabavnog sektora u samo središte borbe za samoupravni socijalizam u ovoj zemlji . . . To možda plaši Vidmare, Spaiće i slične (ti plurali znače, naravno, isto što i »nekakvi«) ali to je njihov problem« . . .

A kome je i čemu »sličan« Ljubiša i ne bi li bio naš problem da mu se zahvalimo na brizi za naš teatar?

Jedan od najpoučnijih ogleda nastojanja naših poratnih redatelja da se istaknu i da dokažu, kako s njima počinje svijet, njihova su naprezanja da Držićeva »Dunda Maroja« postave na scenu bolje od Marka Foteza (čijoj skromnoj adaptaciji i režiji, uz neznatne dopune, ni danas ne bi bilo velikih prigovora), uvjeravajući nas, razumije se, o svojoj originalnosti i genijalnosti. Radili su svašta u tom nastojanju, najprije su naručili nov završetak komedije (kojega u sačuvanom Držićevu rukopisu nema) od Mihovila Kombola, koji, uza svoju kulturu, za teatar nije imao nikakva afiniteta, petljali su s tim finalom svakojako, u zagrebačkom HNK izvode djelo uopće bez organskog svršetka, objasnivši to javnosti u štampi, da nam svršetak nije potreban, jer ionako znamo, kako je Držić vjerojatno bio zaključio »Dunda« (glete, logike!), tj. izmirenjem lica u djelu. Čak ni ta pretpostavka nije umjesna, jer to i ne bi bilo »izmirenje«, nego privremena pobjeda vitalnosti i bezbrižnosti mladih, kojima se svi puti još čine otvorenim, nad zahirjelom brigom starih, koji grčevito čuvaju jedino, što im još ostaje, ono malo, što su u životu stekli. O tom tumačenju već se i pisalo kao o gledanju, koje objašnjava i dopunja Držićevu zamisao.

No, eto, čujemo da nama dum Marin uopće ne treba, kad igramo Držića, mi ćemo iz njegove nasmijane komedije učiniti gorku i sumornu tragediju, »to je ono pravo«, hvale se novi režiseri. Pa učiniše i propadoše, skupa s Držićem. Drugi je neki režiser izmudrio da igra »Dunda« samo s muškim glumcima, i to u fratarskim habitima, jer on zna da su se takve komedije glumile u samostanima. (Koje, kakve, kada i gdje, to njih ništa ne smeta.) I opet propast predstave. Prošlog ljeta (1981) redatelj Tomislav Radić, inače ozbiljan teatralac, naručio je nov prolog i epilog u današnjem jeziku, a ulogu mlade sluškinjice Petrunjele dao je (inače odličnoj) zreloj glumici (Mariji Kohn), jer ona, tobože, mora biti starija savjetnica Laure, on je za to našao opravdanje u Držićevu tekstu, premda u Rešetarovu »Držiću« na stranicama 301, 362, 363 saznajemo tko je Petrunjela, bivša naša Milica, ovdje sluškinja, a Njemica Laura ima u svojim odajama stariju savjetnicu »babu (dadilju) iz tudeške zemlje«. Sitnica, ali kad se već pozivamo na Držića . . .

Ni ova verzija »Dunda« na prošlogodišnjim Dubrovačkim ljetnim igrama nije nikoga zadovoljila, pa je odbor igara jednostavno odlučio da

1982. »Dunda« uopće ne treba igrati, premda je on najpopularnija predstava »Igara«, izvedena u 24 godine od svoje prve postave 1950, u režiji Bojana Stupice, 108 puta, doživio je s lanjskom osam postava i postao je zaštitni znak »Igara«, kao što bi morala biti i »Dubravka«, ali je »netko« tamo uporno ne pušta pred javnost, ma što o Gunduliću pisali ozbiljni znanstvenici, recimo dr. Rafo Bogišić.

Mogli bismo to povezati s mnogim prigovorima, zašto »igre« ne surađuju mnogo intenzivnije s dubrovačkim kazalištem, koje raspolaže nevelikim, ali vrlo talentiranim i radnim ansamblom, pa bi moglo, a mi dodajemo i moralo, kvalitetnije (i jeftinije) popuniti program od »festivalskih ansambala« svojim repertoarom (a »oni od igara« ove se godine nećkaju da im uključe čak i apsolutno uspjelog i značajnog »Vučistraha«), a svakako bi iz godine u godinu moralo izvoditi »Dunda«, ne kao petrefakt nego autentičan ogled tradicije govora i duha dubrovačkog, koje »stranci« teško »oponašaju«. To bi tek bilo originalno i atrakcija »Igara«.

U Salzburgu na tamošnjim Svečanim igrama izvodi se prepjev srednjovjekovne vjerske glume »Jedermann« Huga von Hofmannsthala već 60 godina u nepromijenjenoj (i nimalo »fenomenalnoj«) režiji Maxa Reinharda kao čin pijeteta i ponosa s već davnim zavičajnim tekstovnim i scenskim dostignućem. Ne bi li se tako mogao izvoditi i »pravi dubrovački« Držić, kome bi izmjena glumačkih generacija ionako donosila stalnu svježinu?

Mnoge pojave, ličnosti i činjenice našeg kazališnog života vape za nekom globalnijom i principijelnijom ilustracijom: osim profesionalnog teatra i uza nj akademije, koja također izaziva diskusije, bogata djelatnost amaterskog djelovanja, pa kazalište za djecu, posebno na Jugoslavenskom festivalu djeteta u Šibeniku, koje iz ljeta u ljeto uzalud nastoji doskočiti nekim svojim uvijek istim nedostacima itd. itd., no tko bi nam nasmagao prostora za sve te refleksije!

A trebalo bi, konačno, ocrtati zaokruženije profile redatelja, jer je odavno jasno da su oni glavni krivci ili »zaslužnici« za sadanje stanje u našim teatrima, a previše često uvlače u svoja mudrovanja pokojnog dra Gavellu, čas vitlajući njime kao svojom zastavom, a čas ga, opet, negirajući. To se osobito razmahalo ovih dana, prilikom dvadesete godine smrti dra Gavelle, pa se svašta čuje i čita, o čemu će jednom biti potrebno podrobnije trijezno reći koju riječ, barem da osvijetlimo jednu od posljednih Gavellinih izjava o teatru: »Taj naš posao pravi je hohštapleraj!«

* * *

Slovenska teatrološka literatura obogatila se nedavno s dvije vrijedne knjige, bogato ilustrirane i ukusno opremljene i na najboljoj razini uvijek izvrsnog slovenskog izdavača. Autor im je poznati slovenski teatrolog Filip Kalan (izdavač Cankarjeva založba u Ljubljani), a knjige nose naslove »Živo gledališko izročilo« i »Hvalnica igri« (»Živa kazališna predaja« i »Pohvala glumi«).

Prva sadrži, uz uvodnu riječ, deset studija — pregleda kazališnog razvoja u Jugoslaviji od najranijih vremena (na primjer, »Barokno gledalište u zemljama Jugoslavije« i »Romantika, narodni otpor na pozornici južnih Slavena u devetnaestom stoljeću«) ali posebnim raspravama o slovenskom kazališnom putu nije posvećen dominantan prostor, dok je »Renesansno kazalište u Dalmaciji« obrađeno u prikazu od punih pedesetak stranica. Tu treba posebno istaknuti ikonografski prilog, koji se rijetko susreće i u hrvatskim historiografijama: tko je, npr. mnogo puta vidio u nas na okupu tolike slike Hvara i hvarskog kazališta s posebnim snimcima njegova prvoga portala (1611) i glavnoga nadvrata (1612) s glasovitim natpisom »Anno secundo pacis MDCXII«, pa čitku reprodukciju teksta Muke zbornika iz Tkona iz prve četvrtine desetog stoljeća, gdje se lijepo razabire važan detalj kako je po tadašnjem običaju tekst ispisan crnim slovima, a didaskalije crvenim (latinski »ru-

ber«, otud »rubrika«), zatim čak slika starog dubrovačkog bivšeg »Orsana«, prvog stalnog javnog kazališta u Dubrovniku (1682—1817), koje se prilikom tristogodišnjice toliko spominjalo, i još mnoge druge reprodukcije o hrvatskom kazalištu, od kojih je samo jedna, čini se, netočna, gornja od dviju skica za scenu »Diogeneša« Tituša Brezovačkog slikara Ljube Babića, koja će zapravo biti nacrt za »Crnu kraljicu« J. Freudenreicha od istog slikara. (Ako je tako, nije kriv za to Kalan, nego onaj, od koga je slike preuzeo; nećemo ga opet spominjati.)

Kad se već bavimo slikama u Kalanovoj knjizi, ima u njoj jedan raritet, poznat, doduše, i otprije, ali za nas uvijek dragocjen, fotografija izvedbe glume Ivana Kukuljevića-Sakcinskog »Juran i Sofija ili Turci pod Siskom«, prve hrvatske drame novijeg vremena, prikazane, kako je poznato, prvi put u Sisku 2. X. 1839, a na slici uz Kalanovu 256. stranu vidimo njene glavne predstavljače (očito Jurana, Sofiju i Hasan-pašu), na izvedbi Dramatičnega društva u Ljubljani 20. IV. 1872.

Na toj je fotografiji lijevo, u ulozi Hasan-paše od Bosne, Josip Nolli, zaslužni slovenski rodoljub i »gledališnik« koji je kao odličan bariton nastupao u zagrebačkoj operi od 1875. do 1978, a Zajc mu je »po mjeri« (bio je tenor-bariton) napisao ulogu Zrinjskoga, pa je bio prvi Zrinjski na praizvedbi 4. XI. 1876. (Nolli se kao operni pjevač proslavio i po svijetu!)

Kukuljevićev tekst preveo je na slovenski celjski kazališni organizator, svećenik Josip Drobnič (1812—1861), koji je u svojem prijevodu i izdao u Ljubljani g. 1850. »Jurana i Sofiju« i drugo Kukuljevićevo dramsko djelo »Stjepko Šubić ili Bela IV u Hrvatskoj«. Događaj je vrijedan pažnje jednako za sudbinu Kukuljevićevih djela, koliko i za veze slovenskog i hrvatskog kazališta, a ova fotografija slovenske izvedbe jedini je dokument prikazivanja prve hrvatske drame na bratskoj sceni, kad na rodnoj nije ostavila nikakva traga, a ujedno je, kako Slovenci ističu, vjerojatno najstarija slovenska kazališna fotografija.

Ta čudna veza preko slike »Jurana i Sofije« kao da simbolizira vrlo brojnu i korisnu povezanost i suradnju hrvatskog i slovenskog kazališta u prošlosti, manje intenzivnu, doduše, u repertoarnom pogledu negoli u personalnom, prelaženjem mnogih glumaca i pjevača iz Ljubljane u Zagreb, češće nego u obrnutom smjeru, premda je bilo i takvih slučajeva. (Npr. opernih umjetnica Zlate Gjungjenac i Elze Karlovac i drugih.)

Svakako, Kalanove knjige sadrže o tim našim vezama vrlo mnogo značajne i korisne građe, osobito druga, »Pohvala glumi«, prikazima pojedinih istaknutih slovenskih kazališnih umjetnika, među kojima susrećemo velike teatarske majstore, koje smo čak i osobno upoznali i po nemalim zaslugama upamtili u kazalištima Splita, Zagreba itd., na primjer Radu Pregarca i Vladimira Skrbinšeka.

Kalan je svoje knjige radio savjesno i s temeljitim proučavanjem literature, osobito hrvatske. (Poneki lapsus, kao onaj na str. 16. prve knjige da je Nikola Nalješković bio »menih«, redovnik, kao Mavro Vetranović, ne umanjuje bitno općenitu akribiju i pažljivost autora.)

Više nam je žao, što je, ne raspolažući vjerojatno dovoljno radovima novijih i objektivnijih hrvatskih proučavatelja hrvatske književnosti i kazališta (premda navodi i neke druge, imamo dojam da se uglavnom drži Mihovila Kombola i Nikole Batušića), pa je usvojio i prenio u svoju knjigu i poneku zabludu kao onu »da je domoljublje Ivana Gundulića očitna ideološka manifestacija dubrovniškega plemstva in da je retorična apoteza svobode le moralni zagovor aristokratske zakonitosti dubrovniške«. (Str. 88. prve knjige, prepričano po N. Batušiću.)

To je, kako vidimo, gundulićevska linija Jeličić-Kunčević-Batušić, u nas kod znanstvenika već »prevaziđena«, ali, kako vidimo, navodi na krive putove i mišljenja i naše bliske i dobronamjerne prijatelje kao što je Kalan.

Njegove se dvije knjige, inače, ugodno čitaju i podsjećaju nas ili nas upoznavaju s mnogom korisnom kazališnom građom s područja čitavog teritorija naše zemlje i njenih veza sa svijetom, posebno Slovenije, o kojoj se u nas ne zna baš previše. A čitajući ta dva omašna sveska oživljuju nam u sjećanju gotovo nedavni slavni dani hrvatske opere i drame u Zagrebu, kad su u njoj ubirali zasluženе uspjehe Josip Gostič, Josip Križaj, Hinko Nučič, Vika Podgorska i drugi, koje ne možemo zaboraviti . . .

* * *

Kao mnoge knjige koje se pojave u javnosti bez bučnih talambasa reklame i »marketinga« (!), pa ostanu u sjeni usprkos svojoj vrijednosti, prošao je prilično nezapaženo i zbornik Jakov Mikac: »Istarska škrinjica« (izdavač Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb). A knjiga je vanserijska, neobična, zanimljiva i zaslužuje da se upozna.

Njen autor — Jakov Mikac (rođen 1892. godine u istarskom selu Brestu u Ćićariji a ovih dana, 7. svibnja 1982., oprostio se sa životom u Zagrebu) bio je najprije »pučki učitelj«, a tek nakon prvog svjetskog rata i mnogih ratnih doživljaja, pa i prisilne emigracije iz Istre okupirane od Talijana, diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu zemljopis, etnologiju i etnografiju te narodnu povijest, stekavši tim studijem još veću volju i spremu za svoju staru pasiju sabiranja, proučavanja i objavljivanja najrazličitije građe o životu svoje Istre, koju je oduvijek neizmjerno volio i kao pravi negdašnji istarski »prosvjetar« iz »neprocjenjivog pokreta protiv odnarođivanja »Družbe Sv. Ćirila i Metoda« nastojao ju je iznutra prosvjetno uzdići, a prema van popularizirati brojnim znanstvenim radovima. Odraz je te njegove ljubavi i nastojanja i ova knjiga, kojoj se na snježnobijelim koricama ocrtava priprosta, a tipična i skladna istarska narodna škrinjica.

Kao da iz nje izviru po nekoj dobrotvornoj čaroliji, izlaze iz Mikčeve knjige narodne pjesme, kratke i duge, narativne i osjećajne, vesele i tužne, narodne bajke, među kojima ima pravih bisera narodnog maštanja, praznovjerja i umijeća pričanja, narodni običaji, vjerovanja, plesovi, pjevanja i glazba, poslovice, izreke i zagonetke, predaje i proricanja, primjeri istarskih narječja i, konačno, informativne bilješke o istarskim narodnim jelima i pićima, o starim mjerama, alatima i tipovima kuća.

Sve se to povezuje u našim mislima i maštu u privlačnu raznoliku i bogatu viziju Istre i Istrana, kao da ih pred sobom živе gledamo u realnoj i u isti mah poetiziranoj slici, koja u zbilji vjerojatno iščezava ili je već iščezla pred nasrtajima novog vremena i prilika i pred doseljavanjem drugačijeg etničkog elementa, pa smo to zahvalniji Jakovu Mikcu što nam je u svojoj škrinjici, kao u pravoj riznici, sačuvao i omogućio nam njen barem posredan, a autentičan i impresivan doživljaj.

* * *

Narodno kazalište »Ivan Zajc« u Rijeci, prvi put svečano otvoreno 1885, bilo je uslijed dotrajalosti zgrade i njene obnove zatvoreno dvanaest godina, od 1970. do 1981. kad je 27. XI »u osvit dana Republike 1981«, ponovo primilo gledaoce na izvedbu samo svečane akademije u čast značajnog datuma, a onda su se kazališna vrata opet zatvorila općinstvu — da bi se radovi na obnovi nastavili. I nastavljaju se još, dok ovo bilježimo, a teatar ne radi.

Prilikom navedene priredbe objavljena je monografija — spomenica »Narodno kazalište Ivan Zajc«, Rijeka, kojoj je uvodna riječ «Umjesto predgovora« datirana sa 27. studenog 1981.

Ta edicija od preko stotinu strana djeluje svojom tehničkom izvedbom vrlo dotjerano i bogato, s mnogo crteža, faksimila, reprodukcija u bojama, fotografija, sve na najvišoj tipografskoj razini, dostojnoj vanjšti-

nom ne samo obnove nego i duge povijesti riječkog kazališta, koje je do 1913. nosilo naziv »Teatro Comunale« (»Općinsko kazalište«), od 1916. »Teatro Comunale Giuseppe Verdi«, dok ga nije krajem 1945. Ministarstvo kulture NR Hrvatske proglasilo stalnim Narodnim kazalištem s operom i dramom, koje počeše radom potkraj 1946. s izvedbom Gundulićeve »Dubravke« i Zajčevog »Zrinskog«, a talijanski dramski ansambl, koji do danas djeluje u sklopu tog istog kazališta, s Goldonijevom komedijom »Il burbero benefico« (»Dobrotvorni grubijan«).

Tekstovni dio spomenice nije, na žalost, na visini grafičkog ni rasporedom ni obradom.

Umjesto uobičajenih tabelarnih pregleda repertoara i personala teatra kroz sve prošlo vrijeme, koji omogućavaju snalaženje u građi, sve je strpano u pojedine članke, koji, ipak, nisu iscrpna, potpuno i dovoljno informativna kronika trajanja riječkog kazališta, bez obzira na, tobože, manje netočnosti, kad se npr. na strani 56 navodi da je Dubravku 20. X. 1946. glumila Marija Crnobori, a na faksimilu plakata te predstave uz stranu 58 vidimo da ju je igrala Božena Czund. Ima još takvih propusta, kakvi se ne bi smjeli događati, ali su, čini se, ušli u naviku naših teatroloških publikacija, pa ih nalazimo i u monumentalnoj »Enciklopediji Hrvatskog narodnog kazališta 1894—1969«, (Zagreb 1969, glavni i odgovorni urednik Pavao Cindrić) a čak i pred omotnicom velike »Povijesti hrvatskog kazališta« Nikole Batušića (Zagreb 1978) čitatelji se čude obrnutoj reprodukciji zastora iz zagrebačkog Starog kazališta, jer se na opće poznatom Karasovom medaljonu Vila Hrvatica i djed guslar s unukom nalaze u protivnom smještaju od pravog. U jednoj superkompetentnoj publikaciji pročitali smo da na velikom svečanom zastoru zagrebačkog HNK u crvenom plaštu sjedi — Petar Preradović . . .

A u intervjuu Vlade Habuneka (čitava naslovna strana »Oka« od 23. VII. 1981), u mnogom pogledu tipičnom za naše kazališne prilike, intervjuirani kao stručnjak za Pariz navodi da je na pariškoj izložbi g. 1925. »Širola dobio nagradu za dekor 'Na tri kralja' za predstavu koju je radio sa drom Gavellom«. To je u stvari bio rad Ljube Babića, koji je svojedobno izazvao veliku pažnju, a svaki kulturni prijatelj kazališta i danas za nj zna. (Vidi npr. Batušićevu povijest hrv. kaz., str. 336.) Habunekove izjave, intervjui itd. uvijek vrve »cvebama«, ali čudimo se ozbiljnom Ivanu Hetrichu, koji je ovo (i ne samo to!) bez posebne kritičnosti zapisao, pa smo sad bogatiji za jednog scenografa Širolu . . .

Mnogo neugodnije iznenađenje bila je, odmah na prvoj stranici riječke spomenice, »Napomena«, koja upozorava da je »uredništvo ovoga izdanja formiran u ožujku 1981, a izvršni izdavač je krajem travnja, nakon prethodnih dogovora, započeo pripremne radove. Zbog vrlo kratkog vremena, za koje je trebalo prirediti i objaviti izdanje, neki uobičajeni uređivačko - izdavački postupci mogli su biti obavljeni djelomično«. (Potcrtao V. R.)

Osim toga, veli se dalje, izdavači su ovome poslu pristupili »u okviru pripremnih radova za jednu iscrpniju monografiju o kazalištu i kazališnu življenju u Rijeci«, dok poznati mladi teatrolog Darko Gašparović bilježi na kraju svog članka na strani 109 »da bi ova knjiga trebala predstavljati skroman temelj za stvaranje nužno potrebite iscrpne monografije riječkog glumišta kroz svekoliku njegovu povijest od prvih začetaka do danas«.

Ta dva priznanja stvaralaca ove knjige da ona nije ono, što je morala biti, poštena su, ali ne mogu se prihvatiti kao isprika za nečiju neshvatljivu »zaslugu« što se ovako značajna publikacija nije savjesnije pripremila za punih 10 (deset) i više godina obnavljanja kazališne zgrade, nego je uredništvo njenog izdanja formiran u ožujku 1981. da bi gotova knjiga bila potpisana u studenom 1981.

Kao glavni odgovorni za knjigu nabrojeno je na prvoj stranici za »uredništvo« pet imena, za »uredništvo« šest, za »urednike« još dva, uz čitav niz drugih »konzultanata«, »suradnika za prikupljanje građe« itd.

Pravo je čudo da je čitava ta vojska uglednika složno pristala na to da se »sačini« i štampa ovako defektna knjiga i da se nitko od njih nije dosjetio i založio za to da bi za početak djelovanja u obnovljenoj zgradi (koje ni do danas nije počelo!) bila dovoljna decentna knjižica-program s nekoliko riječi pametne i točne informacije.

Još je veće čuđenje izazvala oštra i dovoljno argumentirana osuda ove monografije pod naslovom »Greške i prešućivanja« u zagrebačkom »Vjesniku« od 2. travnja 1982, koju je potpisao Đuro Rošić.

Dr. Đuro Rošić po profesiji sudac, mislim, naveden je, naime, na prvoj strani kao član uredništva ove monografije, bio je prvi poslijeratni intendant riječkog kazališta (str. 55) pisao je zatim prikaze njegovih predstava, u kojima se osjećala i određena predispozicija prema teatru, pa je očito mogao povoljno utjecati na sudbinu ove knjige prije nego je objavljena, da je za to imao prilike.

Jer ovako, na kraju krajeva, nigdje ne možemo ustanoviti tko je za koncepciju i tekst monografije zapravo odgovoran?

Možda novi ljudi, alogeni i nedovoljno upućeni u povijest Rijeke i njene burne prošlosti, pa i njenog teatra u njoj?

Iz Rošićeva članka saznajemo da se monografija nije uopće pojavila u riječkim knjižarama, gdje smo je i mi uzalud tražili, da je pošteno kupimo. To bi imalo značiti da je povučena iz prodaje (mi smo je slučajno i »privatno« uspjeli posuditi i upoznati), za što bi bilo dovoljno opravdanja već i s obzirom na Rošićev opravdan prigovor da je »u ovoj ediciji ostala zanemarena borba riječkih Hrvata za osnutak vlastitog kazališta . . . pa tako ispada kao da prije 3. svibnja 1945. nas (tj. riječkih Hrvata, V. R.), kao odvojene kulturne i nacionalne skupine, ovdje nikad nije ni bilo«.

Moralna i materijalna šteta ove spomenice velika je, i nije se trebala ni smjela dopustiti.

Možemo se, doduše, nadati novoj monografiji . . . dok trava naraste.

* * *

Otkad je prošle godine Poljoprivredna zadruga u Postirama na Braču poslala u svijet novu knjigu pjesnika Stjepana Pulišelića »Odića mojega krša«, izazvali su autor i djelo više objektivnih analiza i kritika, točnije opravdanih pohvala istaknutih znalaca, kojima se iskreno radujemo, slažući se potpuno s njihovim priznanjima. Jedna nam sumnja i pitanje, ipak, kvari radost: mogu li ti prikazi dočarati svakom čitatelju sadržaj i ljepotu Pulišelićevih stihova, kad su oni spjevani u regionalnom, moglo bi se reći lokalnom, govoru sela na otoku Braču, Škripa, pjesnikova zavičaja, ujedno rodnom (ili barem bliskom) idiomu njegovih odličnih kritičara ili će ti versi »strancu«, rođenom samo nekoliko kilometara ili morskih milja dalje, ostati knjiga sa sedam pečata? Odgovor ne može biti općenito pretjerano optimističan, no te prividno na svoj način hermetske pjesme onom štiocu, koji bi im, uz pomoć priloženog rječnika, pažljivo i strpljivo prišao, otkrit će prijazno i darežljivo svoju ne egzotičnost nekakvog kurioziteta, nego istinsku osebujnu misaonu i izražajnu draž i vrijednost originalne i apartne poezije.

I u prvom redu iskrenost, prvi neophodni uvjet svake prave lirike, jer Pulišelić (rođen 1910) nije »profesionalni« stihotvorac, po »zanimanju« je zagrebački sveučilišni profesor sociologije, objavio je iz svoje struke mnogo značajnih znanstvenih radova i osam knjiga. No uz taj »cerebralni« naučni rad, on ne može odoljeti spontanom bujanju emocija, koje traže da se izraze stihom, uvijek u

sjećanju i čežnji za mjestom rođenja i prvim doživljajima svijeta oko sebe, u prvom redu prirode, prema kojoj pjesnik oduvijek osjeća posebnu privrženost i gotovo bih rekao pripadnost, pa je ovu knjigu od stotinjak pjesmama čitavu posvetio »odjeći«, biljnom ruhu svojega krša, nakon četiri već objavljene knjige posvećene rodnom kršu iz drugih aspekata i poticaja.

Premda je negdje izravno ili neizravno prisutan u ovim pjesmama i »težak« (zemljoradnik) sa svojim trudom i brigama, ali uvijek povezanim s prirodom, kao u pjesmi »TEŽOK U DEŠKORŠU SA SOMIN SOBON« (»Ratar u razgovoru sa samim sobom« i u strepnjama za godišnji urod) ipak se svaka pjesma bavi jednom travkom, cvijetom, biljkom ili stablom. Tu je Pulišelić neiscrpljiv u iznalaženju opisnih detalja svoje flore i misaonih asocijacija na sudbinu čovjeka, u uvijek novom leksičkom bogatstvu, a i različitih strukturama stiha, prema pojedinoj prilici.

Pokušajmo citirati barem neki stih iz pjesme »Poginu je stori dub«, o starom hrastu, koji je stotine godina služio ljudima, a da mu »nikor i nikad ni povroti dug«, a kad je usahnuo, došli su ljudi, posjekli ga, drva raznijeli, a zemlju izravnali . . .

Sada na temu mistu
nikakva sinjola (znaka) ni
i nikor neće znat
da je tot vikovo (vjekovao)
puste malone provo (nedaće iskušao)
ma jepet (opet, ipak) od sveg srca
svitu svite (savjete) dovo
stori i vridni dub,
dobri i virni drug.

Ili sjetno-šaljivo sjećanje na »Jablan«, po kojemu se kao dječak verao, a majka je strepila, gledajući ga.

Da je sad starica živa,
ne bi već strahovala,
jer je jablan uginu,
a ja se ne mogu
penjat.

Svaka pjesma ima tako svoj posebni ugođaj i upravo svoj kolorit, i sa stalnom poentom na kraju kao u nježnom opisu prvih ljubica, »kad je tako lipo droge jubice nabrat u boketić i sa njin dreto (pravo) put miljenice«.

Velika je šteta što pjesme nemaju naglaske, koji istom dočaravaju pravu melodiku tog jezika i što je i grafički sve štampano po tom nesretnom »standardnom« pravopisnom uzusu bez jednog jedinog zareza, što na mnogim mjestima naprosto onemogućava razumijevanje smisla bez odgonetanja i domišljanja.

No i to je danak našem »napretku«, koji je velik dio Pulišelićevih biljnih prijatelja zalio asfaltom i betonom, vinograde i pašnjake zauzeše tvornice (npr. žvakaće gume), a mekani dragi govor svjedokâ pjesnikova djetinjstva izopačio se riječima i rječetinama televizije i ispremiješao se s »kozmopolitskim« galimatijašem sporazumijevanja s turistima, pa je Pulišelić o ovom posljednjem fenomenu čak spjevao posebnu zbirku »LITNJO MIŠONCIJA (zbrka) JAZIKOV« . . .

Posjeti li tko otoke svoje mladosti, bilo bi dobro da ponese Pulišelićevu zbirku, da s njom stisnutih vjeđa sniva negdašnje loze, masline, ružmarin, težake i tovare, pazeći da ga vreva automobila ne zgazi i smrad benzina ne uguši . . .

* * *

Zagrebačka Muzička akademija u Gundulićevoj ulici, koja se još uvijek za sve naše starije glazbenike i prijatelje glazbe, ne samo Zagrepčane, zove »Glazbeni zavod« i predstavlja naše glavno središte glazbene izobrazbe i koncertnog života, proslavila je 23. studenoga 1981. šezdesetu godišnjicu postojanja svečanom akademijom, prigodnom izložbom, promocijom spomen-knjige i svečanim koncertom u velikoj dvorani HNK, na kojemu su profesori, studenti i bivši studenti »ove naše najstarije visokoškolske muzičke ustanove izveli djela Blagoja Berse, Mila Cipre i Stjepana Šuleka, trojice najeminentnijih profesora kompozicije u povijesti Muzičke akademije«, kako je štampa registrirala.

Tih dana prelistali smo ponovno spomen-spis brošuru »Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb 1827. — 1967.« objavljenu šezdeset sedme godine u povodu 140-te godišnjice Hrvatskog glazbenog zavoda, koju je proširenu komemorativnim tekstom iz svoje ranije prigodne publikacije iz g. 1952, o proslavi 125-godišnjice istog HGZ ispisao Josip Andreis, najzaslužniji i najistaknutiji hrvatski muzikolog i rijetko plemenit i drag čovjek, koga nam je smrt otela 16. I. 1982, a do danas mu nismo na ovom mjestu stigli iskazati dostojan pijetet i priznanje kao suučeniku, prijatelju i javnom radniku.

Svoj prikaz prošlosti HGZ, odnosno M. A., Andreis počinje sasvim opravdano početkom devetnaestog stoljeća, predvečerjem ilirskog pokreta, kad u tada malenom Zagrebu, godine 1826. i u kući trgovca Đure Popovića, nekoliko glazbenika-amatera, koji su se tu sastajali i muzicirali (kako se do relativno nedavno običavalo u mnogim privatnim kućama), osnovaše »Musikverein«, nađoše mu društvene prostorije na Griču, u bivšoj Šuflajevoj kući, i ubrzo, 18. IV. 1827. održaše svoj prvi, sasvim seriozni javni koncert (Beethoven, Haydn, Mozart, Rossini itd.) u dvorani današnje gimnazije na Katarininu trgu u Gornjem gradu pod stručnim vodstvom dirigenta Đure Wiesnera.

Društvu su odobrena pravila 8. svibnja 1827, i taj se datum uzima kao početak kontinuiranog glazbenog života u Zagrebu, ne samo »školskog«: iz »Musikvereina« potekli su, naime, redoviti koncerti, nikla je glazbena škola sa sposobnim učiteljima (otvorena 16. II. 1829), dolazili su poticaji domaćim talentima da komponiraju i da sposobniji apsolventi idu u inozemstvo na usavršavanje itd. Društvo se održalo i napredovalo usprkos mnogim poteškoćama, naravno i novčanim, ali i političkim. Odupirući se germanizaciji, promijenilo je 1847. svoj naziv u »Skladnoglasja društvo zagrebačko«, dok mu nije uspjelo da na izvanrednoj skupštini svog članstva 1851. usvoji nova društvena pravila i nov naziv »Društvo prijatelja glazbe u Hrvatskoj i Slavoniji«. Ali naš slavni ilirski skladatelj Vatroslav Lisinski nije se uspio održati u školi pred germanofilskim intrigama, čak ni kao besplatan »nadziratelj učionah« . . . Jedino je društvo, nakon njegove patničke smrti, sakupilo milodare da mu 1863. podigne nadgrobni spomenik . . . A pokrenulo je 1863. i izvedbu u kazalištu prvog čina opere »Porin«, koga nesretni autor nije nikada čuo na sceni . . .

Godine 1861. donio je Sabor odluku da se društvo nazove »Narodni zemaljski glazbeni zavod«, uz stalnu godišnju državnu pripomoć (800 forinti), ali da bi škola postala konzervatorij još »nije bilo sredstava«.

Godina 1870. blista zlatnim slovima u kronici zavoda, jer tada dolazi u Zagreb, potaknut čistim idealizmom i rodoljubljem, iz Beča, gdje je bio cijenjen i jako aktivan, Ivan Zajc, da preuzme u svoje ruke čitav zagrebački glazbeni život kao kompozitor, organizator i pedagog, u prvom redu hrvatske opere, a i Glazbenog zavoda, kojemu ostaje na čelu škole od 1870. do 1908. gotovo punih četrdeset godina, koje opravdano nazivamo »Zajčevo doba«. Godine 1876. sagrađen je i prvi dio zgrade zavoda u Gundulićevoj ulici, kojemu je 1895. dodan i drugi, povezan s njom.

Ustanova u više navrata mijenja ime: 1916. dobit će skraćen naziv »Hrvatski glazbeni zavod«, ali već 1921. prelaskom u državne ruke stare Jugoslavije prekršten je u »Zagrebački konzervatorij«, a slijedeće godine u »Kraljevska muzička akademija«.

Godine 1941. Akademija mijenja naziv u »Hrvatski državni konzervatorij«, a danas se, kako vidimo, zove »Muzička akademija u Zagrebu«. (Čudni su ti naši naslovi, kao da se za neku općepoznatu uglednu ustanovu usred Zagreba može pomisliti da se nalazi u Rakovom Potoku ili u Babinoj Gredi.)

Andreisovu skromnu brošuru nastavila je 1981. reprezentativna debela knjiga »Muzička akademija u Zagrebu 1921—1981«. Spomenica u povodu 60. godišnjice osnutka, Zagreb 1981.

Iznenađuje pomalo ovakvo priznanje osnutka ustanove tek u go-

dini 1921, zahvaljujući bivšoj Jugoslaviji, jer se tada zavod zapravo samo još jednom »preimenovao«, i dalje organizirao, kako se vidi i iz historijski potpunog drugog priloga u novoj spomenici »Povijest muzičke akademije u Zagrebu« (str. 7. i dalje), pa je kriterij određivanja »starosti« i pisanja povijesti našeg »Glazbenog zavoda« trebao ipak uzeti u obzir sve njegove peripetije, metamorfoze i razumljiv postepen razvoj, jer je on od prvih početaka bio ozbiljan temelj i uvijek značajno žarište glazbene kulture i hrvatske kulture uopće, koja se u svom razvoju na svim područjima uspinjala korak po korak, uz neprestane teškoće, borbe i mnoge žrtve, a to nam se čini važnije od birokratskih registracija zavoda i razumljivih razlika njegovih prvih skromnih odjela i njihove današnje evropske razgranatosti i razine, a »epoha« istinski velikog i zaslužnog »ravnatelja« Ivana Zajca ne čini nam se u relacijama vremena manje plodna ni značajna od rektorovanja, recimo, Frana Lhotke, koji je svoj prvi rad u Zagrebu počeo kao kornist u orkestru HNK.

Datum 1827, kad je sve počelo, ne bi, dakle, trebalo zaboraviti ni pomlađivati »Muzičku akademiju« (»u Zagrebu«, ne zaboravimo!) i smijemo ga (moramo) i dalje slaviti.

Uz ovu ogradu, radujemo se golemoj i detaljnoj građi informacija, koja je ušla u ovu »Spomenicu«, jer je nemoguće i po naslovima ovdje nabrojiti, kakve se sve aktivnosti i neprolazne vrijednosti razviše u zgradi s natpisom »Arti musices« osobito u novije vrijeme.

To samo prividno djeluje »prestručno« i suhoparno sa svojim tabelama, registrima, reprodukcijama, popisima imena, ali ako se bilo koji kulturni čitalac učita u tih 237 strana velikog formata, iznenadit će ga, zainteresirati i ispuniti opravdanim ponosom svi rezultati i dostignuća na muzičkom, muzikološkom, pedagoškom, kreativnom i reproduktivnom polju sabrani ovdje.

Razumije se da se već pri prvom listanju nameću tolika velika imena hrvatskih pedagoga, instrumentalnih virtuoza, kompozitora, teoretičara itd., koji su stvarali i još stvaraju povijest ove kuće, a lijep broj njih dostojno je predstavljao i još predstavlja naše ime i u velikom svijetu, da spomenemo nasumce, ne zavirujući više u knjigu, davne i suvremene zaslužnike Ivana Zajca, Blagoja Bersu, Milku Trninu, Zlatka Balokovića, Josipa Andreisa, Borisa Papandopula, Antuna Dobronića, Zlatka Grgoševića, Petra Dumičića, Mladena i Melitu Pozajić, Zinku i Božidara Kunca, Krstu Odaka, Stjepana Radića, Vladimira Krpana, Vladimira Ružđaka, Božidara Širolu, Lovru Županovića, Stjepana Šuleka, Juricu Muraja, Rubena Radicu, Ivana Brkanovića i... prestajmo s nabrajanjem značajnih i omiljelih imena, koja se sama nameću sjećanju u impozantnoj dugoj falangi...

Svi oni i opća simpatija i poštovanje prema našoj dragoj staroj kući »skladnoglasja«, koja u životima nas i našeg naroda ima toliko udjela, preporučuju svakome ovu »Spomenicu« za čitanje i stjecanje ili obnavljanje mnogih saznanja i... ponosa...

* * *

Zagrebačka »Teatrologijska (!) biblioteka« izdala je 1981. dvije nove knjige: Marko Fotez: »Kazališna hodočašća« i Georgij Paro: »Iz prakse«.

Pokojni svestrani »kazališni čovjek« Marko Fotez (Zagreb 1915. — Beograd 1976) pročuo se g. 1938. svojom obnovom-obradom i režijom Držićeva »Dunda Maroja«, koja je na zagrebačkoj praizvedbi 27. X. 1938. bila primljena i pohvaljena kao senzacija. Tada mladi Fotez bio je od početka obdaren u prvom redu s dva svojstva: velikim »menedžerskim« talentom i pravom pasijom za neprestanim putovanjima. Uočivši odmah mogućnosti eksploatiranja »Dundova« uspjeha, kojemu se ni sam nije nadao (predstava je inače bila simpatična, vrlo jednostavna, s prvorazrednim glumcima, ali bez ikakvih ristić-škiljanskih režijskih »egzibicija«), počeo je s ekipom »Dunda« putovati naokolo, pokrećući usput upravo barnumsku propagandu »Dunda« i svoje obnove, koja će uporno trajati godinama i odvesti »Dunda«, zahvaljujući Fotezovoj umješnosti, čak i na daleke svjetske pozornice. Proslavio se tako Fotez, ali treba odmah istaknuti, postao je popularan i Marin Držić, za koga je dotad malo tko mario, pa ni znao, a nakon 1938. probudilo se najednom za njega čak i zanimanje znanstvenika, koji se naveliko raspisaše o dum Marinu. No, čitate li im napise, opazit ćete očito da su, pišući o čitavom književnom stvaranju Držićevu, svi pod dojmom uspjeha prve Fotezove predstave. I sasvim je osnovana krilatica, koja se ironično nabacuje, da bez Foteza ne bi danas bilo ni Držića, premda se to u novije vrijeme nastoji pomalo zaboraviti i baciti u zasjenak, mnogi drugi sebi pripisuju svakojake zasluge za Držićev povratak u središte našeg kazališnog, kulturnog i nacionalnog identiteta, a Foteza, ravnotežja radi, pomalo i napadaju i omalovažavaju.

U svom daljnjem kazališnom radu Fotez je ostvario i bolje predstave, ali ni jedna nije dostigla senzacionalan učinak »Dunda«, a Fotezov pokušaj da noviji dubrovački rukopis vrlo relativne i problematične kvalitete (pa i »originalnosti«) »Katu Kapuralicu« afirmira kao književno, kazališno i čak socijalno relevantno otkriće, uspio je uvjeriti samo našu »elitu« (u čemu je Fotez bio majstor), ali ostao je opravdano bez šireg odjeka i objektivno nije prihvatljiv.

Mnogo je zaslužnije spomena i nezaborava, što je Fotez, nakon drugog svjetskog rata, prvi pokrenuo i organizirao »ni iz čega« Dubrovačke ljetne igre, iz kojih ga, kad su se solidno »uhodale«, izguraše, uza svu njegovu poslovičnu spretnost, snalažljivost i »pometsku« virtuoznost u »vladanju ljudima«.

Nije to, razumije se, nikada prebolio, nadao se sve do prerane smrti, kako je i u štampi skromno isticao, da će mu se kao mala satisfakcija omogućiti još barem jedna režija na igrama, gdje se zaista »svaki vrag« isprsava, ali nije to doživio.

Ali, nakon što je nestao, nazvaše, mislim, neke stepenice u Dubrovniku njegovim imenom.

Velikodušno, kad je već bilo sigurno da on ne može više tuda proći, da nekome smeta...

Kako je u mladosti počeo, Fotez je, »oslobođen« praktičnog kazališnog rada, još marljivije nastavio pisanjem novinskih bilješki, reportaža, raspravica itd. i svojim još omiljelijim putovanjima po svijetu.

Knjiga »Kazališna hodočašća« sadrži četrdesetak Fotezovih »izvještaja« s takvih lutanja, od Londona do Moskve i Brna, obavljenih i, valjda, odmah opisanih, od 1935. do 1965, s prikazima pojedinih predstava i općenitijih kazališnih situacija u stranim gradovima i zemljama.

To je, u stvari, izbor, koji je izvršio urednik knjige Branko Hećimović iz mnoštva rukopisa ostalih za pokojnim Fotezom, dodavši tim napisima objašnjenje o svom radu oko toga u »Napomeni« na strani 219—220. i u uvodnoj riječi »Marko Fotez i njegova kazališna hodočašća« (strane 5 do 10). Ovih nekoliko stranica pravi su mali esej, informativan, temeljit i iscrpan, o Marku Fotezu i njegovu radu, najbolje što je o njemu dosad napisano, pa će i ostati za »trajnu upotrebu«.

Sami Fotezovi članci pisani su živo, kultivirano, s mnogo pametnih i stvarnih opažanja iskusnog kazališnog radnika, koji pišući ne nastoji da istakne svoju »superiornost« i »kritičnost« nego se trudi da nam, analizirajući i cijeneći tuđa solidna kazališna nastojanja i vrhunske afirmacije, izvuče iz njih konstruktivne pouke za naš kazališni rad, koji uporno bezglavo vrluda.

Ostaje, ipak, pitanje, koga će ti izvještaji privući, odnosno, hoće li nekome »koristiti« Fotezova knjiga.

Stariji kazališni radnici, ukoliko ih još ima, pa i isto takvi ljubitelji kazališta, pročitat će je, ipak, sa zanimanjem, obilno natopljenim nostalgijom, jer vrijeme njena postanka već je »užasno daleko« za današnja vremenska mjerila (čitavih dvadeset godina!), a našim suvremenim samouvjerenim teatarskim genijalcima sva opisana impozantna kulturna dostignuća ili su nepoznata (tko od njih zna npr. za Gustava Gründgensa i njegova značajna tumačenja Mefista sa

str. 195. i dalje?) ili su po njihovom shvaćanju nepotrebna, a po našem njima nepristupačna i neshvatljiva.

»Svrsishodnosti« ove knjige bio bi neophodan čitav mali leksikon imena i drugih podataka, koja se u njoj prikazuju, jer su mnogi kazališni velikani već sišli ne samo s kazališne nego i sa životne scene, ali to bi značilo povećati knjigu za nemali broj stranica, a i tko bi se tog posla htio i znao latiti?

Novim kazališnim poslenicima i prijateljima ne bi, ipak, i bez tih komentara bilo na odmet da je pročitaju: ako znadu uočiti bitno i trajno u tim feljtonima, mogu naučiti da npr. pojednostavljena ili »stilizirana« scena može, točnije mora, biti koncipirana zaista originalnom i smislenom inventivnošću, a ne isforsiranim ekstravagancijama scenografa i »režisera«, koje nimalo ne pomažu razumijevanju scenskog teksta, zatim kako se glumačkim izrazom »može kazati sve ono, što se ne može izgovoriti« (str. 147. i drugdje), kako najveći (i ne više premladi) engleski glumci mogu u 24 sata odigrati u tri zaredne predstave, recimo, Leara, Otela i Malvolia bez trunke umora ni umjetničkog popuštanja (što je dokaz o svjesno i brižno njegovanoj kondiciji umjetnika i čudesne mogućnosti umjetnikove transformacije u najrazličitije likove!), kako se u radu glumačkih ansambla u svijetu poštuju autoriteti, bez prepotentnih »intimnosti«, kako se čitava veličina engleskog i ruskog teatra temelji i danas na poznavanju, trajnom izučavanju, usvajanju i nastavljanju tradicije, kako nove tendencije, pa i eksperimente, koji se javljaju u suvremenim kazališnim nastojanjima ne valja a priori odbacivati, ali ih treba znati ocijeniti, vrednovati, i, ako donesu neku zaista pozitivnu prinovu, tek onda je prihvatiti itd. itd.

U tom smislu Fotezove putne bilješke i opažanja mogu i zainteresirati i inspirirati mnogu korisnu sugestiju, ako ih znamo čitati, kako je natuknuto.

Fotez to i želi, kad neprestano ponavlja, osobito na kraju gotovo svakog svojeg članka, kako bi se ovo ili ono moglo (i moralo) i u nas uvesti i provesti.

Svakako da bi, ali nam, na žalost, te želje i savjeti djeluju kao naše ustaljeno divljenje kako su npr. ljubljanske ulice čiste kao svetište, ali zagrebačke, ipak, ostaju smetište...

Drugoj knjižici ove serije »Iz prakse« Georgija Para teže je naći opravdanje, što je objavljena, osim ako se htjelo njom sačuvati dokumenat stvarne situacije nekih kazališnih aspekata naših dana.

Georgij Paro (rođen 1934, osim Georgij nazvan u teatru Žorž, premda bi bilo prisnije da bude samo Jure kao, recimo, ugledni drugovi Kaštelan ili Bilić), upao je već prije završetka studija, kao još neizgrađen čovjek i artist, u aktivan »rukovodeći« rad dramaturga i redatelja čak i u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu, pa se od tada snalazi kako zna i umije.

Današnji poletarci imaju takve mogućnosti prodora: nekada ni glumac, a kamoli redatelj, nije mogao ni blizu centralnog Kazališta prije višegodišnjeg »provjeravanja u provinciji«, a i spretni Marko Fotez uspio je plasirati u HNK kao svoju prvu režiju već spomenutog svog prvog Dunda, koji je odlučio čitavom njegovom budućnošću, tako da ga je uvježbavao nekako poluprivatno i izvan redovitog kazališnog rada, zahvaljujući razumijevanju i srdačnosti jedne drage grupe glumaca na čelu s nezaboravnim velikim glumcem i isto takvim »gospodinom«, odavno pokojnim Strahinjom Petrovićem, dok Dubravko Dujšin kao direktor drame nije htio ni čuti za »Dunda« kao normalan dio repertoara, ali ga je, nakon uspjeha, kasnije sam režirao i čak glumio starog dunda, ovo drugo sasvim bez potrebe. To je historijska istina o prvom »Dundu«, premda je naši pojedini »objektivni historičari« drugačije prikazuju iz ovog ili onog razloga.

Kako je tekao brzi uspon Parov od početka 1956. do danas, kad je od 1976. čak i »umjetnički rukovodilac dramskog programa Dubrovačkih ljetnih igara« (što praktički znači »glavnoodlučujući« u toj oblasti), navodi se potanko na omotnici ove knjižice, uz nabrajanje svih njegovih aktivnosti, šarži, primljenih nagrada, boravaka u SAD itd.

Iz svega toga trebalo bi zaključiti da je Paro jedna od najkonstruktivnijih ličnosti savremenog hrvatskog, pa i jugoslavenskog kazališnog života, ali to se, na žalost, ne može reći. Nesiguran je eklektik u izboru repertoara, a njegove režije, uvijek »cerebralne«, recimo pučkije »izvještačene« i građene na ekstravagancijama, izazivaju redovito više nedoumica i pitanja negoli priznanja, kao da čitavom njegovom radu nedostaje jasan i siguran temelj i određena čvrsta kičma vlastitosti, da se tako izrazimo.

Pa se neizbježno nameće usporedba s nekim drugim redateljima njegove generacije, koji su se činili neusporedivo perspektivnijima, čak su to više puta i dokazali, a, eto, ostadoše nekako po strani, utjecajem zvijezda, što li...

Svih sedamnaestak napisa u Parovoj knjizi, objavljeno je već prije u različitim časopisima i drugim publikacijama, kao razgovori s pojedinim glumcima-suradnicima i kao bilješke o svojem radu, pa se može postaviti pitanje o opravdanosti njihova izdanja u knjizi, jer su svi »usputni« i odaju autora kao pripadnika određene vrste današnjih redatelja, koji beskrajno dugo i umno znadu raspravljati, pa i, eto, pisati o »notornoj činjenici zastarjelosti strukture našeg kazališnog organizma, u kojem se sigurnost i komotnost tako savršeno dopunjuju u cvatuće carstvo malograđanštine«. I tako dalje i tome slično. Pa kad netko normalan i barem malo kulturan pročita ili čuje, da bi se npr. »prava«, »nova« itd. kazališna predstava morala stvarati tako da publika ne sjedi više u gledalištu, nego da bude pozvana na pozornicu, da bi se pomiješala s glumcima i zajedno s njima ostvarila predstavu (što je bukvalno isto kao kad bi slikar pozvao nekoga u svoj atelier i turio mu u šake kist da mu pomogne izraditi sliku), svatko zaskočen tom logikom i »novotarstvom« mora pokorno šutjeti (i pobjeći zauvijek od teatra), jer rekne li da su neke stvari za njega blef ili naprosto besmislica, zna se, kakvim će epitetom biti počašćen. Nitko se stoga ne usuđuje do kraja izreći svoj pošteni utisak da teatralac, koji toliko piše o teatru, zapravo ne zna, što je teatar, jer nema za nj ni pravog talenta ni znanja. Zato i govori umjesto da stvara...

Ali redatelji, koji pišu, teoretiziraju, filozofiraju itd. o teatru, množe se, pa i »prave predstave«, koje, naravno, djeluju svojom kvalitetom i fizionomijom i same po sebi izazivaju u gledaocu određen dojam, koji redateljeva »objašnjenja« neće pokolebati. Baš kao što nikakva reklama proizvođača neće uvjeriti pilca da je pravo vino tekućina, u kojoj smjesta osjetiš patvorinu od kemikalija, šećera i sličnog.

Da se potanko analiziraju, rijetko prihvate (prihvatljive su uglavnom neke stare osnove kazališnog umijeća, koje ni »modernisti« ne mogu izbjeći, pa ih nastoje barem izvrnuti) ili da se obrazloženo otklone neosnovane, proizvoljne, pa i apsurdne postavke jedne takve knjige, morala bi se napisati barem trostruka knjižurina, a čemu, ako se i »Večernjakov« Embargo neki dan utekao starom citatu da stotinu mudrih izreka neće pobiti jednu jedinu, recimo bez uvrede, suprotne vrsti.

Jer ako Paro zaista vjeruje da su njegove svojedobne scenske realizacije Matoševe nepodopštine »Malo pa ništa« (koja sama po sebi ostaje jedna, ne baš jedina, mrlja na Matoševoj književnoj »produkciji«) ili s druge strane sasvim određeno i osmišljeno građenog djela »Goge«, koje je za ovu knjigu posebno odabrao kao prikaz svog rada, značajna i prihvatljiva ostvarenja, a ne nešto, što bi svaka kazališna uprava dorasla svojoj funkciji bila morala odbiti, da se teatar i teatarsko stvaranje ne kompromitira, a publika ne dezorijentira — teško bi ga netko mogao uvjeriti o protivnom, premda se točno sjećamo tih predstava, a čulo se i dovoljno trijeznih i stvarnih osuda o njima, uz bojažljive pohvale onih, koji ili ne vide ili se ne usuđuju viknuti da je »Kralj gol«...

Zato nam teatar srlja u bespuća, glavinja u bezdane i otuđuje se od ljudi, kojima je namijenjen. Možda ove stranice imaju namjeru da podignu cijenu autora u očima nekih naših snobova ili, na drugoj strani, političara, jer Paro, govoreći o »mjestu i ulozi redatelja u suvremenom teatru« (str. 199) pet puta redom ističe redateljevo političko djelovanje. No i to je opasna zabluda, jer svaki umjetnik, ako je istinski nadaren i stručno, recimo tako, izgrađen, može politički korisno djelovati, ako je u tom pogledu iskreno uvjeren. Ali obratan put, da netko preko političke spekulacije postane umjetnik, vodi najprije u političku štetu, kako smo vidjeli u više gorkih iskustava našeg filma, teatra itd., koje ovdje nećemo nabrajati, jer su to, uostalom, dovoljno poznati slučajevi.

A treba dodati da svatko može biti samouvjeren, dok hvali sebe i svoju rabotu, ali trebalo bi, ipak, biti oprezniji, kad se kao Paro s visoka dobacuje npr. to (str. 9.) da su u kazališnoj umjetnosti Zagreba »sve brojniji diletanti«.

Bit će ih ponešto, pa i po koji nadrimudrac, šarlatan ili tobožnji kompetentni kolporter nekog autentičnog »zapadnog teatra«, jer još nije bilo niti može biti žita bez kukolja.

Ali bojimo se da bi se s autorom ove problematične knjižice malo tko mogao složiti u tome, što je ovdje žito, a što kukolj i tko kukolj podržava i zašto...

* * *

Centar Zagreba dobio je nedavno četvrto kazalište: uz »veliko« kazalište HNK, njegovu negdašnju filijalu, a sada bivše »Dramsko kazalište«, nazvano naknadno »Gavella«, udaljenu stotinjak koraka od HNK, i »Komediju« na Kaptolu, otvorena je 15. X. 1981. na dnu Draškovićeve ulice u dojučerašnjem kinu »Opatija« nova kazališna dvorana, nazvana »Vidra«, po nadimku, koji davni Dubrovčani bijahu navodno prišili dum Marinu Držiću.

Novo kazalište zapravo je »podružnica« satiričkog kazališta »Jazavac« u Ilici 31, koje osim toga posjeduje i »Noćnu scenu«.

Sve tri scene osnovao je i vodi Fadil Hadžić (rođen u Bileći 1922), novinar, slikar, filmski redatelj i književnik, pa je on u čitavoj Jugoslaviji jedinstven slučaj nekoga, tko ima tri »svoja« teatra, povezana, eto, i imenima životinja. (Jazavac, vidra, kojima je Hadžić u nekom intervjuu bio dodao i »međede«, nazvavši tako direktore naših kazališta, koje je tom prilikom okrivio za sve nedaće i neuspjehe povjerenih im kuća. Tko zna, je li se toga katkad sjetio, kad je nedavno sam postao »međed«, odnosno intendant Hrvatskog narodnog kazališta, gdje je nakon samih nekoliko mjeseci podnio ostavku, postavši tako naš intendant s najkraćim stažom, odnosno, kako se netko našalio, »intendant za biografiju«, jer taj naslov doživotno ostaje i lijepo »figurira« u »curriculumu vitae« i kad izblijedi sjećanje, kako se netko na tom položaju proslavio...)

Svakako, Hadžić se od svih svojih zanimanja najtrajnije zadržao na pisanju komedija, u čemu je lake ruke i prilično spretan u biranju sadržaja iz našeg današnjeg života, koje gledaoci, lakomi kao svugdje i u svim vremenima satire i ismjehivanja svega oko sebe, željno očekuju, a Hadžić im to prividno kuražno servira pod golicavim naslovima npr. »Političko vjenčanje«, »Državni lopov« (a nađe se na programima »Jazavca« i »Hitler u partizanima«, »Drugovi Glembajevi« itd.), ali uvijek uz budnu kontrolu posebnog radara, koji autora opominje, dokle smije ići u diranju »vrućih tema«, a da se ne opeče. Napisao je već priličan broj šaljivih gluma, premda se ne može ozbiljno uzeti davna bombica nekog novinara da je F. H. »hrvatski Lope de Vega, čak i produktivniji od njega«. Razumije se da se Hadžićeve komedije osjetljivo razlikuju među sobom po vrijednosti, bilo ih je i sasvim promašenih, koje su ipak prikazane (npr. po sebi vrlo jeftina, a po opremi vrlo skupa »Muholovka« u »Komediji«, ako se tako zvala, u kojoj su čak filmski snimatelji dolazili na scenu, ali Hadžićeve se šale izvode bez obzira na kvalitet, možda zaslugom kakve tajanstvene vilinske palice), no one uspjelije obilaze neprestano mnoge naše velike i male pozornice, a autor ih neumorno piše dalje, pa možda zaista dostigne gomilu de Veginih preko 2000 scenskih djela...

U počast dum Marinu Držiću — Vidri, patronu svoje treće scene, Hadžić je za predvorje »Vidre« od kipara Ivana Sabolića naručio bistu Marina Držića, od kojega nemamo nikakvog autentičnog portreta. Majstor je, očito po nekom svom modelu, sasvim realistički izradio uspjelu »glavu« suvremenih karakteristika, koja promatrača zaokupi razmišljanjem, da li je to duboko zamišljen mudrac ili podrugljivac, kome diskretan smiješak titra na usnama. Svakako i jedno i drugo na toj fikciji pristaje našoj maštovitoj pretpostavci i simpatijama za dum Marina više nego li umovanje, kakav je zaista naš veliki komediograf mogao izgledati, a bista ugodno djeluje.

Samo se Hadžić zabunio kad je novinaru prilikom otvorenja »Vidre« rekao da je Držić na Sabolićevoj skulpturi »prvi put kao komediograf, a ne kao fratar«.

O Držićevu liku imamo, naime, već tri novovjeke skulpture: od Ivana Meštrovića, koga Dubrovčani pod svim mogućim prozirnim izlikama nisu pustili u Grad, već ga smjestiše u hotelsko naselje izvan »mira«, »Babin kuk«, pa od Antuna Augustinčića, koji je Držića prikazao u kratkoj suknjici i raširenih ruku kao da veli »što vam ja mogu, ljudi, kad ste smiješni!« (taj je kip dobio boravište u atriju dubrovačkog kazališta) i kip Koste Angeli-Radovanija, koji se može vidjeti u dvorištu zagrebačke škole »Marin Držić« u Držićevoj ulici, a na njemu Držić sjedi (također nefratarski kratko odjeven), a kipar je izjavio da ga je prikazao »kao mladog autora-glumca, koji se igra svojim rukama«, što nije previše razumljivo, jer je čitava skulptura izrađena sasvim nerealistički, bez pobližih orta lica itd.

Svakako, otvorenje četvrtog zagrebačkog kazališta donijelo nam je i četvrti kip Držića (postoji i jedan dum Marinov »portret« slikara Dulčića), umjetnički vredniji od prvog repertoara »Vidre«, Hadžićeve nove Komedije »Piramida«. No, što nije, može još biti, mogu se vrednote izravnati!

Zagrebačke slikarske izložbe nisu odavno pobudile takvu pažnju i privukle tolik broj posjetilaca kao kad se 7. travnja 1982, u poznatoj galeriji Schira (Preradovićeva ulica 13), koja mecenatski ugošćuje umjetnike, pojavio slikar Zvonimir Mihanović, rođen 1946. u selu Sitno Donje (Poljica), sa svojim slikama.

Povod takvoj pažnji i pravoj navali interesenata svake dobe i društvene pripadnosti nije bio nikakav senzacionalizam, nego nov i sasvim poseban način slikanja široj javnosti dotad ne previše poznatog majstora, koji je nakon solidnog studija u domovini odlutao na daljnje učenje i rad po zapadnoj Evropi i SAD, gdje je izišao iz anonimnosti izložbama, koje su otkrile njegovu nadarenost, pa je danas član Društva umjetnika Francuske i stalni suradnik svjetske velike Wally Findlay Gallery, kojoj su glavni centri u Parizu i New Yorku, preuzela je potpunu brigu oko organizacije Mihanovićevih nastupa po svijetu, a, razumije se, i prodaje slikâ, koje se odasvud uvelike traže, a majstor dotle može mirno stvarati u svom ateliеru u Splitu.

Čime je, dakle, Mihanović osvojio svijet, ljubitelje, kritiku i trgovce?

Drugačijim slikanjem od onih, na koje smo u novije doba navikli.

Tko uđe u salon Schira, ne može se u prvi mah snaći od ugodnog iznenađenja.

Svuda uokolo vise velike uljene slike, redom dalmatinskih sela i njihovih kuća i luka, lađa i lađica, uz uvijek prisutan uži ili prostraniji pogled na more, a sve skupa na prvi mah djeluje kao povećane fotografije u boji. No, udubimo li se u njihovo promatranje, brzo ćemo uočiti da stvar nije tako jednostavna.

Sve te građevine, kameni zidovi, čitavi ili ruševni, izrađeni su u nacrtu i koloritu doduše krajnjom pre-

ciznošću, ali sasvim originalnim majstorovim opažanjem, osmišljenjem i poetizacijom, koja im, nije pretjerano reći, udahnjuje dušu, da postaju gotovo živa bića, koja nam mnogo pričaju o sebi, o životu ljudi, kojih na slikama (osim u jednom slučaju) nigdje nema, a ipak se njihova blizina intenzivno osjeća, sama priroda, prije svega more u predivnim bojama i raspoloženjima (npr. savršena prozirnost mora nad oblutcima uz obalu, pa toliko pogođeno postepeno zgušćivanje tonaliteta boja površine prema pučini), sva prisutna djela ljudskih ruku i vješto uhvaćene igre svjetla stapaju se jedinstveno skladno u sliku života i zanosnu pjesmu njemu.

Kako je sve to jednostavno, a toliko istinito, prisno i privlačno!

Nekoliko malih akvarela obješenih postrance djeluju posebno profinjeno i toplo.

Stručnjaci su već izanalizirali i definirali Mihanovićevu umjetnost, popratne riječi poznatog kritičara Igora Zidića na malom katalogu izložbe (koji su posjetioci razumljivo brzo razvukli!) pravi su znalački esej, pun upućenosti i suosjećanja s majstorom, koga on naziva hiperrealistom, ali sasvim izdvojenim od njegovatelja takva smjera u modernom slikarstvu.

Mi bismo jednostavnije rekli da su Mihanovićeve slike pravi prozori u jedan nepatvoreni, ali osjećajem obogaćeni svijet, koje bi, čini se, svatko rado imao u svom stanu (primijetili smo da se ljubitelji zanimaju, ali izložene se slike ne prodaju) da bi često zavirivao u njih, u čežnji za tihim prostorima i čistim svijetlim ozračjem, koje u naravi sve rjeđe susrećemo...

V. R.

STARI WILLIAMS I NOVI MROŽEK

STAKLENA MENAŽERIJA glasovitog američkog poslijeratnog dramatika *Tenneessea Williamsa* našla se ponovno na repertoaru HNK u Zagrebu nakon 30 godina — ovaj put u suradnji s Narodnim kazalištem iz Zadra. Ako je to o n d a — i drugdje po svijetu i kod nas — »bio udar... koji nas je... mogao zapanjiti« (Jozo Puljizević u »Večernjem listu« od 22. II. 1982), d a n a s djeluje dublje i snažnije: suosjećajnim svojim prikazom ljudskog jada i nesreće »bez krivnje krivih« potresa čista srca i ispunja ih ganućem što je očit dokaz da se radi o djelu t r a j n e vrijednosti.

Redatelj *Petar Šarčević* nije težio »zapanjivanju« publike, nego se (sasvim ispravno) trudio da zajedno s glumcima jednostavno, prirodno, ljudski toplo, s punim razumijevanjem i bez »freudiziranja« oživotvori taj ozbiljni, istinski humani tekst za koji jedan naš suvremenik napisa da je slatkast. A sve je u njemu gorko: i muke napuštene žene — samohrane majke, i traume invalidne djevojke, i avet siromaštva, i isprazne nade, i završni slom. Posebna je zasluga redateljeva što predstava ni načas nije bila plačno-sentimentalna a onim prozirnim panoom iza kojeg se obitelj povremeno sabire u molitvi prije jela našao je zajedno sa scenografom *Zdenkom Venturinijem* zaista vrlo dobro rješenje.

U ulozi Amande koju je muž lutalac napustio pa je ostala s dvoje djece sama, strepi nad svakim dolarom (jer iz kuće radi samo sad već odrasli sin), živo bi željela udati kćer frustriranu zbog tjelesne mane, s odraslom svojom djecom postupa kao s mališanima, izazivajući, dakako, njihov otpor, vječno se lomi između nade i očaja te bez uspjeha pokušava zavarati i sebe i svoju okolinu nastupila je u punoj glumačkoj zrelosti — ostvarivši lik u svim situacijama dokraja istinit, produbljen i snažno dojmljiv — zadarska glumica *Jelica Lovrić-Vlajki*. Ne vidjeh je od onih dana kad je kao učenica kagrebačke Glumačke škole — već tada zapažena od kritike — sudjelovala u školskim ispitnim produkcijama (»Na Božjem putu« Ahmeda Muradbegovića, »Proljetno jutro« Milana Ogrizovića) i postizala prve »prave« glumačke uspjehe u epizodnim ulogama Papandopulove »Sunčanice«, Zagorkinih »Jalnuševčana«, Marušićeva »Vilenika«, Herczegovih »Kćeri gđe Gjurković«, Thomasove »Charleyjeve tetke«... Ovaj susret s njom bio je stoga to ugodniji a Zagreb može samo žaliti što je izgubio glumicu takva kapaciteta. Za *Katiju Zubčić* koja je igrala nesretnu djevojku Lauru napisao sam svojedobno (govoreći o varaždinskoj predstavi »Sjene borca« Seana O' Caseyja — »Marulić« 5-6/1980) da je glumica velikih mogućnosti. Drago mi je što se nisam prevario. S punom uvjerlivošću i finim osjećajem za nijansu dočarala je povučenost, proplamsaje nade, mirenje sa sudbinom, dobrotu i plemenitost siromašne i hrome djevojke kojoj se sav život sveo zapravo na bavljenje sitnim staklenim životinjama-igračkama od kojih je sastavila cijelu menažeriju; gradila je svoju ulogu »iznutra«, pa je iz tog izvorišta potekla i izvrsna psihološka karakterizacija Laure i njen fizički lik — od hoda do nervoznih, izlomljenih pokreta ruku. U velikoj ljubavnoj sceni adekvatan joj je partner bio *Miro Šegrt* u ulozi površna, brbljava kicoša no ipak čestita mladića a kao Tom (sin i brat) i ujedno komentator i tumač zbivanja predstavio nam se *Božidar Orešković:* glasovno izvanredan proveo je dosljedno redateljevu (a sigurno i svoju) uspjelu koncepciju toga lika; glumcu njegovih kvaliteta jamačno neće biti teško odigrati na reprizama uvjerljive scenu pijanstva (na premijeri tek nabačenu).

Kostimografkinja *Vjera Ivanković* naročito je uspjela Amandinom gala-toaletom dok je glazba *Igora Kuljerića* bila sasvim u skladu sa zbivanjem. Djelo se izvelo u dobrom prijevodu *Ive Juriše;* tek mjestimice kvarila ga je nelijepa pasivna konstrukcija tipa: nju se moglo vidjeti.

* * *

I dok je tako Williams u »Staklenoj menažeriji« zaokupljen nesrećom jedne obitelji, Poljak *Slawomir Mrožek* prikazao je u svojoj drami PJEŠICE zlu kob čitava jednog naroda (i čovječanstva) zahvaćena ratom — raščlanivši je ipak na niz pojedinačnih sudbina. Na pustu provincijsku željezničku stanicu sabiru se najrazličitiji parovi i pojedinci da uhvate vlak koji bi ih odvezao što dalje od sadašnjeg zla. Vlak, međutim, protutnji ne zaustavivši se, no zato staje rat, dolazi do preokreta, pojedini bjegunci već su u službi nove vlasti (dok se drugi nastoje dokopati Zapada) a pjesnik samoubojica pojavljuje se s »onoga svijeta« (koji, eto, i te kako zanima i muči mnoge suvremene pisce). Unatoč svojoj razrođnosti (realizam — naturalizam — simbolika) i naglim nedovoljno obrazloženim promjenama na kraju, ovo je Mrožekovo djelo snagom svoje humanosti i istine svakako pri vrhu suvremene svjetske dramske produkcije. Uprava *Teatra ITD* postupila je vrlo dobro stavivši ga na repertoar i povjerivši njegovu realizaciju *Miri Međimorcu*, istaknutom hrvatskom redatelju: bio je dostojan partner velikom piscu i stvorio predstavu koja će sigurno poživjeti, nadahnjivati našu kazališnu sadašnjicu te ući u povijest našeg teatra.

Bez vrsnih glumaca takav uspjeh, dakako, ne bi bio moguć. *Pero Kvrgić* u ulozi oca dodao je galeriji svojih antologijskih likova još jedan takva intenziteta da će se dugo pamtiti. I čovjek zapravo ne zna je li bio bolji u brizi i ljubavi za sina, u strahu pred bombom i naoružanim poručnikom razbojnikom, u preuranjenom veselju kako će divno biti poslije rata (jer će se smjeti glasno i slobodno govoriti, neće se trebati oprezno okretati čuje li te tko, neće biti doušništva) ili u pijanstvu kad se do te mjere poživinči da naočigled sinu i drugim bjeguncima izvrši obljubu. A nedugo prije toga nije dozvolio da se pred sinom pjeva o ljubavi! I istukao ga je jer mu se učinilo da dječak ne poštuje njegov očinski autoritet... *Radoslav Milenković* imao je na početku svoje karijere u Zagrebu sreću i čast biti (kao sin) partnerom velikom glumcu. Nije promašio. Redatelj ga je — premda neki dijelovi teksta tome proturječe — učinio pomalo retardiranom osobom, i mladi se glumac tome disciplinirano podvrgao, no unio je u taj simpatični lik mnogo mladenačke neposrednosti, naivnosti, iskrenosti i osjećajnosti; uspješno je prikazao i sinovo sazrijevanje što kulminira u jednostavnom, toplom stisku očeve ruke u znak oproštenja. *Marija Kohn* bila je također »ugaoni kamen« pred-

stave: pohlepu, lukavost, licemjerje, raskalašenost, nesmiljenost — a na časove ipak i meko srce — sirove babe švercerke dočarala je u velikom stilu, vrlo slikovito i potpuno uvjerljivo. *Nataša Maričić* igrala je njenu kćer i gotovo bez riječi izvrsno oživotvorila trudnu, priglupu ali dobru seosku curu. (Igrala je i — također »nijemu« — Kleopatru što prati Superiora kad dolazi s drugog svijeta.) *Boris Buzančić* upravo je idealno interpretirao superiornost Superiora, bogata i čuvena pjesnika, egzaltirana intelektualca i osvajača ženskih srdaca koji se izuzetnim, teškim prilikama s mukom prilagođava, no ipak pristaje da mu za dezinfektor poslije brijanja — kad je već nestala »eau de Cologne« — posluži »eau de Pologne«, tj. rakija. Treba samo vidjeti i čuti blistavu maniru kojom on diskutira s učiteljem i majstorsko »držanje na uzdi« svoje ljubavnice! (Što kasnije na njenu očitu nevjeru uopće ne reagira, to ide na račun autora i redatelja.) *Vera Zima* bila je jednako dobra kao pokorna zaljubljenica, pijana razvratnica i vatrena agitatorka, *Ratko Buljan* vrlo je uspješno uobličio zasukanost vulgarnog materijalista, zaluđenost polit-agitatora i priglupost ljubavnika koji ne vidi da je zapravo nasamaren, *Rajko Bundalo* uspio je zagonetnom sviraču dati prizvuk nestvarnosti, *Pero Juričić* uvjerljivo je prikazao kameleonštinu i brutalnost poručnika Zielinskog a *Slobodan Milovanović* dobro se snašao u ulozi njegova pustolovnog pratioca Dugonje.

I briljantna scenografija *Zvonka Šulera*, primjereni kostimi *Doris Kristić*, nadahnute maske *Sonje Kožarić* (posebno maska učiteljeva i sviračeva, dok bi babina morala djelovati ponešto starije), glazba *Igora Kuljerića* kao i tonsko-svjetlosni efekti (pod vodstvom *Branka Vodeničara* i *Livija Marečića)* znače vrijedan udio u uspjehu ove izuzetne predstave. Valja svakako spomenuti i prevodioca *Mladena Martića.*

Mirko Petravić

REŽIJSKE PETLJANCIJE GIANCARLA DEL MONACA

Vraški je teška stvar biti sin slavnog oca, i to još slavnog opernog pjevača. Dobri poznavaoci opernih svjetskih zbivanja zasigurno će zamijetiti da govorim o slavnom Mariju Del Monacu i njegovu sinu Giancarlu. Direkcija zagrebačke Opere nakon dugog niza godina nepozivanja poznatih pjevača i opernih redatelja odlučuje se za gostovanje nikoga drugoga nego Giancarla Del Monaca (sada intendanta u Kasselu). Naivni će operni posjetilac pomisliti da se nešto mijenja u ovoj našoj Operi. Dobri poznavaoci domaćih opernih zbivanja međutim znaju da to nije nikakav mudri potez uprave naše Opere, nego, čini se, samo izmjena umjetnika, pa se sada pitam tko će se od naših dirigenata pojaviti u Kasselu za dirigentskim pultom (da li možda Belamarić?). Eto, miješam se u sveti sistem »ja tebi — ti meni«. Pogledajmo radije što je Del Monaco mlađi napravio u novoj izvedbi Mascagnijeve »Cavallerije rusticane« (ili »Seoske časti«) prezentiranoj 16. veljače o. g.!

Moram reći da se radi o cijelom nizu nepodopština tatinog sina koji je inače u nekoliko intervjua u našim časopisima i dnevnim listovima tako lijepo ocrtao nespremnost, nedisciplinu i neprofesionalnost našeg opernog ansambla. (Kad je moja malenkost to ustvrdila nebrojeno puta, pojedini su se listovi oglušili i nisu takve iste konstatacije htjeli objaviti na svojim stranicama!!!) No, počnimo redom! Govoriti o nekakvoj avangardnoj postavi obnovljene »Cavallerije« samo zato jer je Del Monaco mlađi cijelu radnju prebacio u grčku tragediju i obukao sve pjevače u užasno crnu boju, odnosno kostime — nema smisla. Mislim da bi bilo daleko avangardnije da je cijelu radnju prebacio u rokoko jer tada bi se, recimo, Santuzza pojavila u krinolini a Turiddu s perikom koju ne bi mogao tako beskrajno češljati kako je to činio tenor Bušljeta sa svojom kosom što se kao redateljski avangardni potez najviše razine posebno dopalo Mariji Barbieri u prikazu nove postave emitiranom u jednoj od njezinih biser-emisija na Radio-Zagrebu! Tom crnim redatelj je vjerojatno želio naglasiti dramatičnost (sic!) radnje, pa je zato i Santuzzi (koja se cijelo vrijeme prenaglašeno drži za trbuh kako bi nam pokazala da je u drugom stanju i da pati) dopustio cijeli niz preforsiranih reakcija. Ona će na kraju opere, kada se začuje povik: »Ubiše kuma Turiddua«, prasnuti u histerični smijeh da bi glumu završila bolom i tugom. Takva reakcija Santuzze, koja još uvijek voli Turiddua, nema baš nikakve osnove. Još manje kod ovakve Santuzze koja za čitave glavne Turidduove arije (oproštaj od majke) može čuti kako Turiddu moli majku da čuva Santuzzu ako se nešto dogodi (naravno, u novoj režiji Turiddu nema pojma da Santuzza sluša njegov oproštaj). Ovakvih nelogičnosti bilo je napretek. Ne znam čemu je poslužila scena u duetu kada Turiddu udara Santuzzu. Sama glazba svojom linijom i pjevačkom frazom sugerira odnose između likova, a ne prenaglašena gluma! Iz meni nerazumljivih razloga Lola pjeva svoju cijelu ariju iza pozornice, a da ne govorim o nekim nemogućim pozama glavnih protagonista koji moraju bez ikakva povoda pjevati u poluležećem stavu itd. Scena u duetu u kojem se Turiddu i Santuzza dodiruju rukama po licu lijepa je, ali oprostite, gospodine Del Monaco mlađi: viđeno je to već toliko puta u filmovima i na sceni! Glazbena je realizacija varirala. Belamarićeva tempa bila su svakojaka (uvertira prepolagana) a u čuvenom intermezzu gudači su svirali bez finoće i bez potrebnog brija u drugom dijelu. Ivanka Boljkovac kao Santuzza bila je glasovno suverena i uvjerljiva iako bismo u gornjem položaju poželjeli manje mijenjanja boje. Imala je nekoliko prekrasnih pijana u ariji i znala je poentirati dramska mjesta. Očit napredak ove mlade pjevačice. Viktor Bušljeta kao Turiddu siguran premda pomalo umoran i bez sjaja. U pojedinim frazama ostao je na kraju bez potrebnog daha (apoggio vjerojatno ne radi besprijekorno!). Pošten umjetnik i danas u Jugoslaviji najupotrebljiviji tenor kojeg imamo. Arija mu je bila otpjevana pravom dramatikom. Tko je iz penzije izvukao Duška Kukovca da pjeva Alfija — nije mi jasno. Nastupnu ariju i teški duet sa Santuzzom jednostavno ne može više tehnički svladati. Gordana Marić kao Lola i Mirjana Đorđević kao majka u granicama solidnosti. Del Monaco mlađi dovukao je iz SR Njemačke i scenografa (Gunther Schneider Siemssen) i kostimografa (Silvia Strahammer). Zborovođa nije bio uvozni: Zoran Juranić.

U Leoncavallovoj realističkoj operi »Pagliacci« bio je mladi Del Monaco sretnije ruke, no i ovdje je smetala preforsirana zbrka i metež na pozornici u scenama sa zborom. Radnja je opere smještena na nekakvu gradsku periferiju pri čemu je redatelj slijedio uobičajene klišeje operne režije. Pojedini su protagonisti u glumačkom pogledu postigli zamjeran uspjeh (na primjer Filippi). Pjevači su uz solidno ostvarenje orkestra pod vodstvom Mire Belamarića bili slabije sreće. Ružđaku više ne ide prolog (dva su visoka tona iznad dometa ovog pjevača, dok je kao Tonio imao lakši zadatak). Nadu Ružđak gotovo nismo čuli, i nikako mi nije jasno tko to dopušta našim primadonama da same izabiru uloge. Piero Filippi kao Canio pokvario je na žalost ubrzanjem glavnu ariju a i u trećoj, najosjetljivijoj, ariji bijaše općeg lovljenja s orkestrom. Ugodno iznenađenje u pjevačkom i glumačkom pogledu bio je mladi gost iz Beograda bariton Goran Gligorić, muzikalan i s izjednačenim registrima. Radi se o sigurnom pjevaču atraktivne pojave. Franjo Paulik pouzdan dok su manje uloge pjevali Josip Lešaja i Zvonimir Gerbavec. Zbor precizan u svojim glavnim brojevima i pokretljiviji nego inače. Isti scenograf i kostimograf kao i u »Cavalleriji rusticani«. Dok pišem ove retke, davano je već šest ili sedam predstava a da se alternacije (toliko najavljivane) još nisu pojavile. Možemo li ih očekivati tijekom ove sezone?

Siniša Hrestak

»IKAVICE, DUŠO NAŠA«

Knjiga proze i ponešto pjesama »Ikavice, dušo naša« pjesnika Mirka Validžića Čelkanovića (izdavač je sam autor a tiskana je u Đakovu god. 1982) dobrodošla je i zbog književnih i zbog jezičnih razloga.

Pisana s okusom zavičaja, nije ni privatistički zavičajna ni folklorističk provincijalna. Autorova sjećanja iz djetinjstva i mladosti ne osiromašuju je samodopadnom narcisoidnošću, već obogaćuju toplinom nezaboravljena ognjišta i upornošću opstanka i trajanja.

U knjizi Validžić biografsko-autobiografski priča o svom rodu koji se je negdje s bosanskih planina spustio nadomak moru, pod Prominu visoku planinu. Potresna je to priča, tužna i vesela, grka i optimistička. Nije pisana patetično i nekritički zaljubljeno, već s ponosom za vrijednosti i razumijevanjem za ljudske slabosti. Sudbina Validžićeva roda u malom je sudbina hrvatskog naroda. Selidbe, vječne selidbe. S brda u doline. Iz dolina ponovno u brda. U svijet, ali ne i iz svijeta.

Svaki narod je u svojoj pretpovijesti i povijesti selio za suncem, u potrazi za vedrilom neba. Hrvati nisu izuzetak. Međutim, što je kod drugih prolazno stanje, kod nas je trajno. Iz Irana na Kavkaz i obale Crnoga mora. S Kavkaza u Zakarpatje. S Karpata u Panoniju i na Jadran. I tek što smo se stopili, pribrali, Turci nas raspršuju na sve strane. Poslije odsudne bitke u Vražjem vartlu krbavskoga polja naše selidbe ne prestaju.

Iako se ne povodi za ukusom suvremenih naraštaja, Validžić piše po njihovu ukusu — kratko i jezgrovito. Jer mnogi se današnjici, ne priznajući da ne znaju, neće i ne vole čitati, od čitanja brane ispričajem kako nemaju vremena za epska štiva (iako imaju vremena za epska stajanja u kafićima). Kratka je priča u književnosti ono što i crtež u slikarstvu, magijsko umijeće. Bujicama riječi i debelim namazima boja katkada se može prikriti siromaštvo mašte i praznina plohe ili platna, dok književna crtica i slikarski crtež govore jasno, ako govore. Zato volim lisnu prozu nenadmašivoga Frana Mažuranića. I paučje crteže Dürerove, prozračne Lackovića Croate. Oduševljen sam portretima najboljega hrvatskoga portretiste Bruna Bulića jer pod kožom portretiranih struji crtežje života.

Validžićeva knjiga ne bi bila zanimljiva da je samo pobudna u povijesno-sudbinskom smislu. Ona je prije svega vrijedna po tome što je književno uspjela. U njoj ima i selskih prela, i bacanja kamena s ramena, i opisa seljačkih poslova, ali to nisu samo puki folklorni zapisi. Na njegovim se sajmovima gogoljevski sočno smije i jede, pjeva i plače. Trpka svagdašnjica začinjena je humornim odahnućima, šalom i veselom poskočnicom. Oštrina krša ublažena je mekoćom livade. Rosna ruka jutra otire crni znoj grbljenja nad motikom. Ako je danas zlo, sutra će biti dobro. »Sve u svoje vrime, samo čovik ne smi sumnjati.«

»Naš se čovik ženio ne samo da spava u zajednici već da svojoj kući poveća članove, poslenike, učvrsti rod, razgrana deblo, što više poveća kolino, ojača krv.« Ovaj motiv ugaoni je kamen svih Validžićevih priča. To je taj kameni umećaš dida Čelkana s kojim je lakše dočekati sudnji dan. »Dok je dice, bit će svita, smija i radosti. Ne će se ugasiti vatra na kominu.« Ovu temu Validžić nije izmislio, niti je nametnuo. Nametnula ju je žalosna stvarnost koja se nije mogla obići ako se htjelo u srži biti istinit. »Sve list po list otpada, a mi ostajemo samo . . .«

Validžić spretno i okretno veze svoje priče, poput vezilje kojoj nije potrebno gledati ni u iglu ni u vezivo. Neke priče priča bez određene namjere. Priča radi priče i radi užitka pričanja. Što takva priča na kraju uvijek ne završi veselo, nije kriv autor priče, već priča. Tako je i u priči »Stara i nova kuća ili Raskrižje vri-

mena«. Počinje šalama i pošalicama, zadirkivanjima uz vino i janjetinu. Besidi i ćakula neobvezatno, po domaću. Puna je zvonkih riječi i rečenica zvonjelica. Odjednom, na koncu, čovjek je ostao sam. »Život ga je nosio na bunice i vrila, u bezdanke i prsace, niz klisure i dubance, okritao, privrtao, ranjavao i ličio, dograđivao i razdirao. Sidio je sam samcat, budan i zamišljen. Čuo je disanje stabala, zov tišine, tonulost noći i jeku zvizda. Nestajao je, vraćao se, povećavao i jizdio u neodređenosti.«

Ova Validžićeva knjiga, »prvi snop domaćeg žita u ikavskom izražaju«, književni je događaj. I nezaobilazna u Validžićevu književnu stvaranju i ljudskom osmišljenju. »Vraćam se trajno svome rodnom ognjištu, selu, mistu, svojim ocima, predima, seljanima. To je moje, tu sam ja cilovit, čistokrvan, osmišljen, dugovičan, neuništiv. Bez određene zemlje, krvi, oca, majke, didova i pradidova, povisti, ponosa — ne možemo biti ljudi. A ja uvik nastojim biti istinski potpuni čovik.« Knjiga je nabijena istinskim životom. Kao i u svakoj dobroj knjizi, junaci njezinih priča ne otimaju se dobru i zemaljskim radostima, ali i ne bježe od patnje. Ispod naoko mirne površine teku ponornice zla, za leđima se skriva nož, ljudi se povukodlačuju u neljude. Jer mir je samo kratko zatišje između dva rata, dobra kap melema na pregolemu ranu mržnje, veselje predaha dugu križnom putu trpnje. Validžićeve priče žive punim životom ne zato što su, kako kaže autor, istiniti događaji iz njegova sela, njegove obitelji i njegove rodne župe, već što su izmiješane iz dobroga brašna i oživljene umjetničkim kvascem.

Knjiga je napisana ikavicom i duša joj je doista ikavska. Autor u svojoj ispratnici kaže da to namjerno nije ikavština njegova mjesta, nego općа, »ne od mene, već od svih stolića otkad postojimo i njome govorimo«. On ovom knjigom oživljuje jednu dobru pomalo zaboravljenu i zapostavljenu tradiciju. Ipak sam poželio i požalio što u njoj nema mjesne ikavice jer ona ne bi naškodila općoj: dala bi joj više soka i životnosti. Svoj smo književni jezik uškopili kad smo iz njega izbacili čakavicu i kajkavicu, a ostavili jedino štokavicu, i to uskogrudnoga maretićevskog tipa. Sterilni hrvatski književni jezik oživjeti može samo potpuno prožimanje svih hrvatskih narječja.

Autor u ispratnici citira poruku molisanskoga Hrvata Nikole Nerija (1761—1799): »Nemojte zabit naš lipi jezik.« A zabili smo ga. Još prije desetak godina u talijanskoj pokrajini Molise govorilo se hrvatskim jezikom i naglaskom kakvim su početkom 16. st. govorili primorski Hrvati, jezikom Marka Marulića i njegovih suvremenika. Upozoreni su na to naši jezikoslovci. I predloženo im je da se taj jezik snimi ne bismo li doznali kako treba čitati »Juditu«. Kao i obično, jedinstvena je prigoda propuštena iako je trebalo jedino više dobre volje i svijesti nego novaca. Otkad su asfaltne ceste ušle u Molise, otišao je stari lipi hrvatski jezik iz njih. Zato barem poslušajmo Mirka Validžića: nemojmo zaboraviti i ovo malo ikavice što nam je ostalo.

Tomislav Heres

»MEDITERANSKA POEMA« ANTE PARČINE

Susreti s pjesnikom Splita Antom Parčinom počeli su i teku već od »davnih«, predratnih godina kad smo njegove prve stihove čitali po đačkim listovima i almanasima. Sreli smo se zatim u prvoj lirskoj knjizi (Opijumske draži, 1935) pa — nakon dugogodišnje pauze — ponovo, u kozerijama (Sjora Paškva i sujevremeni mali svit, 1964); slijedi knjiga proze (Iz svjetla i mraka, 1970) i poezije (Odjeci srca i uma, 1972), zatim knjiga na čakavštini (Kum Martinova fološofija, 1975) i sentimentalna i nadasve originalna lirska rukovet (Split kojega višje nima, 1977). Poslije knjige s dvije drame (1978) nedavno je objavljena Parčinina *Mediteranska poema* (Split, 1979) kojom se pjesnik iskazuje u vrlo zanimljivom i — može se reći — novom svjetlu. Jedinstvena po zamisli, poema je opsežna, obuhvaća 45 pje-

vanja (stavaka), djelujući kao simfonija prošlosti i sadašnjosti, kao povijesna revija utvrđenih lica, šarolik i živ odslik ljudi, duha, mentaliteta, flore, faune, vješto spleten gobelin života u okviru koji nosi naziv MEDITERAN; dakle riječ je o spjevu u kojemu mnoge pojedinosti bude bujne asocijacije na povijesne mijene i promjene, iznoseći pred oči čitatelja beskrajni defile lica od kojih je ostalo još samo ime, a sve drugo je prah i pepeo, sve je prohujalo a opet sve je i prisutno, sve je proteklo i protiče u znaku mijene i promjene, u znaku vječite igre života i smrti, sastanka i rastanka, uzdaha i suze, sjete i uspomene: »O, gdje su grčke, rimske galije, /sudbine nošene uz obale daleke / u službi moćnika /sa ždrijebom Moloha?« (str. 17).

Mediteranska poema zanimljiv je spjev i stoga što se osjeća da ga je pjesnik sačinio spontano i u nadahnuću, s lakoćom i sa zanosom iza kojega stoji opsežno poznavanje mnogih povijesnih pregiba i zbivanja koja su se od davnine odvijala u modrikastim mediteranskim prostorima. Čak i s nešto mladenačkog žara pisao je Parčina ovu svoju poemu koja bi nesumnjivo svojom kvalitetom zasluživala pozornost naših književnih recenzenata pa i izdavača, upravo u posljednje vrijeme probuđenih splitskih koji su, kao što čitamo, blizi dalekima, a daleki onima koji se nalaze u njihovoj neposrednoj blizini.

Napisana dakle kao »u jednome dahu«, ova Parčinina poema čita se sa zanimanjem i radoznalošću; u njoj nema nezanimljiva spjeva jer je ritmična, živahna i protkana lirskim detaljima te samo ponegdje djeluje nešto sirovo i kao u odlomcima nedorađeno, što međutim nije ozbiljnija zamjerka. Pjesnik je držao potrebnu mjeru te nigdje nije suviše razliven, preširok, nepotrebno raspričan, stihovi mu teku lagano, tečno, čas laki: puni sunca, vode, neba i ultramarina, čas teški i smračeni: krcati oluje, groma, lomova i sudara. Već i sam naslov sretno je odabran. Riječ je o mediteranskoj poemi koja se i geografski poklapa s obuhvatnošću svoga naziva. Nema sumnje u to da je Parčina napisao originalno i vrijedno poetsko djelo, puno života, krvi, mora, sunca, vjetrova, poemu u kojoj se susrećemo sa stoljećima, ali istovremeno i s današnjicom, dakle s vječnim životom koji je stalno u toku, u protoku, u kojemu je čovjek prolaznik, sitno pješčano zrnce; poemu koja život slika i slavi, koja nas vodi stazama povijesti i snova, odjekujući jednakom sjetnom žicom — u mrmoru o životu koji je i veličanstven i strašan, i krvav i uzvišen, i težak i opojan. U stihovima ima misaonosti, ima vedrine, ima tuge, ima ideja i istina, a sve se to sliva u pointu optimizma u šarolikim poetskim varijacijama: »O, došlo je vrijeme da golub / s nekadašnjih bara, / tihe sanene luke podno Marjana, / s božanskom divovskom snagom, / s grančicom mira u kljunu/ obiđe sve zemlje, obale i vàle / s borovima, smrekom, agavama, / da nam raznese bratske pozdrave / srdačne, plamene, / svim zemljama i narodima/ mudrost poruke s lotosa / ljubavi, sloge, mira . . .« (str. 75). I, kako je i A. Parčina jedan iz generacije kojoj se na leđima prelamala evropska povijest, jedan od pisaca koji jučer nisu (zbog zlih prilika) uhvatili dovoljno maha a danas ih rado ispuštaju i zaboravljaju, pa im je teško ponovo uzletjeti, više je nego potrebno reći da mu se nehajem i nebrigom čini nepravda, kako u prigodi pojave ranijih djela, tako i sada kada je riječ o djelu koje je zanimljivo i vrijedno pjesničko ostvarenje.

I. B-vić

ZAHVALA KONAVLIMA

Jovan Vukmanović: KONAVLI. Antropogeografska i etnološka ispitivanja, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd 1980, str. 476

Pisac je od 1939. do 1975. »redovno . . . svake godine, osim u toku rata« posjećivao Konavle i ovaj rad jest plod njegovih »odanih terenskih i arhivskih ispitivanja«. Pomoć je dobio »prije rata od Australijanske zadužbine pri Univerzitetu u Beogradu i u novije doba od nadležnih kulturno-prosvetnih vlasti u SR Crnoj Gori«. Djelo je tiskala SANU na temelju izvješća svojih članova, akademika Milisava Lutovca, koji je i urednik izdanja, i dopisnoga člana Obrena Blagojevića.

Ne kanim pisati o knjizi kao plodu narodnoznanstvena istraživanja iako bi ona i u tom pogledu zaslužila temeljitu verifikaciju i redakciju, budući da bi dijelove valjalo kronološki ili sinkronički ujednačiti, terminološki iscizelirati i uravnotežiti, u podacima i dijelovima ažurirati a u literaturi apsolutno kompletirati. No to je predmet ozbiljne etnološke kritike kojoj se nadam. Kanim upozoriti kako je pisac pogrešno i zlonamjerno pisao o narodnosnoj i konfesionalnoj prošlosti Konavala, izuzimajući ih iz cjeline hrvatskoga naroda. Želim reći da je to nepošteno, kratkovidno, zastarjelo i svojataško pisanje.

Kako ne bi bilo dvojbe što misli o Konavlima, pisac je odmah ustvrdio: »U vezi s tim istorijsko-društvenim promjenama, u Konavlima se može razlikovati više epoha: ilirska, rimsko-vizantijska, slovenska, srpska, bosanska, ponovno srpska, francuska, austrijska i današnja« (15). Da, današnja, od 1918. do danas! Potanje to izgleda ovako: malo prepričava Konstantina Porfirogeneta, i to ono mjesto gdje car piše kako Srbi »naseliše zemlje Zahumljana, Travunjana i Konavljana« (18), malo citira J. Ch. Engela kako Srbi od 630. do 640. zauzeše Zahumlje i Travuniju (18), malo tvrdi sam: »Na Trebinjsku Kanavosku oblast, koje su predstavljale primorsko područje u srpskoj državi, mnogo prije X vijeka se protezala politička prevlast susjednih planinskih Srba« (20), pa malo citira V. Čorovića kojemu su sve to »zemlje srpske krune« (23), a opet — oslonivši se na »moćne« autoritete u tom predmetu — M. Medinija i S. Puhieru — s dvije riječi otpisuje Crvenu Hrvatsku, i tako zaokružuje etničku prošlost Konavala kao srpsku! Da bi bio uvjerljiviji, odmah je fiksirao i konvencionalnu sastavnicu: »Za vrijeme vizantijske vlasti, u Konavlima je pravoslavlje bilo dominirajuća religija. Ono se još više raširilo i utvrdilo pod srpskom vlašću (...). Kad su Dubrovčani u trećoj deceniji XV vijeka uzeli pod svoju vlast cijele Konavle, našli su uglavnom pravoslavno stanovništvo, ‚proređeno tek slabim prilivom bosanskih Bogumila'« (33-34; intercitat je R. Grujića). Dubrovnik ih je onda, dakako, pokatoličio (34). Pravoslavni svećenik mu je »presviter sclavus« oko 1420 (34; ni pomislio nije da bi to mogao biti glagoljaš), »grčka groblja« i »grčke crkve« ukazuju na nekadašnji pravoslavni i bogumilski živalj« (37; nije se ni pokušao raspitati zašto su tamošnjem puku sve nepoznate stare ruševine »grčke«, i one koje nikada nisu bile bilo kako povezane s pravoslavljem), franjevački samostan ruše patareni (36), »bogumilska vlastela je protjerana uglavnom u Hercegovinu« (36; rekao je s Grujićem kako je bilo malo patarena, a sada odjednom treba tjerati njihovu vlastelu!?). On, doduše, dopušta da su »Konavli svakako djelomično ispunjeni bogumilima« (37), ali glatko odbacuje mišljenje Farlatija i Fabijanica da su Konavli bili zapravo patarenski (37). To je razumljivo jer bi srušilo, ili barem dobrano pokvarilo, njegovu tezu.

U poglavlju o stanovništvu pisac na jednom mjestu kaže da je i u XIII—XIV. st. »postojala neslovenska rasa koja je predstavljala ilirsko i arbanaško srodstvo« (53), na drugom opet da su se »Rimljani duže vremena zadržali u Konavlima i poslije pada Epidaura, i postepeno su poslovenjeni« (54), na trećem spominje i intrusiju Avara (55), a na četvrtom ponovo — uz pomoć Porfirogeneta — u »opustele« Konavle naseljuje Srbe, i u idućoj rečenici piše: »Mnogobrojni romanski nazivi koji su očuvani do danas svuda po Konavlima svjedoče da su zatečeni Romani i doseljeni Sloveni duže vremena živjeli u susjedstvu« (55). Za kasnije seobe kaže da su dolazile s nekoliko strana i zaključuje: »U starijem naseljavanju najjača migraciona struja je dolazila iz Crne Gore, a u mlađem iz Dalmacije« (60). Spomenuvši pri tome Srbe, Vlahe i katolike, utvrđuje kako se za Dubrovačke Republike — »pod utica-

jem sređene dubrovačke uprave, razvijene civilizacije i moćne katoličke crkve, koja je bezuslovno tražila vjersko jedinstvo» — konavosko pučanstvo »pretopilo u jednu etničku grupu« i »homogeno društvo, koje se ogleda i u govoru, običajima, folkloru, nošnji« (62). Konavoskom govoru glavni značaj utisnulo je zaleđe, a ne i druge migracije (79). Na temelju samo jednoga podatka iz XIII. st., ne analizirajući ni njega ni druge, tvrdi također kako je staro konavosko pismo bilo ćirilica (80). Jezik pak naziva »narodnim« (31) ili »našim« (181). Nošnja mu je prema L. Zori »srpska iako je nešto na turskom prekaljena« (140). Kao i ostale njemu srodne duše uspio je napisati golemu knjižurinu, dotaknuti bitno narodnosno pitanje i ne spomenuti niti jedan jedini put Hrvate! To već nije vještina, to je zlorijek! Ili bolje: zlopis.

Zaokruživši tako kako je htio, znao i umio svoju tezu, u poglavlju o psihičkim osobinama piše da su Konavljani »izrazita i aktivna etnička grupa«, zatim »i danas Konavljani čine posebnu etničku i psihičku grupu, umnogome drugačiju od svojih najbližih susjeda«, odnosno na kraju krajeva, kako bismo doznali istinu, »to je više nego igdje drugdje pravi i srećni jugoslovenski narodni spoj« (323). Tko može, neka to pokuša shvatiti. Meni je jasno samo to da nije imao smionosti ustvrditi jasno i izričito kako su Konavljani danas Srbi, a nije nipošto htio napisati da su ono što jesu — Hrvati, pa se skrio pod kapu »pravog i srećnog jugoslovenskog narodnog spoja«! Učenjak, nema što.

Zanimljivo je za njegov način pisanja kako neizravno potkrepljuje svoju glavnu tezu. Pišući o vremenu pada Dubrovačke Republike kaže kako su Konavljani »nastojeći da se oslobode teškoga ekonomskog pritiska svojih gospodara (. . .) prišli njenim neprijateljima Rusima i Crnogorcima, paleći zajednički vlasteoske ljetnikovce po Konavlima« (325); i to: prišli su »mnogi Konavljani« (30). No odmah će mirno dodati kako je tada u Dubrovniku bilo »4000 bjegunaca iz Konavala i s drugih strana« (30) i kako su 1813. za pokušaja obnove Republike dubrovačka vlastela pobunila »većinu kanavoskih seljaka« (31). To je dokaz njegove historiografske nemoći.

U potvrdu još jedan primjer. Govoreći o iseobi Konavljana u SAD piše da se prva skupina iselila 1848. pošto je Austrija uvela vojnu obavezu (61) i da se prva skupina iselila 1844. zbog teških gospodarskih prilika (77). Sapienti sat!

Najposlije, da završim citiranje, kaže da su 1861. Konavljani glasali za sjedinjenje s Hrvatskom (32). Tako su na pragu novog doba postupili ti bivši pravoslavci i nebivši Srbi.

Zanimljivo je da su piscu glavna vrela pisac nesretne sudbine, Kostantin Porfirogenet, čijim se tekstom danas više ne mogu, ako su se ikada i mogla, pouzdano rješavati narodnosna pitanja iz VII. st., zatim nekritični i zastarjeli J. Ch. Engel, neozbiljni I. Stojanović koji je, kao i L. Zore, bio zabludjeli dubrovački sin koji je u onim dobro poznatim dubrovačkim prilikama u XIX. st. pripadao egzotičnoj i kratkotrajnoj struji Srba-katolika, te nacionalno određeni R. Grujić i V. Čorović, a i djelo Etnogeneza Jugoslovena N. Županiča iz 1920. Noviju literaturu, osobito hrvatsku, izbjegava a također, iako su mu poznati podaci Zavoda za statistiku u Dubrovniku iz 1971 (63), ni riječi nije napisao o suvremenim demografskim podacima prema tadašnjem popisu. Narodnoznanac, nema što! Za podrijetlo Konavljana obilno se služio stanovitim »ispisima o Konavlima od najstarijeg doba do 1807«, nekim »radom, u kojem se razlikuje 13 rukopisa« (u nekog seljaka u Konavlima, 32; odnosno to je »jedan anonimni rukopis«, 407) koji je nazvao Anonymus da opsjeni i dade mu tobože znanstven prizvuk, a riječ je o krajnje sumnjivu predlošku čiji se podaci odnose na doseobu iz Crne Gore po sličnosti prezimena i stanovitim nezajamčenim predajama a odnose se, zapravo, na veoma malo prezimena kada se pregledaju svi podaci o podrijetlu iz posebnoga dijela knjige. Tu se, naime, očito vidi da ne stoji piščeva teza o starijoj i mlađoj migraciji jer golema većina stanovnika niti zna niti pamti

išta o doseobi svojih predaka, što pokazuje starinu i stabilnost naseljenosti.

Proti temeljnim piščevim tezama govori sva narodnoznanstvena građa koju sam donosi, a osobito poslovice i pjesme.

Dva najsloženija problema u konavoskoj prošlosti — narodnosni sastav i konfesionalnu pripadnost — pisac rješava zaprepašćujući jednostavno. On se i ne pita što zapravo izvori govore, otkad se narodnosni razvoj može uopće pratiti i kakav je on od tada do danas, odakle su Konavljani kristijanizirani i kako je tekla kristijanizacija, što je s dubrovačkom, trebinjskom, kotorskom, budvanskom i barskom katoličkom biskupijom, što s dubrovačkom i barskom nadbiskupijom i njihovim jurisdikcijama, što s katoličkim samostanima i crkvama koje podižu dukljanski vladari, što s patarenima od kraja XII st., kakav je karakter širenja nemanjićke države: narodnosni i politički? Ne, Vukmanović ništa ne vidi i ništa se ne pita. Njemu je sve jasno. On sigurno vozi na najgorim tračnicama jedne historiografije koje bi se danas trebalo stidjeti. Pišući tako on se dolično odužio hrvatskom gostoprimstvu Konavljana koji su ga gostili i s njim razgovarali više od 30 dana. Zahvalio im se oduzevši im narodnost i proglasivši ih onima kojima nikada nisu bili. Možda bih mu i osobno mogao zahvaliti kao potomak Konavljana iz Bačeva Dola.

Na kraju: podaci u Porfirogeneta o Avarima, Slavenima, Hrvatima, Srbima, Zahumljanima, Travunjanima, Konavljanima i Neretvanima, o Sklavinijama i arhontijama, arhontima, naseobama i ishodištima kristijanizacije pokazuju da se prvotna problematika južnoga prostora ne može rješavati samo hrvatsko-srpskom polarizacijom, ili pak samo hrvatskom ili samo srpskom, a ni, dakako, isključivanjem Hrvata i Srba s toga područja, nego da je očito riječ o složenoj demografskoj i političkoj problematici, kako predslavenskoj tako i prvotno slavenskoj. Duga tradicija razlikovanja više plemena, nesigurnost u upotrebi i plemensko-narodnosnih imena i političkih prilika odrazuje nejedinstvenu organizaciju područja i pokazuje put znanstvenu istraživanju izvan uvriježenih i netrpeljivih shema.

O hrvatstvu dubrovačkog kraja, danas i u prošlosti, ne može se više polemizirati. Razgovarati uopće o tome znači davati značenje štetnim, zastarjelim i smiješnim tezama. Takve pisce i njihove tiskaline valja samo javno osramotiti. Pitati se možemo o moralnom i znanstvenom liku pisca, recenzenata i SANU. Pitati se uz to što čini hrvatska znanost? Što i koliko pišu hrvatski etnolozi o dubrovačkom kraju? Imaju li svoju knjigu o Konavlima? Djeluje li u Zagrebu katedra ili barem kolegij za dubrovačku povijest? Koji ovdašnji povjesničar piše kritike o ovakvim neprihvatljivim tekstovima? Tko od zagrebačkih nastavnika i studenata ide u dubrovački arhiv da proučava njegovu bogatu građu?

Ne ocjenjujući je, upozorio bih na raspravu koja je pod naslovom *Etnogeneza Crnogoraca i marksističko određenje nacije* tiskana u titogradskoj »Praksi« (1981, br. 4) i koja pokazuje koliko se daleko doprlo ili koliko se dugo tapka u mjestu u interpretaciji poznatih izvora, pa i Porfirogeneta, ali i koja se nova pitanja otvaraju.

T. M.

BILJEŠKA O ZBORNIKU »KAČIĆ«

Za 1981. g. izišao je 13. svezak zbornika franjevačke Provincije Presv. Otkupitelja »Kačić«.

Karlo K o s o r u svom napisu *Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića* (5—56) upozorava na glavne izvore Babićeve gramatike (fra Lovro Šitović Ljubušak) i glavne jezične značajke hrvatskoga teksta gramatike za »dicu bosansku«. Pisac ističe »da je Babić imao jasne poglede na hrvatski jezik, njegova narječja i govore« i da je »u štokavskom, čakavskom i kajkavskom narječju gledao jedan jezik«; sam je pak pisao zavi-

čajnom (rođen oko 1680. u Velimu kod Skradina, umro 1750. u Šibeniku) ikavskom štokavštinom služeći se riječima iz sva tri narječja i tuđicama. Pod naslovom »Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata« gramatika je tiskana 1712. u Veneciji. (Plodan pisac fra Karlo Kosor umro je nedavno.)

Opći pogled u *Buničev ep »Kristov život i djela«* i njegovu svetopisamsku kompoziciju daje Bruno Pezo (57—88), označivši Bunića kao prvog autora »koji cjelokupni život i djelo Isusa Krista pretače u junački heksametar«.

Stefan Zvonarich u prilogu *Franjevci kao utemeljitelji literature u Gradišćanskih Hrvata* (89—120) ističe značenje franjevačkog djelovanja za duhovni razvitak i opstanak Gradišćanskih Hrvata, za njihov vjerski život i književni jezik.

Vicko Kapitanović pišući o *Književnom radu fra Andrije Dorotića* (121—153) još jednom podvrgava analizi umjetnički ne bogznakako zanimljiv rad naslovnika, poznatog borca za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom na prijelomu 18. i 19. st.

Ante Sekulić u *Ulomcima iz somborske povijesti do kraja XVIII. stoljeća* (155—189) donosi zanimljive strane iz gradske povijesti i života Hrvata u Somboru.

Andrija Nikić *(Gradnja crkve i samostana na Širokom Brijegu — počeci Hercegovačke franjevačke zajednice,* str. 191—225*)* opisuje, uz druge podatke, proceduru koja je prethodila dobivanju dozvola za gradnju dvaju važnih franjevačkih zdanja u Hercegovini.

Antun Bošnjaković u *Smještaju župa morovićkog arhiđakonata od 1332. do 1335. godine* (227—246) istražuje prošlost kraja u kojem su Hrvati činili većinu i gdje danas živi oko 20.000 katolika.

Tomislav Macan svojim prilogom *Crkve na području župe Mandaljene u Župi dubrovačkoj* (247—264) daje pregled sačuvanih i nesačuvanih starih crkava u tom hrvatskom kraju.

Ivan Damiš u *Bilješkama o Josipu Bedekoviću (1688—1760),* 265—272, pišući o njegovu djelu »Natale solum« (1752), zaključuje kako taj pavlinski pisac »zastupa cjelokupnost svih hrvatskih krajeva i njihovu narodnu povezanost« i kako »donosi niz dokaza da je Međimurje oduvijek hrvatski kraj«. (Međimurje je 1720. bilo izdvojeno iz Hrvatske.)

Ivan Petričević *(Pročitani »izgubljeni« natpisi,* str. 273—284*)* priopćuje svoje čitanje natpisa sa stećaka u Imotskoj krajini (u Cisti i Lovreću).

Karlo Jurišić u *Bio—bibliografiji fra Gabre Cvitanovića (1887—1955),* donosi popis članaka toga crkvenog publicista i članke o njemu.

Na kraju je prikaz Hrvatina Gabrijela Jurišića: *Izdavačka djelatnost franjevačke Provincije Presv. Otkupitelja od 1945. do 1981. godine* (297—305).

T. M.

»FRATROVA OPORUKA«

August Šenoa napisao je pjesmu »Fratarska oporuka«. U njoj veliča plemenitu gestu fratara pavlina koji su spalili sve zadužnice hrvatskih seljaka i plemića uoči napuštanja samostana u Lepoglavi (na što ih je prisilio dekret cara Josipa II).

Stanko Vasilj izdao je u prozi rukovet slika i doživljaja s područja svoga djelovanja pod naslovom *»Fratrova oporuka«* (»Naša ognjišta«, knjiga 31, Duvno 1981). Ova je oporuka duhovne naravi a namijenjena je onima koji žive ili će živjeti istim životom i baviti se istim radom kao i autor, odnosno »lica« iz njegove knjige.

Pisac nije nepoznat našoj javnosti. Umjetnički nadaren (posebno za glazbu), nije djelovao samo na tom polju nego je pisao članke, rasprave i recenzije i s drugih područja. U katehezi poznat je njegov izvanredni priručnik

»Povjerovali smo ljubavi« i mali katekizam za početnike. Glazba mu je najdraže područje rada. Neumorni je organizator i voditelj pjevačkih zborova kojima pomaže i svojim snažnim i ugodnim tenorom, i skladanjem crkvenih pjesama i misa. Pisac »Fratrove oporuke« stvarao je i objavljivao u različitim časopisima također pjesme, a evo sada i jednog njegova proznog pokušaja.

Svih jedanaest pripovijesti pisano je na osnovi doživljenog. Autor je bio više godina župnik i gotovo se dnevno susretao s ovakvim slučajevima koji su u zemlji gdje je službovao uočljiviji nego drugdje. Kod mnogih njegovih vjernika nastajali su sukobi između starog i novog poimanja života i njegove svrhe zbog odgoja i uvjerenja, dubljeg ili površnog poznavanja bitnog i nebitnog u vjeri i moralu, zbog osjetljive ili manje osjetljive savjesti u poimanju života, duše, ljubavi, pravednosti itd. Stariji svijet živio je duboko prožet načelima vjere i morala utemeljenim na evanđelju. Kad je nastupilo novo vrijeme, kad se počelo glasno govoriti o natražnjaštvu takvog mentaliteta, kad stadoše izvrgavati ruglu njegove nosioce i zagovornike, mnogi su se pokolebali i prihvatili sve novo, a mnogi ostali na pol puta. I upravo kod ovih posljednjih dolazilo je najčešće do sudara bilo s vlastitom savjesti, bilo s okolinom, posebno sa svećenicima (župnicima) koji su nastojali u činjenice unijeti više jasnoće (»Mirina udaja«). Zato se i piscu činilo »da je od takvih slučajeva više ostario, nego od svih drugih župničkih muka, koje bivaju sve zamršenije«. Trebalo je mnogo spretnosti i snage uvjeravanja da uspije pokolebane vratiti bar nekoliko koraka od tog opasnog ruba. U dijalogu sa župnikom te osobe iznose svoje teškoće, uzbuđenja i strahovanja. Opreznim ali odlučnim stavom obrane kršćanskih načela svećenik nastoji uvjeriti sugovornike da je njihov slučaj plod današnje situacije i nazora potpuno protivnih nauci vjere i morala. Njegov govor pun je takta i neposrednosti. Nekom posebnom toplinom lagano smekšava njihova srca te oni opet stiču pouzdanje u snagu Božje i ljudske ljubavi. Iako se na prvi pogled istim riječima stalno ponavljaju iste misli, ipak su čitaocu privlačne jer mu omogućuju sagledati ono bitno oko čega se obje strane sukobljavaju.

Svi ovi doživljeni slučajevi opisani su s mnogo osjećaja. Možemo ih svrstati u poučnu prozu koja je stara koliko i ljudska kultura a i danas je suvremena i potrebna. Uostalom, koje je književno djelo bez neke poruke? Odlike su tih pripovijesti stil i lijep jezik, pa se i zbog toga ugodno čitaju.

Na kraju se nalaze tri dodatka koji pobliže otkrivaju mišljenje pisca o pozivu hercegovačkih franjevaca i njihovu odnosu prema narodu. Prvi nosi isti naslov kao i knjiga (»Fratrova oporuka«) i u njemu se govori kako bi franjevci po svom svećeničkom i redovničkom zvanju morali biti magnet koji svojom specifičnom franjevačkom ljubavi privlači u Kristovu zajednicu sve ljude bez razlike. Na žalost, to se ne ostvaruje kod svih jednako jer su ljudske slabosti često puta za mnoge kobne i takvi nisu u stanju sagledati sve posljedice svoga stava. Svaki koji misli da mu je njegov habit dovoljna zaštita, uvijek je u pogibelji da padne jer u srcu nema dovoljno ljubavi kakvu je imao sv. Franjo. Upravo prema ljubavi prosuđuje ih i hercegovački svijet. U ovim nemirnim vremenima nemir je već dosta dugo zahvatio i crkvu u Hercegovini gdje su sinovi sv. Franje tamo od srednjeg vijeka dali pečat franjevačkog duha svim oblastima života.

U drugom dodatku (»Nekoliko završnih riječi«) stari fratar sav je okrenut budućnosti svoje braće i hercegovačkog puka. Na temelju dosadašnjeg rada pokušava odgonetnuti da li će franjevci moći isplivati iz sadašnjeg stanja ili će ih vrijeme pregaziti i zaustaviti na radost onima koji žele da ih što prije nestane. Uvjetna nada postoji. Ostat će ako budu i dalje živjeli duhom ljubavi kao i sv. Franjo. Narod će im oprostiti sve slabosti i pogreške te ih i dalje gledati kao dio sebe.

Završni dodatak (»Put križa Hercegovačke franjevačke provincije«) sadrži iskreno priznanje svih posrtaja i padova i još iskreniji vapaj za oproštenjem i ustrajnošću u dobru te očituje dobru volju i spremnost za nastavak rada.

Stari će fratar mirnije počivati u grobu ako čitaoci njegovu poruku shvate kao izljev srca koje je puno franjevačke ljubavi za subraću i narod.

D. Ć.

Izložbe

SEDMA SAMOSTALNA IZLOŽBA SLAVKE ŠIMIĆ-GALIĆ

Od 15. ožujka 1982. pa do kraja mjeseca izlagala je slikarica *Slavka Šimić-Galić* u Galeriji likovnog društva »Grupe 69« u Zagrebu svojih *sedamnaest platna*. Svima im je zajednički nazivnik: priroda, more, godišnja doba ... Njezina je, dakle, slikarska obuzetost naš lijepi svakodnevni svijet u svoj svojoj širini očitovanja i bogatstva. Svijet stvarni u kojem živimo, koji nas usrećuje i zanosi. More je tako progovorilo na slikama: Uvala na Cresu, Otok na moru, Zalazak sunca na moru, Stari jedrenjak na moru, More i hridi, Jedrenjaci, More i pećina. Logičan pomak čine eksponati: Pilana na Krki, Jesen na Neretvi, Jesen na vodi, Most na rijeci, Most na Neretvi, Ptice na vodi. I kao osnaženje sadržaja: Jesen i Zima.

Slikarica je imala veliku povlasticu da je izbor slika za izložbu obavio poznati akademski slikar profesor *Mladen Veža* koji je pristupio zadatku bez opterećenja i predrasuda i obavio ga znalački i uspješno. On je u popratnici i napisao: »Malo je trebalo da dođem do pogrešnog rasuđivanja i vrednovanja slikarstva Slavke Šimić u prvom susretu s izloženim slikama. Bila bi to ozbiljna pogreška ‚profesionalog čistunstva. Dobronamjernost me svela na razumnost, da uočim vrijednost velikih napora slikarice da izrazi svoju humanu (neprofesionalnu) ‚opsjednutost' za činom slikanja kao sredstvom komuniciranja svoje duhovnosti s ljudima i prirodom. U tom pogledu zaslužuje pohvale, naše priznanje i podršku. Očito je da slikarica doživljajno rasčlanjuje vrijednost likovnih motiva te da se veoma strpljivo bori da ih i tehničkim izražajnim sredstvima ostvari. U tom praktičnom dijelu slikarici treba preporučiti daljnje napore koji će je dovesti do još veće slikarske zrelosti i umijeća, da realizira i veće likovne vrijednosti. Nužno je proširenje informacija o tzv. ‚slikarskom zanatstvu'. U pojedinim radovima ima znalačko i kvalitetno ostvarenih dijelova slike. To potvrđuje pravu slikarsku senzibilnost slikarice u čemu se očituje mogućnost njenog daljnjeg razvoja. Iz ovih uspjelih jezgra u tim slikama koje je Šimićeva ostvarila treba zaključiti i slijedeće: slikarica ne radi dopadljive amaterske slike. Posrijedi je samoprijegorni pobornik za tzv. seriozno slikarstvo. To potvrđuje realitet i način postiranja boje, sugerirani prostor, kao i skladna ravnoteža masa i unutarnjih oblikovanih ritmova u cjelini ekrana slike.«

Ovom sažetom i zrelom pristupu suvišno je svako proširivanje i tumačenje. On označuje i konstataciju dosadašnjih nastojanja i zahtjevnosti daljih zrenja. U sličnom raspoloženju i mi smo za njenu petu samostalnu izložbu napomenuli da »se može razborito pretpostaviti da će ona više nastojati oko unošenja osobnih izražajnih elemenata, koji ne deformiraju realnost, već je iznose u svojevrsnom cvjetanju njenih poniranja i izražavanja« (Marulić 4/1979, str. 380). Buduće izložbe sigurno će težiti što jačem sazrijevanju kao nadoknadi preskočenog puta početnog traženja u doživljenosti i slikarskoj ekspresiji. Njezin kasniji pristup umjetničkoj viziji i govoru slikom očitovao je već poprilično staložene rezerve da pokuša kazati bojom ono što želi i zna. Bit će zanimljivo vidjeti kako će sve to teći u svoj realni završni tok.

Izložene slike nisu bile ni naslovljene ni numerirane, pa je pristup bio malo otežan (iako ni to nije bilo prevelika zapreka da se uskladi prigodni popis i stvarni razmještaj). Posjet pri otvorenju bio je tolik da bi mogao utješiti i slikare duljih raspona. Stariji svijet voli ozbiljnu umjetnost, pogotovu slikarsku, a ne zaboravlja ni prijteljska opravdana bodrenja.

Mirko Validžić

Vijesti

U glavnom gradu Bjelorusije Minsku izašao je nedavno pod naslovom *»Preko kamenja do zvijezda«* izbor suvremene jugoslavenske poezije. Od hrvatskih pjesnika u toj su zbirci zastupljeni Ivo Balentović, Mak Dizdar, Jure Kaštelan, Miroslav Krleža, Slavko Mihalić, Vesna Parun, Milivoj Slaviček i Dragutin Tadijanović. Urednik i prevodilac ove antologije Nil Semenovič Gilevič poznati je promicatelj južnoslavenskih književnosti. Knji ga »Preko kamenja do zvijezda« objavljena je u tiraži od 3.000 rimjeraka a obasiže 116 strana.

* * *

U Zagrebu je 11. ožujka o. g. preminuo pjesnik *Salih Alić*, član Društva književnika Hrvatske i suradnik »Marulića« i »Danice«.

* * *

Zagrebački časopis »15 dana« u svom posljednjem (osmom) broju za 1981. godinu (izašlom u veljači o. g.) posvećuje rubriku »Portreti likovnih umjetnika« slikaru *Bruni Buliću*. O njegovu radu piše Zdenko Tonković a biografiju iznosi Josip Vaništa. Spomenuti prilozi zapremaju 6 strana i bogato su ilustrirani fotografijama slikara i reprodukcijama njegovih radova. Bruno Bulić povremeno se javlja u »Maruliću« zanimljivim autobiografskim zapisima a brojne njegove slike religiozne tematike nalaze se u crkvama i samostanima diljem domovine.

* * *

14. ožujka 1982. u rodnome mjestu Vranjicu kraj Splita, u 90. godini života, preminuo je *Ivan Benzon (Cerov)*, radnik-seljak koji je zadnjih godina cio niz svojih pjesama objavio u Hrvatskom katoličkom kalendaru »Danica«. Pokopan je dva dana kasnije na splitskom groblju Lovrinac.

* * *

Pišući u splitskim »Mogućnostima« (1—2/1982) »O recepciji starije hrvatske dramske književnosti u razdoblju između dva svjetska rata« Slobodan P. Novak analizira preradu Vetranovićeva »Posvetilišta Abramova« koju je izvršio dr. *Velimir Deželić sin.*

Ta je prerada u njegovoj režiji izvedena nekoliko puta u povodu euharistijskog kongresa u Zagrebu 1923. g. — U istom broju spomenutog časopisa Nevenka Košutić-Brozović spominje prijevode našeg člana *Tomislava Prpića* iz francuske dramatike a Vida Flaker obrađuje uz ostale međuratne hrvatske komedije i djela naših suradnika *Kalmana Mesarića* i *Gene Senečića.*

* * *

9. IV. 1982. umro je u Varaždinu kanonik dr. *Matija Markov*, umirovljeni gimnazijski profesor i kateheta, član HKD-a. Bavio se i književnim i naučnim radom. Bio je suradnik »Danice« i »Marulića«. Umro je u visokoj starosti, u 92. godini života (rođen je u Virju 22. I. 1891).

* * *

2. IV. 1982. umro je u Trnavi u Slovačkoj u 67. godini života književnik *Vilo Kovar*. Bio je veliki prijatelj HKD sv. Ćirila i Metoda i suradnik »Marulića«.

* * *

»Treći program RTV-Beograd«, br. 51/82, donosi prijevod *Maritainove* studije »Znak i simbol« (str. 315—327).

* * *

Naš suradnik dr. *Geno Senečić* dobio je nedavno za svoj opsežni prevodilački rad slovačku nagradu »Hvjezdoslav«.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA
(DRUŠTVA SV. JERONIMA)

6. V. 1982. — *Prof. Dubravko Horvatić: Pjesništvo Janka Bubala*

13. V. 1982. — *Mirko Validžić: Ikavice, dušo naša*

3. VI. 1982. — *Dr. Stanko Vitković: Životni put i pontifikat Ivana Pavla II.*

17. VI. 1982. — *»Alvernija« s. Marije od Presv. Srca*

MARULIĆ — hrvatska književna revija, Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje: Uredničko odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (22) 197
***Ante Jakšić:** Govori tiho 202
Mirko Slade-Silović: Kamen i vrijeme 203
Boro Pavlović: Sjećanje na Dubravka Ivančana 208
***Mustafa H. Grabčanović:** Kraljeva Sutiska 209
Ivo Balentović: Suza 210
Pavao Despot: S Dobrišom u Zadru 214
T. J. H. Mar: Mrtvi grad 216
Mile Mamić: Kratki pregled znanstvenog rada o. fra Karla Kosora . . . 219
Darko Deković: Izraz »čaj« kao primjerak pučke etimologije 222
***Mustafa H. Grabčanović:** Svakidašnja pjesma 223
Nevenka Nekić: Smrt Marije Vogrinski 224
Alois Meder: Goethe i kršćanstvo 228
Jakov Ivaštinović: Prijekor 230
***Tone Otočan:** Ispovijed 233
Proljetni kolaž 234
Podnevni akord 234
B. Š.: Josip Andreis (in memoriam) 235
***Marinko Marinović Bruška:** U Pločetom dočiću 237
Nevenka Bakoš: Kristalna čaša 238
Grgo Gamulin: Zemlja preko Sutle 240
Dubravka Petek: Slike 244
***Zorka Miletić:** Htjela bih biti oblak 248
Mirko Petravić (priredio): Dosad neobjavljeni autobiografski zapisi dviju hrvatskih književnica 249

Mišljenja i reagiranja

Alojz Mudrinić: Heretičke misli o socijalizmu, samoupravljanju i dijalogu 254

Mozaik

V. R.: Theatralia et alia 258
Mirko Petravić: Stari Williams i novi Mrožek 274
Siniša Hrestak: Režijske petljancije Giancarla Del Monaca 276

Knjige

Tomislav Heres: »Ikavice, dušo naša« 278
I. B-vić: »Mediteranska poema« Ante Parčine 279
T. M.: Zahvala Konavlima 280
Bilješka o zborniku »Kačić« 283
D. Ć.: »Fratrova oporuka« 284

Izložbe

Mirko Validžić: Sedma samostalna izložba Slavke Šimić-Galić 286

Vijesti

Iz domovine i svijeta 287